

Domnitori
și voievozi

12

ALEXANDRU POPESCU

SERBAN CANTACUZINO

**DOMNITORI
ȘI VOIEVOZI**

Dr. ALEXANDRU POPESCU

ȘERBAN CANTACUZINO

EDITURA MILITARĂ
BUCUREȘTI — 1978

CUVÎNT ÎNAINTE

ȘERBAN CANTACUZINO — CONTEMPORANUL

Nu numai pentru că în 1978 se împlinesc 300 de ani de la începutul domniei sale, viața și activitatea lui Șerban Cantacuzino se cer rechemate în actualitate: prin permanența idealurilor cărora li s-a consacrat, voievodul Țării Românești ne este mai apropiat decât oricând, iar personalitatea sa afirmă valențe contemporane.

Șerban Cantacuzino ne este contemporan deoarece, fiind, în sensul cel mai propriu al cuvîntului, un om al vremii sale, deci, în primul rînd, un partizan al țelurilor de independență, și-a orientat de la sine eforturile în sensul unor idealuri de libertate, permanențe ale întregii istorii românești ce și-au găsit deplina realizare astăzi.

Șerban Cantacuzino ne este contemporan, căci a înțeles într-un spirit înnoitor, am spune chiar modern, că efortul de emancipare al statului înseamnă ridicarea sa pe toate planurile — economic, politic, cultural — deci pregătirea și susținerea acestei deveniri necesare prin inițiative organice conjugate în cadrul unui creator program politic.

Șerban Cantacuzino ne este contemporan pentru că s-a afirmat ca o personalitate complexă, ideal renașcentist, dar, în același timp,

cu rezonanțe actuale. Astfel, ideile Premergătorului conștiinței naționale au inspirat activitatea Voievodului și Gospodarului, îndreptată în sensul consolidării statului, completată, în mod firesc, cu inițiativele Ctitorului și Cărturarului de afirmare a spiritualității românești, ca și cu realismul Diplomatului, care a făcut din Țara Românească „un stat respectat în Europa“, sau cu hotărîrea Oșteanului de a se ridica cu arma în mînă pentru desăvîrșirea independenței sale.

Această plurivalentă personalitate, formată și afirmată într-o perioadă istorică de mari contradicții, nu a fost desigur, la rîndul ei, lipsită de contradicții, neputîndu-și depăși, în ciuda idealurilor de esență populară pe care le-a slujit, propria condiție de clasă. Caracterul lui Șerban, îmbinare ciudată de spirit constructiv și duritate, de abilitate și șiretenie, l-a făcut, mai ales în vremea lui, în același timp, iubit și temut. De aceea, înțelegerea și aprecierea activității sale au reclamat complexe și îndelungate investigații istorice, ridicînd probleme ce se mai cer rezolvate, care, prin ineditul și rezonanța lor actuală, pot suscita nu numai atenția specialiștilor, ci și a tuturor celor ce se apropie cu dragoste de trecutul neamului.

Așadar, și pentru că trezește interesul unei reevaluări istorice, care nu poate fi desăvîrșită decît în spiritul înțelegerii actuale a dezvoltării societății românești, Șerban Cantacuzino ne este contemporan.

Autorul

I. UCENICUL

*Activitatea lui Șerban Cantacuzino înainte
de luarea domniei. Personalitatea și pro-
gramul său politic în epocă*

„Grandiosul său plan politic“
(Del Chiaro)

TINEREȚEA VOIEVODULUI

O biografie politică a viitorului voievod poate începe și cu pomenirea întâmplărilor cu totul neobișnuite, petrecute în noaptea de 20 decembrie 1664 în trapezăria mănăstirii Snagov, când tatăl său, marele postelnic Constantin Cantacuzino, a fost suprimat din porunca domnului de atunci, Grigore Ghica, pentru o vină nedovedită de trădare. Împrejurările s-au arătat cu adevărat ieșite din comun chiar pentru acest adesea ciudat și înverșunat ev mediu românesc, căci puțini ar fi bănuit că un personaj important ca marele postelnic Cantacuzino, de atâtea ori inspirator pe față sau din umbră al treburilor de stat ale Țării Românești, putea dispărea atât de abrupt de pe scena politică.

De fapt, suprimarea sa, oricît de surprinzătoare, a constituit doar rezultatul unor acerbe contradicții politice dintre partidele boierești care încercau prin orice mijloace să-și asigure influența asupra conducerii țării. Această apri-gă încheștare avea să declanșeze și în continuare un șir întreg de prigoane, ce-și vor pune pecetea pe istoria Țării Românești pentru încă multe decenii, avîndu-i ca principali protagoniști pe membrii familiilor Cantacuzinilor și Bălenilor, cele mai importante grupări de interese ale vremii.

Actul care făcuse ca lupta dintre cele două partide boierești să capete o intensitate fără precedent a avut o influență deosebită asupra vieții și carierei politice a viitorului voievod, pentru că, încă din tinerețe, ca unul care va deveni răspunzător de treburile familiei, Șerban Cantacuzino va căuta nu numai să răzbune moartea năprasnică a tatălui său, ci și să-l asigure o putere care să o ferească pe viitor de asemenea primejdii. Ar fi însă greșit ca întreaga activitate a lui Șerban Cantacuzino să fie pusă sub semnul răzbunării morții tatălui său, căci bazele și formele sale sînt, așa cum vom vedea, mult mai complexe și își au rădăcinile în înseși caracteristicile perioadei istorice respective.

Urmărind ideile și activitatea politică a lui Șerban Cantacuzino, mai ales din vremea domniei sale, orientate în sensul îndepărtării prin tot felul de mijloace a dominației otomane, avem toate motivele să credem că multe dintre inițiativele postelnicului, cunoscînd deja o tra-

diție în familie, îi vor fi influențat activitatea viitoare. Când afirmăm aceasta ne gândim și la faptul că postelnicul Constantin era fiul lui Andronic Cantacuzino, la rîndul său urmașul arhontelui Mihail Cantacuzino Șeitanoglu, adică „fiul dracului“, cum îl denumiseră turcii care, dealtfel, l-au spînzurat în 1578. Ca și tatăl său, Andronic devine conducătorul luptei grecilor pentru libertate, sprijinindu-l, în sensul acelorași interese, pe Mihai Viteazul la luarea domniei.

Și din pricina unor asemenea convingeri, urmașii lor emigrează în al doilea deceniu al secolului al XVII-lea în țările române, împărțindu-se în două grupuri: Toma și Iordache în Moldova, iar Constantin, viitorul postelnic, în Țara Românească, unde s-a căsătorit, în 1628, cu Elina, fiica orfană a domnitorului Radu Șerban (1602—1611). Prin această căsătorie ajunge posesorul uneia din cele mai mari averi ale vremii, iar prin priceperea sa devine o personalitate politică de prim rang, fiind denumit, datorită influenței ce o exercita, „făcătorul de domni“. Astfel, în decurs de două generații, asimilarea Cantacuzinilor va fi deplină¹, așa cum avea să o arate soarta urmașilor postelnicului.

De pe urma sa rămînea o numeroasă familie ai cărei membrii pe linie masculină vor ocupa dregătorii din cele mai importante. Astfel,

¹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1975, vol. I, p. 115.

Drăghici, Mihai și Gheorghe au fost spătari, Matei — agă, iar Constantin va fi stolnic și, în același timp, una din cele mai proeminente personalități culturale ale vremii. Dintre cele 6 fete, una se va căsători cu Papa Brîncoveanu, devenind mama viitorului domn, Constantin.

Potrivit inscripției de pe mormîntul său, aflat la mănăstirea Cotroceni, Șerban Cantacuzino s-a născut în anul 1634. A căpătat o educație aleasă care își va pune amprenta și asupra viitoarei sale activități politice. Pentru început a urmat școala pentru fiii de boieri de la Tîrgoviște, înființată, dealtfel, și în urma insistențelor tatălui său. Aici a avut ocazia să se împărtășească din ideile umanistului Pantelimon Ligaridis. Propagatori ai unor asemenea concepții au fost și profesorii pe care i-a avut în continuare la marea școală grecească de la Stambul, unde, alături de alți viitori oameni politici și cărturari români (Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir sau patriarhul Dosoftei, cu care va avea apoi ocazia să colaboreze în inițiativele sale de stat sau culturale) a putut să urmărească, între altele, și prelegerile cunoscutului profesor Gh. Vlassios.

Cercetările mai noi au pus accentul pe influența pe care ideile umanismului grec de esență bizantină, propagate de acest for de cultură, au avut-o asupra gîndirii politice a lui Șerban Cantacuzino. Se poate spune că asemenea idei, ce se îndepărtau în mod vizibil de spiritul fatalist oriental pe linia filozofiei neobizantine, i-au format viitorului om politic o concepție în care elementele evoluționiste se

îmbinau încă cu idei transcendente, provenite din educația religioasă. În tot cazul, concepția de politică externă a lui Șerban Cantacuzino, caracterizată printr-un deosebit dinamism și o largă deschidere europeană, trebuie văzută nu numai ca rezultat al experienței sale de om de stat, dar și ca o concretizare a unor idei umaniste care vor face din el și un valoros om de cultură.

Reîntors în țară, Șerban Cantacuzino își începe prodigioasa sa carieră politică, desigur mult înlesnită de poziția pe care i-o asigură apartenența de familie, dar și de un apreciabil talent în domeniul treburilor de stat. Avem toate motivele să ne ocupăm îndeaproape de ucenicia politică a viitorului domn, prin care înțelegem activitatea sa în diverse dregătorii, căci aceasta îi va oferi atât posibilitatea de a se familiariza cu problemele și metodele de guvernare ale vremii, cât și de a pătrunde unele stări de lucruri, mai ales în ceea ce privește sistemul politic și atitudinea față de Imperiul otoman, ce necesitau o grabnică revizuire. Dealtfel, multe din inițiativele politice ale viitorului domn pot fi recunoscute în germene în activitatea pe care a desfășurat-o ca titular al diverselor dregătorii, destul de numeroase și adesea de mare răspundere.

Începe la 1649 ca mare cupar, iar pînă în 1664 urcă treptele ierarhiei dregătoriilor, ajungînd postelnic și apoi logofăt. Curînd, în 1658, în vremea domniei lui Mihnea III, va avea de făcut față unor conflicte declanșate de contra-

dicțiile boierești de care am pomenit. „Letopisețul Cantacuzinesc“ ne arată că, dacă la început postelnicul Șerban era un apropiat al domnului, căci „nici cât de lângă dînsul nu se dăzlipiia“, după fuga tatălui său în Transilvania și apoi în Moldova, l-a urmat pe acesta și „s-a curtenit la Ghica Vodă“, adică a intrat în slujba sa.

Între 1659 și 1664 îndeplinește funcții de postelnic și apoi de logofăt. Nu este lipsit de interes să amintim că, încă din 1663, Șerban Cantacuzino începuse să se ocupe îndeaproape de nepotul său, Constantin Brîncoveanu, cu care în vremea domniei va colabora. Deocamdată, îl va proteja ca pe copilul său, pe acela care avea să ajungă și el domn, de tot felul de prigoane.

Urmează episodul sîngeros al uciderii lui Constantin Cantacuzino — din ordinul lui Grigore Ghica — în decembrie 1664. Episodul este larg dezbătut de izvoarele vremii, revelatoare, în special, în ceea ce privește mentalitatea politică de atunci. Dintre acestea desprindem, în primul rînd, narațiunea în versuri anonimă, intitulată „Poveste de jale asupra uciderii postelnicului Constantin Cantacuzino“, din care vom reține cîteva pasaje pentru a surprinde atmosfera în care a avut loc omorîrea postelnicului și dedesupturile sale. Astfel, ni se spune că în fața a tot felul de acuzații privind faptul că ar fi vizat domnia, cel, al cărui principal merit politic fusese contribuția la îndepărtarea pericolului transformării Țării Românești în pașalîc, răspunde : „Nu-mi trebuiește

boierie, nici să fiu la curte, / Feciorii miei că vor sluji domnului, la curte“. Autorul anonim ne mai încredințează că personajul care l-a convins pe Grigore Ghica de planurile de trădare ale postelnicului Constantin a fost o rudă de-a sa, Dumitrașcu Cantacuzino. Acesta îl convinge pe domn de „vina“ postelnicului, „Ce-n locul lui Grigorie pre Sărbăniș au făcut“.

Nu se poate ști cu siguranță în ce măsură a fost atunci Șerban Cantacuzino un eventual pretendent la domnie. Cert este că ura domnului se va abate și asupra lui, deși îl slujise în condiții obișnuite pe Grigore Ghica. Revendicând de la asediul cetății Ujvar, la care participase și Șerban, domnul ia măsuri drastice : „Întoarse-se dă la războiu și-n țară cum sosește, / Pre Sărbăniș și-alți din boiari să-nchiză poruncește“.

Ce spun alte izvoare istorice ? Într-adevăr, după moartea tatălui său, Șerban a avut de suferit tot felul de prigoane din partea lui Ghica. La 1664 declară el însuși că a avut în acele împrejurări de înfruntat „bogate valuri“. Cronicarul sas Georg Krauss afirmă că domnul a poruncit ca lui Șerban „să i se taie nasul și urechile“. Alte izvoare susțin că i s-a tăiat doar nasul (de fapt, este vorba de creșterea nasului, modalitate de pedepsire a celor ce rîvneau domnia).

Desigur rolul lui Șerban Cantacuzino rămîne să fie lămurit, dar mai important este faptul că încă în acea perioadă par să se fi cristalizat unele dintre ideile antiotomane ale viitorului domn : la 11 octombrie 1663, baronul Puchain

relata că a discutat cu un grup de boieri, printre care și Șerban, punerea la cale a unor acțiuni împotriva turcilor.

Odată cu schimbarea domniei și încetarea prigoanei împotriva Cantacuzinilor, Șerban își reia cariera politică, astfel că între 1665—1667 îl găsim mare postelnic, fiind trimis de noul domn cu diverse treburi la Țarigrad. Un episod pe care îl considerăm foarte interesant, scos în evidență de istoriografie în ultima vreme, este acela legat de rolul jucat de Șerban Cantacuzino în înălțarea unor construcții ale vremii. Astfel, o inscripție ne dovedește că, în vremea domniei lui Radu Leon, el a fost ispravnicul lucrărilor de la mitropolie, ceea ce constituie o dovadă a înclinațiilor multiple ale viitorului domn, dealtfel cunoscut mai târziu prin numeroase inițiative ctitoricești și culturale.

Tot în ceea ce privește inițiativele pe care le va avea în vremea viitoarei sale domnii, amintim că în acea perioadă va fi trimis cu o solie de boieri la Poartă pentru reglementarea hotarelor țării, problemă ce o va trata cu toată atenția și ca voievod.

Urmează o altă perioadă dificilă în cariera politică a lui Șerban, căci, în vremea celei de a doua domnii a lui Grigore Ghica, este nevoit în 1672 să se ascundă la mănăstirea Hangu în Moldova, iar apoi în Transilvania, în vreme ce frații săi erau închiși la Turnu. Pleacă apoi la Poartă pentru a-l pîri pe Grigore Ghica, dar este surghiunit în insula Creta, de unde se re-

întoarce la un moment dat, pentru ca apoi să fie obligat să fugă din nou.

Tenacitatea și abilitatea sa politică îl ajută însă să-și reocupe locul în ierarhia administrativă a țării ca mare logofăt între 1675—1677.

Întrerupem aici nararea tribulațiilor politice ale lui Șerban Cantacuzino pentru a ne ocupa și de unele episoade ale vieții sale de familie, de asemenea strâns legată de sinuoasa, dar totuși consecventa-i carieră, dat fiind că este mai mult ca sigur că de la un moment dat, pe care este greu să-l stabilim, el făcea tot posibilul să-și asigure drumul spre tron, folosindu-se de orice mijloace. Nu era vorba doar de ambiția sau de orgoliul său ca membru al unei vestite familii ce se credea că numărase în rîndurile sale și un împărat al Bizanțului, ci și de conștiința că putea face ceva pentru țara căreia considera că îi aparține.

Prima soție a lui Șerban a fost Maria din Golești, fata lui Stroie Leurdeanu, de care însă se desparte. Apoi se va căsători cu Maria, fata lui Ghețea, de origine bulgar, devenit în scurtă vreme clucer. De remarcat că mai târziu dușmanii săi politici îi vor imputa că ține partea, datorită legăturilor sale de rudenie, luptei populației balcanice, ceea ce, de fapt, nu a putut constitui decît un titlu de glorie pentru Șerban Cantacuzino, motivele acestei atitudini fiind bineînțelese mai profunde.

Conflictele lui Șerban cu Gheorghe Duca se vor accentua. Se pare că în această luptă el s-a ajutat și de relațiile pe care le întreținea

cu soția acestuia, astfel încît va deveni, cum ne spune Del Chiaro, un „dublu rival“ al domnului. Acesta a ripostat și marele logofăt Șerban a fost chiar întemnițat o vreme. De asemenea, Neculce ne spune că Șerban a fost adus „în doo rînduri... la București să-i taie capul“, fiind salvat de intervențiile soției lui Duca și ale fratelui acesteia, Lupașcu Buhuș, mare spătar, cumnat al viitorului domn. Înțelegînd, în sfîrșit, că trebuia să ia inițiativa, Șerban fuge la 7 octombrie 1678, mai întîi în pădurea Cotrocenilor, iar apoi în Turcia pentru a obține tronul. Fuga lui Șerban Cantacuzino este consemnată chiar de legende, dintre care unele ne încredințează că el a pus potcoavele cailor invers pentru ca să se creadă că vine spre București. În tot cazul, popasul de trei zile în pădurea Cotrocenilor i-a salvat viața, așa cum ne arată el însuși într-un hrisov din 1681 dat pentru mănăstirea Cotroceni, pe care a ridicat-o aici în semn de recunoștință : „chiar din acest loc am fost mîntuiți din mîinile sîngeroșilor vrășmași“.

Urmează împrejurările legate de obținerea domniei care se aseamănă, în ceea ce privește metodele folosite, cu atîtea altele din acea perioadă. Ar putea apărea ciudat că un domn, care se va distinge apoi prin atitudinea sa anti-otomană, și-a obținut tronul „cu ajutorul protectorilor săi puternici (de la Poartă — n.n.), susținut și de multe pungi de bani“, cum ne spune Del Chiaro. Să nu uităm însă că aceasta era o metodă destul de răspîndită în epocă și folosită și de alte figuri proeminente ale

luptei antiotomane, care au profitat astfel de lăcomia și corupția de la Curtea sultanului. Dealtfel, o cronică ne consemnează chiar spusese lui Șerban : „Voi face pod de pungi de la seraiul muntenesc și pînă la vizir și tot ne va fi pe voie“ (se pare că el și-a plătit domnia cu o sumă foarte mare pentru acea epocă : 1 300 de pungi). „Letopisețul cantacuzinesc“ ne descrie în felul acesta împrejurările : după ce trecu Dunărea și ajunse la Odrii (Adrianopol — n.n.), merse de să curteni la vizirul, plîngîndu-se și jăluindu-se de toate nevoile lor (ale Cantacuzinilor — n.n.) cîte au petrecut în zilele Ducăi și de boierii lui cei răi“. În ciuda ripostei trimișilor lui Duca, veniți la Odrii „ca să facă pîră mare asupra lui Șerban și a fraților lui“, vizirul îi acordă domnia Țării Românești Cantacuzinului, care sosește la București la 6 ianuarie 1679.

CINE A FOST ȘERBAN CANTACUZINO ?

„Mare și întunecat nor, și plin dă fulgere și de trăznete, au căzut pe Țara Rumânească cu Sărbănu Vodă“ arată „Istoria domnilor Țării Rumânești“ de Radu Popescu.

„...Pre toți vrăjmașii lui i-au supus... că-i dedese Dumnezeu minte și chibzuială mare“, ne încredințează dimpotrivă „Letopisețul cantacuzinesc“.

Am alăturat aceste fragmente din cronicile vremii pentru a sugera modul cu totul contradictoriu în care a fost considerată, chiar în

epocă, figura lui Șerban Cantacuzino. Putem să le adăugăm acestora numeroase alte exemple, dar toate ne vor conduce către aceeași constatare: rareori s-a perindat pe scena politică românească un personaj care să fi cunoscut interpretări atât de divergente, care să fi stîrnit comentarii atât de deosebite și, la urma urmelor, atât de contestat în vremea sa și încă mult timp apoi.

Fără îndoială, tonul pe care îl adoptă diferite scrieri istorice ce se înmulțesc în această perioadă și ca un reflex al complicării vieții politice, este în directă legătură și cu poziția grupurilor boierești pe care le reprezintă cronicarii respectivi față de inițiativele de guvernare ale lui Șerban Cantacuzino. Or, cum ceea ce considerăm noi că putem denumi *programul politic al lui Șerban Cantacuzino*¹ se afla, prin îndrăzneala soluțiilor, în opoziție cu punctele de vedere conservatoare sau inconsecvente ale altor grupări politice, este de la sine înțeles faptul că aproape nu există cronică internă în

¹ Fără a încerca să supraapreciem sau să modernizăm principiile și metodele politice ale lui Șerban Cantacuzino, considerăm totuși că în activitatea sa de guvernare se poate urmări o tendință constantă și mereu mai vădită de coordonare, de sistematizare și chiar de teoretizare a ideilor și acțiunilor (vezi, spre exemplu, prefetele unor tipărituri pe care le-a patronat). Credem că această consecvență se orientează în sensul a ceea ce un izvor al epocii denumește „grandiosul său plan politic”, iar cercetarea mai nouă desemnează direct ca un „program politic” (vezi, E. Stănescu, *Prefața la Cronicari munteni*, București, EPL, vol. I, p. LXXIX—LXXX).

care activitatea domnului muntean să fie apreciată sau înțeleasă în mod integral.

Dintre acestea, „Istoria domnilor Țării Rumânești“ sau „Cronica Bălenilor“ se plasează pe cea mai deschisă poziție de condamnare a politicii lui Șerban Cantacuzino, din motivele pe care le-am pomenit și vom mai avea ocazia să le dezbatem.

Chiar „Letopisețul Cantacuzinesc“ are o atitudine contradictorie sau, cel puțin, rezervată față de Șerban, ca un membru al familiei sale care *încercase să acapareze singur* conducerea „clanului“, de fapt, o vastă grupare boierească cu intenții politice oricum mai moderate decât cele pe care va încerca să le impună voievodul.

Un ecou al acestui impas al istoriografiei perioadei, atunci când trebuie să aprecieze ideile inovatoare promovate de Șerban Cantacuzino, îl putem întâlni și în cronicile moldovene contemporane, ca de pildă, la Neculce, care, deși apreciază ideile sale antiotomane, nu este întotdeauna de acord cu metodele preconizate.

Există însă și o serie de mărturii ale vremii manifestând mai multă înțelegere pentru politica lui Șerban Vodă. Pe de o parte, ele aparțin unor oameni politici a căror activitate și înțelegere mai clarvăzătoare se apropie de acelea ale domnului muntean, precum Dimitrie Cantemir. El îl apreciază pe Șerban „fiind că cugeta împotriva turcilor lucruri mărețe“.

O altă categorie de izvoare în care figura lui Șerban Cantacuzino este privită, în bună măsură, în mod obiectiv, sînt scrierile unor străini ce au putut afla de activitatea sa politică în-

tr-o perioadă imediat următoare, cum este italianul Del Chiaro. Bine informat în domeniul politicii românești, căci a fost secretar al lui Constantin Brîncoveanu în timpul domniei sale, Del Chiaro ne-a lăsat rînduri pătrunse de înțelegere și chiar căldură despre Șerban Cantacuzino, caracterizat drept „îndrăzneț în hotărîri“, dar și „nemilos la neexecutarea ordinelor“. Cea mai de seamă apreciere pe care o face Del Chiaro la adresa sa este că „s-a dăruit cu toată grija așezării cu bună rînduială a treburilor statului“. Tot la Del Chiaro aflăm și una din puținele caracterizări mai echilibrate în comparație cu alte portrete, conținînd trăsături îngroșate din unele scrieri ale vremii, în ceea ce privește personalitatea domnitorului Țării Românești : „Era un om vesel și civilizât și iubitor de străini“¹.

Deși avem numeroase reprezentări plastice contemporane ale lui Șerban Cantacuzino, nu putem afirma că sîntem în posesia unui portret cu adevărat relevant al domnitorului. Liniiile unui asemenea portret posibil al lui Șerban sînt, de asemenea, tulburate de subiectivismul unor contemporani : „Și chipul lui era groaznic, cît să sperea de el și păgînii“, ne spune una din cronicile vremii.

¹ Aceasta nu înseamnă că toate izvoarele străine fac elogiul activității lui Șerban Cantacuzino. Spre exemplu, agentul austriac Del Monte vede în el doar un prigonitor al catolicismului, care manifestase prea multă independență față de pretențiile Curții de la Viena.

Putem închea un astfel de portret tot din rîndurile lui Del Chiaro, obișnuit desigur să creioneze din cîteva trăsături figurile și felul de a se purta al numeroaselor personalități politice cu care avusese de-a face : „... foarte manierat și de o statură frumoasă și impozantă“, „de o statură uriașă, cu ochii mari și vocea de tigru“.

Și totuși, cine a fost Șerban Cantacuzino ? Mai putem astăzi să reconstituim profilul său politic și uman, după ce vremea și opiniile contradictorii ale contemporanilor sau chiar ale unor istorici au făcut din el o figură oarecum ciudată și singulară în epocă, în stare, în același timp, de acțiuni nobile și cruzimi nemaiauzite, de inițiative curajoase și intrigi lașe, slujindu-și patria, dar, după unele păreri, și periclitînd-o ?

În mod obiectiv, abundența de izvoare, ca și metodologia realistă pe care o oferă istoriografia actuală, ne dau această posibilitate, cu condiția însă de a depăși unele prejudecăți și clișee care au grevat, din păcate, investigarea activității sale, dar, mai ales, încercînd să apreciem personalitatea acestei figuri istorice în întreaga sa complexitate.

Căci față de relevarea caracterului polivalent, deci a trăsăturilor esențiale ale programului său politic, cercetarea istorică a rămas, trebuie s-o recunoaștem, încă datoare. Într-adevăr, este evident că în relativ bogata bibliografie dedicată voievodului român domină mai ales lucrările consacrate politicii sale externe și este, credem, ~~surprinzător că pînă~~ în mo-

mentul de față nu a apărut încă o lucrare monografică, menită să abordeze, în complexitatea condiționării lor reciproce, componentele de politică internă și externă, de organizare economică și statală, de inițiative culturale și organizare militară ale activității lui Șerban Cantacuzino.

Oricît de îndrăznețe și spectaculoase au fost acțiunile sale de politică externă, ele au fost determinate întotdeauna de necesități interne.

Perioada în care a trăit și a activat Șerban Cantacuzino, ca dregător și domn, reprezintă, prin importanța și stringența, ca și, în mare măsură, prin ineditul problemelor pe care le ridică, un moment crucial al emancipării istorice a românilor, atît pe planul dezvoltării societății de pe întreg teritoriul locuit de poporul nostru, cît și al cristalizării conștiinței unității sale de neam, de origine etnică și limbă.

Interesul abordării complexe a activității lui Șerban Cantacuzino constă în faptul că programul său politic a oglindit aceste probleme majore, propunînd soluții dintre cele mai eficiente și îndrăznețe.

Complexitatea activității politice, sociale, culturale, militare a lui Șerban Cantacuzino, deci a însuși profilului său de om politic și a caracterului său, este chiar complexitatea perioadei istorice în care se realizează.

Așadar, nu o laudă a lui Șerban Cantacuzino ne propunem noi, ci demonstrarea faptului că el a fost, cu adevărat, „un erou al timpului său“, cu toate trăsăturile pozitive și negative pe care această apartenență le implică.

II. VOIEVODUL ȘI GOSPODARUL

*Programul de politică internă al lui
Șerban Cantacuzino*

„...îndreptări și puneri la cale“
(Dionisie Fotino)

„SARACĂ ȚARĂ BOGATĂ“

A doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost o perioadă de importante schimbări în viața social-politică a țărilor române, care au antrenat modificări de profunzime și ale structurilor sale politice. În general, se poate spune că economia Țării Românești înregistrează însemnate progrese în majoritatea domeniilor sale, rezultat al unor acumulări și modificări substanțiale intervenite în dezvoltarea forțelor de producție, ca și a formelor sociale de organizare a muncii. Acest proces obiectiv a putut fi încetinit, dar nu oprit de unele condiții externe, adică, în special, de dominația otomană.

Așa cum arată Karl Marx, caracteristic pentru istoria popoarelor din răsăritul Europei în această perioadă este procesul de transformare a domeniului feudal într-o întreprindere menită să producă mărfuri pentru piață. În acest sens, deși urbariile lipsesc, putem spune, pe

baza analizei altor date documentare, că are loc o creștere a suprafețelor cultivate, ca și înmulțirea relativă a așezărilor omenești, mai ales în regiunile de cîmpie, deci o sporire a producției agricole.

În tot cazul, acum se alcătuiesc *latifundiile boierești* pe care puteai să mergi ceasuri și, câteodată, zile întregi. Însuși Șerban Cantacuzino, folosindu-se de puterea sa politică, se va strădui, prin cele mai diverse mijloace, să-și asigure un cît mai mare număr de moșii, ceea ce constituia o garanție a prestigiului și autorității sale în interiorul tagmei boierești, a familiei sale și chiar ca domn. Pe de altă parte, el nu se va opune în nici un fel, ba chiar va înlesni eforturile pe care ceilalți mari feudali ai vremii, mai ales din partida sa politică, le făceau la rîndul lor pentru realizarea de concentrări de moșii, ceea ce permitea o exploatare agricolă lărgită, deci realizarea unor cantități cît mai mari de cereale pentru vînzare.

În ce-l privește pe Șerban, „Catastihul de satele, moșiile, rumânii, viile și țigani...“, întocmit de Stoica Ludescu, consemnează că el a cumpărat, încă înainte de luarea domniei, 35 de sate, al căror număr va spori substanțial după ocuparea tronului (în special în județele Prahova, Ialomița, Ilfov), astfel încît devine unul din cei mai mari feudali ai vremii. Constituirea unei averi personale cît mai mari însemna însă pentru Șerban și dobîndirea unei anumite independențe în ceea ce privește unele inițiative politice, începînd cu luarea domniei și terminînd cu finanțarea măsurilor de forti-

ficare a sa, chiar pe plan militar, sau în activitatea ctitoricească.

Există numeroși alți indicatori care ne dovedesc revirimentul ce avea loc în acea perioadă în agricultura Țării Românești. Este vorba, de pildă, de înmulțirea deosebită a numărului de mori sau de creșterea prețului stînjenului de moșie aproape cu 50% față de anul 1644.

Fără îndoială că Șerban Cantacuzino și-a dat seama că sporirea puterii politice a țării este în directă legătură cu amplificarea ponderii sale economice. Astfel pot fi interpretate unele inițiative ale sale, printre care introducerea culturii porumbului pe care banul M. Cantacuzino i-o atribuie, adăugînd că aceasta a fost „de mare ajutor atît pentru hrana norodului celui prost, cît și pentru hrana dobitoacelor“. De fapt, această măsură viza mai ales sporirea cantității de cereale destinată comerțului, marea masă a țărănimii fiind silită să consume mai ales mălaiul de porumb. În același timp, respectiva măsură a avut un efect pozitiv, dat fiind că mămăliga din porumb este superioară ca putere nutritivă mămăligii de mei, consumată pe scară largă pînă atunci.

O altă măsură a lui Șerban Cantacuzino, în care se oglindește preocuparea de a crea un cadru cît mai propice dezvoltării agriculturii, a fost stabilirea unui etalon agrimensural, adică a „stînjenului“ care îi va purta numele, fixîndu-i cu precizie dimensiunile.

Totuși agricultura nu reușește nici în această perioadă să dobîndească un echilibru suficient. Ne demonstrează aceasta faptul că anii de foa-

mete continuă să apară, este drept, mai rar. Documentele din 1682, 1683 și 1685 — 1687 vorbesc despre foametea care adusese nenumărate nenorociri pentru popor. La aceasta contribuia însă și concentrarea funciară excesivă realizată de boierime, ca și monopolul economic turcesc, care, precum vom vedea, împiedica încă substanțial dezvoltarea economică normală, ceea ce va duce la cristalizarea unor puternice sentimente antiotomane în diferite pături sociale.

Creșterea vitelor, marfa cu ponderea cea mai mare în negoțul extern, continuă să rămână și în această perioadă o componentă de bază a economiei Țării Românești. Există diverse dovezi în acest sens, cum este sporirea interesului feudalilor pentru achiziționarea de munți, ca și faptul că însuși principele Transilvaniei, Mihai Apafi, își trimite turmele la păscut în Țara Românească unde existau condiții deosebit de propice pentru păstorit.

Dar poate cel mai semnificativ reviriment economic care are loc în această perioadă se înregistrează în domeniul meșteșugurilor și comerțului (de exemplu, numărul meșteșugurilor atestate în documente se dublează). Dacă știrea privitoare la înființarea de către Șerban Cantacuzino a unei „fabrici“ de postav la Afumați nu a fost încă confirmată documentar, există îndeajuns de multe altele care ilustrează progresele înregistrate în aceste domenii de activitate economică. Caracteristică este dezvoltarea ramurei construcțiilor, nu numai religioase, dar și civile, între care exemplul cel mai tipic

este ridicarea vestitului „Han al lui Șerban“, pe care Ion Ghica îl caracterizează drept o construcție foarte solidă, cu numeroase pivnițe și magazine. Despre aspectele stilistice ale acestor construcții ne vom ocupa mai târziu. Acum ne mărginim să remarcăm doar faptul că interesul pentru edificiile cu caracter comercial ilustrează și dezvoltarea negoțului Țării Românești, dovedită și prin alte mărturii. Cît despre Șerban Cantacuzino, și ca dregător, și ca domn, el a manifestat întotdeauna un deosebit interes pentru activitatea constructivă, la care adesea a participat în mod direct, ca ispravnic sau cîtor. Este poate unul dintre simbolurile semnificative ale activității sale politice...

Și negoțul a stat în atenția domniei : din inițiativa lui Șerban Cantacuzino drumurile principale sînt lărgite în așa măsură încît puteau merge patru care unul lîngă altul.

Pătura negustorească prosperă și nu este înțimplător că unul din membrii ei, Ghețea Rustea, a putut ajunge chiar socrul domnului.

Circulația comercială era destul de variată ; un document din 1679 arată felul în care trebuia percepută vama și ne specifică mărfurile ce se transportau mai adesea : pîine, sare, boi, vaci, porci, cai etc.

Comerțul exterior, în ciuda abuzurilor turcești, dă la iveală și o serie de indici care ne permit să concludem că a cunoscut o perioadă de sporire a volumului și importanței sale. Caracteristică pentru acești ani a fost creșterea interesului pentru comerțul cu alte state decît Turcia. De altfel, prezența în țară a negusto-

rilor străini ne este semnalată și de documente, care încep a-i desemna separat. Astfel, o poruncă a lui Șerban din 1681 se adresează negustorilor „veri (ori — n.n.) turci, veri creștini“.

Desigur că cea mai mare parte a comerțului exterior continua să fie acaparată de Poartă, dar trebuie menționat că și legăturile cu alte țări își au ponderea lor, mai ales pentru că ele creează posibilități pentru dezvoltarea legăturilor cu o serie de state angajate în lupta antiotomană, cum se va vedea mai departe.

Relațiile economice cu Transilvania își păstrează importanța lor, mai ales pe planul strîngerii legăturilor dintre cele două țări române. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea se înființează în Transilvania o societate de negoț („Compania orientală“), care avea interese și în Țara Românească. Șerban Cantacuzino se preocupă de reglementarea comerțului dintre cele două țări românești și acordă un împrumut de 100 000 de taleri „staturilor“ ardelene.

Alături de negoțul cu Polonia și Rusia, se intensifică, în mod semnificativ, legăturile comerciale cu Peninsula balcanică și Veneția, care dobîndesc un caracter regulat.

Țara Românească capătă o importanță deosebită și ca nod comercial, pe aici trecînd drumuri spre diferite părți ale Europei. Francezul De la Croix arată că aici vin „negustori din Ungaria, Polonia, Moscavia, șeicile înaintînd din Marea Neagră, prin tustrele gurile Dunării pînă la Brăila de unde șlepuri trec spre Belgrad“.

Progresele înregistrate în această perioadă în domeniul economic sînt consemnate destul de clar și de izvoarele vremii. „Cronica Racovițească“ arată că în momentul în care Constantin Brîncoveanu își începe domnia „era Țara Românească plină de oameni și de tot belșugul“.

Aceste condiții vor duce la apariția unor anumite elemente în programul de domnie a lui Șerban Cantacuzino, care va căuta să încurajeze și să folosească revirimentul economic. N. Iorga subliniază că în această perioadă se manifestă un larg amestec al domniei în viața economică.

Din punct de vedere social, principala trăsătură specifică a acestei perioade, ca, de altfel, a întregii a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, este ofensiva exploatării feudale împotriva țăranimii aservite, dar mai ales a celei libere.

Exploatarea țăranimii aservite ia adesea forme acerbe, fapt care atrage atenția unor călători străini, precum Del Monte, care arată că a văzut aici oameni înhămați la car în locul vitelor.

În ceea ce privește țăranimea liberă, principalul mijloc de a transforma pe moșneni în rumâni rămâne fiscalitatea, care, așa cum vom vedea, se va accentua în mod deosebit în timpul lui Șerban Cantacuzino, constituind un mijloc de bază al domniei pentru rotunjirea veniturilor.

O mare parte a cumpărăturilor de sate sau părți de sate sînt făcute în perioadele de foa-

mete, dar și în condiții normale procesul își va urma cursul, numeroase documente din vremea lui Șerban consemnând mărturia celor care își vînduseră ocinele, deoarece nu au avut cu ce „își plăti capetele“. La aceasta se adaugă și tot felul de mijloace extraeconomice, care puteau merge pînă la forță. Este vorba de „rumânirea în silă“, prin care țăranii șezători pe unele moșii erau asimilați după un timp cu rumânii.

Corespunzător acestei situații are loc și accentuarea luptei de clasă în diversele sale forme. O primă formă este cea a răscumpărărilor, a căror număr, în ciuda posibilităților economice slabe pe care le posedă țăranimea, cunoaște totuși o curbă ascendentă.

Chiar Șerban Cantacuzino, în vremea cînd era vel logofăt (1676), trebuise să facă față împotrivirii „megieșilor Petrești“, care își pierduseră proprietățile prin cunoscutul sistem al „lipirii moșiei de moșie“. Ei vor veni la Divan pentru a cere dreptate, dar nu au putut-o obține.

Mai apoi, ca domn, Șerban va ști să-și apere propriile interese, ca și pe acelea ale clasei feudale, luînd măsuri drastice în cazurile de împotrivire ce se iveau, cum este, de pildă, acela al mănăstirii Radu Vodă, al cărei egumen, la 1679, se plînsese domniei că țăranii de pe moșiile sale nu mai voiseră să clăcuiască.

În sfîrșit, o amploare deosebită o capătă fuga de pe moșii, chiar peste graniță, acesta fiind unul dintre motivele pentru care Șerban Cantacuzino se va preocupa de întărirea pazei frontariilor.

Deși multe din cronicile vremii afirmă că înrăutățirea situației poporului s-ar datora, în exclusivitate, abuzurilor Porții otomane, izvoarele documentare dovedesc că o mare parte din vină revenea boierimii.

Intr-adevăr, în secolul al XVII-lea, asistăm la o creștere și mai mare a puterii boierimii. Prin veniturile provenite din dregătorii, al căror număr, în mod simptomatic, crește, prin scutirile de dări acordate de domni, prin aca-pararea de moșii și prin comerț, boierimea își sporește puterea economică și, corespunzător, pe cea politică.

*

Dacă în viața politică a Țării Românești în secolul al XVII-lea nu au intervenit mutații calitative care să ducă la restructurarea sistemului de guvernare, este tot atât de adevărat că modificările produse în situația social-economică au trebuit să confere perioadei în discuție un caracter specific.

Cercetări mai noi au subliniat că tendințele vieții politice dintr-o bună parte a acestui secol s-au materializat nu în apariția unor instituții sau în modificarea esențială a raporturilor dintre ele, ci în anumite practici de guvernământ¹. Ele depindeau „în realitate de lupta pentru domnie dintre diferite facțiuni boierești, fiecare cu pretendentul ei“, ce s-a făcut simțită și în răstimpuri aparținând altor se-

¹ *Istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1970, p. 167.

cole¹ și care, am adăuga noi, a făcut necesară afirmarea autorității unor voievozi mai clarvăzători asupra intereselor majore ale statului.

O analiză a cursului vieții politice atrage de la început atenția asupra schimbării frecvente a domniilor (în intervalul 1601—1714 se produc 25 de asemenea schimbări), ca și a duratei lor relativ reduse (media este de 4 ani și 6 luni). Ba mai mult, în perioada scursă de la moartea lui Matei Basarab (1654) pînă în 1678, această durată medie scade la 3 ani.

Fără îndoială, dacă este să ne referim în special la aceste ultime decenii, situația nu putea fi întîmplătoare și ea trebuie considerată pe fondul unei anumite instabilități politice, avîndu-și cauza și în interminabilele conflicte pentru putere dintre diferitele familii, „partide” ale mării boierimi, aflată, în ansamblul ei, în deplină ascensiune socială, dar scindată de o puternică concurență economică și politică.

Astfel, cea de a doua jumătate a secolului a fost dominată de înfruntarea dintre Băleni și Cantacuzini, fiecare dintre aceste familii, de fapt, vaste grupări, adevărate „partide” boieresti, străduindu-se să urce pe tron domni subordonați intereselor lor, de preferință fără veleități politice deosebite, sau, atunci cînd se afla „în opoziție”, să-l submineze pe domnul potrivit prin tot felul de intrigi care, aproape de regulă, își aflau deznodămîntul la Poarta otomană. Acesteia îi convenea de

¹ Constantin C. Giurescu, „Așezămîntul” sau „Legătura lui Mihai Viteazul”, în „Analele Universității București. Istorie”, XIX (1970), nr. 1 p. 75.

minune un asemenea joc de interese, în sensul străduințelor sale de a-și intensifica dominația, folosind, la rîndul ei, metode proprii pentru a accentua instabilitatea și subordonarea domniei, una din cauzele principale ale instabilității politice. Este vorba, de pildă, de încurajarea „sistemului pîrilor“, prin care grupările boierești încercau, pe rînd, subminarea puterii adversarilor, dar nu reușeau, de fapt, decît să contribuie la dezorganizarea vieții politice a țării. Subliniind interesul manifestat de otomani pentru perpetuarea unei asemenea stări de lucruri, un călător străin consemna abilitatea acestora „de a trage foloase din discordiile interne ale supușilor lor... care-și schimbă într-una domnii, fără a observa răul ce pricinuiesc țării“.

În ultimă instanță, practicile promovate de marea boierime nu modificau ierarhiile și instituțiile statului feudal, această clasă rămînînd „de jure“ subordonată domniei (oricît s-ar fi străduit să se impună, Sfatul boieresc, Divanul rămîneau organe consultative), dar asemenea metode politice au făcut ca adesea, „de facto“, interesele unei anumite partide să prevaleze, într-o anumită măsură, față de interesele de stat. Iar acestea cereau instaurarea unui regim de stabilitate nu numai a domniei, ale cărei oscilații înregistrau ca un seismograf zguduirile de profunzime ale vieții politice, ci a statului, în general.

Căci, în afară de luptele dintre facțiunile oligarhice, se manifestau mai mult sau mai puțin deschis și alte contradicții sociale : în principal,

aceea dintre clasa boierească, în totalitatea ei, și țărănimea liberă sau aservită ori orășenime, ca și înfruntarea dintre marea boierime și boierimea mică și mijlocie sau slujitorime, mai ales cea militară, conflicte care amenințau să se conjuge, așa cum se întâmplase către mijlocul secolului, sub forma așa-numitei mișcări a seimenilor.

Ascuțirea acestor conflicte nu putea să treacă neobservată celor mai lucizi observatori politici ai vremii, după cum înțelegem chiar din consemnarea stolnicului Constantin Cantacuzino : „... și vremurile, și oamenii acum s-au iuțit foarte...”

Se impunea așadar depășirea particularismului, îngustimii de interese și instabilității politice prin promovarea unei linii, a unui program de guvernare ferm și autoritar care să concentreze forțele sociale și potențele statului în fața celui mai mare pericol care-l amenința, cel al dominației otomane.

Perioada de timp scursă de la încheierea ultimei domnii autoritare de durată, aceea a lui Matei Basarab, a adus după sine nu numai instabilitatea politică, determinată, în principal, de luptele pentru hegemonie dintre diferitele grupări boierești, ci și un declin militar, ceea ce a favorizat tendințele de întărire a dominației otomane. Principalele obiective pe care le avea în vedere Poarta constau în îngrădirea largei autonomii de care se bucurase în ultimele decenii Țara Românească prin noi măsuri

de întărire a dominației sale economice și politice, ca și în reprimarea oricăror încercări de contracarare a acestor tendințe și de dobândire a independenței depline a Țării Românești. Înseși izvoarele vremii consemnează nivelul sporit al exploatării otomane. Astfel, „Letopisețul cantacuzinesc” ne arată că țara „era spartă și risipită pentru multe nevoi și greutăți ce au fost împresurată... încă și mai multe de cum fuseseră mai nainte”, iar stolnicul Constantin Cantacuzino scrie cancelarului Transilvaniei, Teleki, despre datoriile suplimentare pe care le are de suportat Țara Românească față de turci, „ceea ce n-a fost pînă acum”.

Cauzele înăsprii dominației otomane țin atît de unele condiții proprii Imperiului (criza feudalismului și statului otoman, încercarea de reluare a politicii anexioniste), cît și de momentul istoric în care se afla Țara Românească. Revirimentul economic, pe care am văzut că îl parcurgea statul muntean, a fost înregistrat de turci care, așa cum ne încredințează Del Chiaro, „cunoscînd imensele bogății ale țării au găsit că tributul e prea mic față de veniturile tot mai mari ale Valahiei”. Drept consecință, Imperiul otoman va spori în mod corespunzător nu numai tributul, ci va intensifica și celelalte mijloace menite să exploateze eforturile creatoare ale maselor. Constantin Brîncoveanu are în vedere această cauză atunci cînd scrie brașovenilor că a ajuns țara „la mare greu, de vreme ce i s-a dus numele la Poarta împărăției cum că într-această țară s-au strîns atîta om și atîtea dobitoace”.

Se poate spune că în anii domniei lui Șerban Cantacuzino formele exploatării turcești se diversificaseră și se intensificaseră în mod deosebit, mai ales pe linia abuzurilor de tot felul.

O categorie de abuzuri erau de natură economică ca, de pildă, acelea ale negustorilor turci care au drept rezultat dezorganizarea unor sectoare economice : „... fac silă de strică obiceiul, de prind alte prăvălii ale neguțătorilor de țeară... și au... multă nevoie și nedreptate de către dînșii“. Samavolnicia otomanilor ajunsese la forme nemaicunoscute. Foarte adesea negustorii Porții împrumutau pe locuitorii țării cu bani pentru a smulge apoi de la ei sume mult mai mari.

Dar cea mai mare greutate o aduceau Țării Românești multele biruri puse de turci, care, în această perioadă, încă sporesc. Astfel, apare acum darea numită „sursat“, pentru strângerea căreia domnul dă poruncă să se facă peste tot „curamaua“ (un fel de impunere generală, care bineînțeles că privea, în primul rînd, masele populare). La fel este și cu „birul Cameniței“, care într-un an putea fi îndoit sau întreit.

Observînd curba dării principale către Poartă, adică a haraciului, reiese că nu a urcat în mod deosebit, dar o analiză mai atentă ne arată că în realitate el a fost suplimentat cu numeroase alte obligații : impunerea unui comerț de monopol, contribuțiile extraordinare, prestațiile în natură și în muncă, cumpărăturile și întăririle de domnii și tot cortegiul peșcheșurilor. De aceea stolnicul Constantin Cantacuzino consemnează din nou că „sîntem cuprinși în mare

lipsă și noi, căci nu trebuie să dăm numai într-o parte, ci cer din multe părți“.

La acestea trebuiesc adăugate pagubele produse de incursiunile tătărăști, inspirate de turci ca mijloc suplimentar de presiune. Însuși Șerban Cantacuzino se plînge transilvănenilor cu un asemenea prilej, arătînd că tătarii, trecînd prin țară, au sărăcit-o foarte.

Deși cronicile și alte scrieri ale vremii arată că greutățile datorate exploatării turcești au fost suportate și de clasa boierească, este de la sine înțeles că povara lor a apăsas în mod deosebit umerii maselor populare, cei care trebuiau, de fapt, să dea tot bănetul și nenumăratele bunuri care luau drumul Porții.

Desigur că izvoarele oficiale ale vremii nu se preocupă să consemneze starea de spirit și eforturile poporului de rînd. Avem însă mijloace de a lua cunoștință de ele din cuprinsul unor produse folclorice. Așa este cazul, de pildă, cu balada intitulată „Cîntecul lui Priscoveanu“, care narează, potrivit cercetărilor pe care le-am întreprins, și unele evenimente declanșate în vremea domniei lui Șerban Cantacuzino. Este vorba de așa-numitele „odăi turcești“, adică locuri arendate de negustorii turci în apropierea hotarelor țării prin care ei își pot exercita mai bine o activitate nu numai comercială, ci și de exploatare directă a locuitorilor din preajmă (de exemplu, din apropierea Giurgiului). Abuzurile turcești sînt descrise cu multă obidă de balada amintită : „Nevasta mai frumoasă / La turci mi-este odăiasă, / Copila cu mărgele / A supus-o la cheiele / Fără nici-o cheltuială“.

Cuprinsul acestei balade, ca și al altor produse folclorice, ne permite să luăm în discuție comparativ starea de spirit a diferitelor pături sociale, ca și soluțiile propuse de ele în ceea ce privește exploatarea otomană. Situația cu adevărat de nesuportat în care ajunsese Țara Românească datorită împilării otomane face să se nască o tendință aproape generală de revizuire a raporturilor sale cu Poarta.

În ceea ce privește clasa boierească, soluțiile avute în vedere de diferite fracțiuni ale sale erau destul de variate, de la cea de concesi care trebuiau smulse Porții, mai ales în sectorul economic, fără a trezi dușmănia acesteia prin revendicări politice și pînă la soluțiile propuse de alți reprezentanți ai săi, cu un conținut mai radical, pînă la înlăturarea dominației otomane. Apariția și răspîndirea acestei soluții se datorește și faptului că boierimea mijlocie și mică spera că în noua organizare a țării, după alungarea otomanilor, va putea obține o postură mai avantajoasă. Desigur nu trebuie neglijat faptul că, așa cum vom vedea, începuseră să se cristalizeze premisele unei conștiințe naționale, care inspirau sentimentele antiotomane ale unor reprezentanți luminați ai clasei boierești sau aparținînd altor pături. De remarcat că un memoriu din 1674 al boierilor munteni, care prevedea înlăturarea dominației otomane, fusese semnat și de un „fost căpitan“, ceea ce ne dovedește răspîndirea concepțiilor de acest fel și în rîndurile armatei.

În cadrul claselor suprapuse existau și adepți ai unei soluții conciliatoare, de obținere de la

turci a unor concesi de natură economică, în stare să permită dezvoltarea cît mai largă a cîștigurilor boierești. Nevoind a risca în inițiative de luptă pentru dobîndirea independenței depline, promotorii acestei poziții doreau, de fapt, doar îndepărtarea unor abuzuri turcești, ca „să poată trăi netulburat în imensele lor averi“, după cum ne spune Dimitrie Cantemir.

O asemenea concesie ar fi fost, ca să revenim la balada în discuție, și îndepărtarea pe cale pașnică a „odăiașilor“ turci, soluție pe care poetul popular o condamnă, căci în felul acesta ei și-ar fi păstrat fructul jafului lor : „Au venit călări pe măgari, / Acum se duc pe armăsari, / Nu pot se cîrmi de bani“.

În concluzie, exploatarea otomană din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, ca și cristalizarea premiselor unei conștiințe naționale au determinat dezvoltarea tot mai accentuată a unor idei și soluții antiotomane radicale, privind menținerea și consolidarea autonomiei țării și dobîndirea independenței sale depline. Aceasta a fost atmosfera în care s-au cristalizat și prevederile antiotomane ale programului de guvernare a lui Șerban Cantacuzino, devenit, din acest punct de vedere, o chintesență a celor mai înaintate tendințe ale vremii.

UN ÎNVINGĂTOR ÎNDURERAT

Criza sistemului politic existent ridica în fața domniei problema fortificării autorității sale, atît pe calea introducerii unor reforme ale aparatului de stat, cît și prin măsuri drastice îm-

potriva acelor fracțiuni boierești care o puteau pereclita. Era deci de așteptat ca vechiul conflict dintre Cantacuzini și Băleni să cunoască odată cu urcarea pe tron a lui Șerban, în același timp membru marcant al familiei sale, dornic să se răzbune pe dușmanii ei și să-i anihileze, dar și promotor al unei domnii autoritare, forme și intensități noi.

Cele două familii, de fapt ample grupări de interese boierești, se deosebiseră prea puțin în ceea ce privește programul politic, al cărui scop principal era conducerea statului pe baza influenței și amestecului exclusiv al propriilor lor elemente ce puteau ajunge astfel la o îmbogățire cât mai rapidă și mai masivă. Deosebirile țineau de geneza și evoluția fiecăreia, deci de faptul că în vreme ce Cantacuzinii erau mai bogați decât adversarii lor și aveau mare trecere la Poartă, Bălenii, dintr-o familie veche de munteni, primind însă și ei infiltrații grecești, erau siliți, ca să-i poată concura, să cadă la înțelegere cu grecii țarigrădeni și să se sprijine pe domni străini, numiți direct de turci (Radu Leon, Grigore Ghica, Gh. Duca).

În ceea ce-l privește pe Șerban Cantacuzino, noua poziție pe care el se situează, aceea de diriguitor al întregii vieți politice, îl va face să abordeze oarecum diferit problema. Într-adevăr, nu mai era vorba să lupte împotriva partidei adverse doar ca membru al partidei proprii, ci și ca domn autoritar, care căuta să anihileze orice fel de conflicte interne și opoziții, în numele unor interese majore. Aceasta nu înseamnă că Șerban va acționa ca un arbitru

neutru între cele două fracțiuni; el va continua să fie un Cantacuzin, care avea de plătit polițe mai vechi și care trebuia să recâștige și să dezvolte pozițiile materiale și politice ale familiei sale. În același timp însă, atunci când rațiuni de stat, legate mai ales de dobândirea unui echilibru politic în vederea luptei anti-otomane, o vor dicta, Șerban va încerca aplanarea conflictului ce, în concepția sa (și tocmai aici se află deosebirea față de combatanții anteriori), trecea pe planul al doilea în raport cu interesele cu adevărat vitale ale țării.

La rîndul lor, Bălenii vor începe să acționeze nu numai împotriva unui domn — reprezentant al partidei adverse —, ci și împotriva unuia care căuta să-i priveze de o serie din drepturile lor politice ca membri ai păturii boierești opozante, în general. Din aceste motive, vor căuta să se constituie ca nucleu al întregii opoziții boierești și este semnificativ că ei consideră, în optica cronicii care le promovează interesele (cea redactată de Radu Popescu), că persecuțiile și relele nu s-au abătut numai asupra lor, ci a întregii țări: „Mare și întunecat nor... au căzut pe Țara Românească cu Sărbăni Vodă...”

O primă etapă a acestui conflict se caracterizează prin încercările partidei adverse de a submina de la început domnia. Nici nu ajunsese bine Șerban la Dunăre, venind de la Constantinopol, și, așa cum ne încredințează un document al epocii, „o seamă de boieri... își pîrăsc mult voevodul..., așa socot că-l vor scoate”. Dar, în această fază, opoziția este des-

tul de eterogenă, printre capii celor care înaintează pîra fiind și Ivașco sin Băleanu și Staico Bucșan Paharnicul. Aceștia din urmă vor fugi pentru început în Moldova, unde nu vor înceta să uneltească împotriva lui Șerban.

A doua etapă a înfruntării dintre cele două partide se caracterizează prin încercări de tatonare din ambele părți. Șerban, care la începutul domniei avea nevoie de o perioadă de consolidare și nici nu trecuse încă la aplicarea programului său de domnie autoritară, caută să-i atragă pe Bălenii aflați încă în țară. „Acest meșteșug făcea ca să nu să sparie boiarii, să fugă“, ne spune „Letopisețul Cantacuzinesc“. Cum însă fugarii din Moldova nu încetau cu uneltirile, Șerban începe acțiunile de represiune, pornite cu suprimarea lui Drosu Serdar.

Intrăm astfel, după 1680, într-o nouă etapă a conflictului care va fi cea mai acută, căci Șerban trece la o politică de desființare a partidei adverse, fie prin suprimări, fie lovind baza sa economică.

„Letopisețul cantacuzinesc“ caută să explice aceste măsuri ale domnului, arătînd că Bălenii „se știau vinovați“ față de Șerban. Cauzele reale erau cele amintite mai sus, iar A. D. Xenopol arată că aceste represiuni erau cu atât mai explicabile, cu cît boierii partidei adverse nu încetau cu pîrile la sultan.

Mulți au fost cei care au căzut pradă mîniei domnului, dar semnificativă, mai ales în ceea ce privește deosebitele mijloace pe care le folosește Șerban, ni se pare soarta lui Hrizea Vistier. Acesta fusese menținut de domn în

funcțiile sale, probabil pentru a avea mai târziu posibilitatea să-l compromită. La momentul oportun, Șerban îl va învinui că și-a însușit banii visteriei, deși se dovedise că, de fapt, dăduse bani de la el pentru a acoperi unele deficite. Cronicarul Radu Popescu ne relatează episodul care a urmat : după ce l-a chinuit cu tot felul de „munci groaznice“, Șerban pune ca Hrizea să fie băgat la închisoare, unde „mai multe cazne i-au făcut, și mult otrăvi i-au dat, să-l omoară, dar nu-l puteau omorî cu otrăvile — precum într-o scrisoare a Hrizii vistier s-au văzut, scrisă cu mîna lui, cîte feliuri de otrăvi i-au dat... Care văzînd că cu aceasta nimic nu-și poate face voia lui, cu altă moarte groaznică l-au omorît, de s-au plinit voia tirăniei lui“. O soartă asemănătoare a mai avut-o și Radul Vistier, pe care „l-au spînzurat la Tîrgul Ocnei, de poarta casii“.

Să fi răzbătut în aceste acțiuni ale lui Șerban ceva din obida cauzată de moartea, în împrejurări asemănătoare, a tatălui său ? Mulți dintre comentatorii domniei lui au văzut în ele mai cu seamă dovezi ale caracterului teribil, chiar crunt al lui Șerban. Desigur, temperamentul domnului muntean, format, încă din tinerețe, în tot felul de împrejurări deosebite, nu era din cele mai domoale, dar nu trebuie să uităm că el reprezenta oricum concepțiile politice ale unei clase ce-și apăruse întotdeauna interesele cu duritate.

Represiunile domnului fac ca activitatea emigrației din Moldova să se intensifice : ea

înaintează o plîngere la Poartă, care însă nu are rezultat, căci vizirul Kara-Mustafa îl proteja pe Șerban.

Ecoul acestor evenimente a dăinuit multă vreme. Atunci cînd Mihai Racoviță va lua domnia în Moldova, el va spune că vrea să procedeze ca Șerban, care „a stîns pe cei străini, de au rămas numai neamul lor, Cantacuzineștii“.

Pasajul de mai sus conține și o indicație în ceea ce privește cealaltă latură a măsurilor lui Șerban Cantacuzino, valabilă pentru o anumită perioadă a domniei sale : avantajarea politică și materială a membrilor propriei familii, în primul rînd ca învingători ai disputei cu Bălenii. Cei mai mulți dintre ei primesc dregătorii de seamă. În același timp, domnul sprijină recuperarea averilor pe care Cantacuzinii le pierduseră în perioadele de hegemonie a Bălenilor. Aceasta are loc, pe de o parte, prin reluarea unor moșii ce fuseseră înstrăinate Cantacuzinilor, iar, pe de altă parte, prin deosebita activitate de dobîndire de noi averi pe care o desfășoară membrii acestei partide.

Sînt avantajați și aceia care sprijiniseră într-un fel sau altul pe Cantacuzini, astfel încît Teodosie redevine mitropolit.

„...Iar cînd au fost la ghenar 24 deni, 7196 (1688), făcut-au Șarban-Vodă căsătorie unii cocone a lui, anume doamna Alexandra, după feciorul lui Ivașco Băleanul, ce au fost mare logofăt, anume Gligorașco postelnicul... Și către aceia (Bălenii — n.n.) n-au mai pomenit vrăjmășia lor cea dintîi, ci cu curată inimă i-au

iertat... Și au făcut cu dînsul foarte veselie mare, cu soli mari de la Ardeal și de la Moldova și cu toată boierimea Țării Rumânești, cît s-au mirat și mari și mici de acest lucru de au făcut Șărbăn-vodă¹.

Cu toată mirarea autorului „Letopiseșului Cantacuzinesc” care narează evenimentele legate de nunta fiicei lui Șerban Cantacuzino cu unul din cei mai marcanți membri ai partidei adverse, feciorul lui Ivașco Băleanu, mort în emigrație, faptul își are rațiunile sale politice și (de ce nu?) omenеști. Împăcarea formală dintre cele două grupări adverse, care aduseseră prin lupta lor destule suferințe țării, periclitînd-o adesea, își avea cauzele sale pe care istoriografia le-a clarificat mai ales în ultima perioadă. Este adevărat că Bălenii puteau fi considerați practic anihilați, dar trebuie să ținem seama și de faptul că Șerban avea nevoie de o perioadă de liniște atît pe plan intern (pentru a-și pune în aplicare programul său de reorganizare a țării), cît și extern, în momentul în care pregătirile pentru declanșarea luptei antiotomane erau destul de avansate.

Este semnificativ că, așa cum observă N. Iorga, poporul s-a bucurat de această încetare a ostilităților.

Prea curînd însă pecetea fragilă a acestei împăcări s-a rupt, căci, abia după patru luni

¹ Această fiică a lui Șerban Cantacuzino este numită de o altă variantă a „Letopiseșului cantacuzinesc” Smaranda (dealtfel, ca și de cronica lui Radu Popescu).

de la căsătorie, fiica lui Șerban moare. Poate să fi gîndit atunci voievodul la toate sacrificiile și tulburările ce i le dăduseră munca sa politicească, cu toate sușurile și coborîșurile sale, în vreme ce el și cu ai săi, triști învingători ai unei lupte a cărei victorie se destrămasese așa de repede, „au rămas la mare jale cu multe lacrimi și cu mari suspinuri de la inimă, după cum iaste toată lumea obicinuită“.

MAI MULT DECÎT AMBIȚIILE UNUI DOMNITOR...

Dar lupta împotriva partidei adverse a Bălenilor nu a fost decît o parte a unor vaste acțiuni de reazăzare a relațiilor existente între domnie și boierime, în general, de instaurare a unei noi politici de guvernare. Este vorba de o acțiune care depășește unele conjuncturi și împrejurări de moment sau anumite trăsături specifice ale stilului de guvernare al lui Șerban Cantacuzino, constituind o soluție politică impusă de însuși momentul istoric de care vorbim.

Ne referim la eforturile de reactualizare a prerogativelor de drept ale autorității centrale, de stabilizare a poziției sale în raport cu celelalte forțe politice, deci de creare a condițiilor în vederea exercitării efective a puterii executive de către domnie. Într-un cuvînt, era vorba de promovarea unei domnii autoritare, idee de bază a programului politic al lui Șerban Cantacuzino, înțeleasă, în primul rînd, ca un mijloc

de dobândire a unei stabilități interne. În directă legătură cu aceasta, o domnie puternică era considerată drept un instrument în vederea luptei pentru îndepărtarea dominației otomane, prevedere politică proprie de altfel și altor voievozi români, aflați în împrejurări similare ¹.

Pentru aceasta se impunea o acțiune de însănătoșire, de reinvigurare a vieții politice, necesitate exprimată atât de plastic de Del Chiaro, care ne spune despre Șerban Cantacuzino că „s-a dăruit cu toată grija așezării cu bună rânduială a treburilor statului care toate erau amestecate și răvășite. El a crezut că în corpul statului său erau unele mădulare lovite de

¹ Pe drept cuvânt, Mihai Berza arată că ideea „monarhului autoritar... făcînd să domnească ordinea și implicîndu-și cu vigoare funcțiunea justițiară“ este mai veghe în gîndirea politică românească (*Dimitrie Cantemir — omul politic și istoricul*, în „Analele Univ. Buc. Istorie“, XXIII (1974), nr. 1, p. 6).

Regăsim această idee, de pildă, în metodele de guvernare ale unui domn aflat într-o conjunctură politică foarte asemănătoare aceleia din vremea lui Șerban Cantacuzino, Vlad Țepeș, care arăta într-o scrisoare că : „Atunci cînd un om ori domn e puternic și tare, atunci poate face pacea cum vrea“. Cercetările din ultima vreme au subliniat că întărirea autorității instituției domniei și în raport cu elementele boierești dizidente era „pasul de început obligatoriu spre a putea apoi trece la acțiuni politice și militare de anvergură, vizînd țeluri mai înalte“ (S. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr*, Buc., Ed. Minerva, 1976, p. 273 și 79), prevedere care a fost caracteristică aproape tuturor domnilor români nutrind asemenea scopuri de independență.

cancer și care nu puteau fi altfel tămăduite decât cu hangerul“.

Conținutul acestei prevederi a programului politic al lui Șerban reiese din numeroase izvoare ale vremii, dar, mai ales, din „Istoria Țării Rumânești între 1688—1717“, unde ea este astfel sintetizată : „...întîi pohtea pururea să fie domnii în Țara Muntenească din neamul Cantacuzinilor. Al doilea cerea și Țara Moldovei să fie în seama lor și domni Cantacuzini să fie. *Al treilea cerea să fie domnii singuri stăpînitori* (subl. ns.), cum va vrea să facă cu țara și cu ai țării de nimeni opreală să n-aibă“.

Și într-o serie de documente emanate în cursul tratativelor cu Austria pot fi întîlnite asemenea prevederi. Este vorba, de pildă, de „privileghiurile“ obținute de la împăratul Leopold în care se stipula că Șerban și fiul său sînt întăriți în „stăpînirea domniei“. Se mai vorbea de domnia ereditară a Cantacuzinilor în Țara Românească și Moldova și anume „care din acea stemă se va părea mai harnic, cu voia și aceluia se va da“. Aceste „privileghiuri“ au fost date probabil în februarie 1688, dar analiza unor acțiuni ale lui Șerban, mai ales din ultima parte a domniei, ne dă dreptul să afirmăm că asemenea idei le nutrea de destul de multă vreme, limpezindu-le și impunîndu-le treptat.

În afară de aceste izvoare, mai există și altele din care reiese existența unor atari prevederi ale programului politic al lui Șerban. Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, remarca do-

rința sa „de a fi singur stăpîn“. Călătorul străin Paget vorbește de intenția lui Șerban de a întemeia o dinastie.

Este interesant că întâlnim și exprimări personale ale domnului care marchează asemenea intenții. Astfel, în inscripția de pe crucea pe care o ridică la 1683 lângă Viena se auto-intitulează : „Principe al Țării Românești, domn și ereditar al ei pentru totdeauna“.

Se mai cuvine să subliniem încă un fapt care ne ajută să înțelegem conținutul real al ideilor politice ale lui Șerban, ca și finalitatea lor. Fortificarea domniei trebuia să aibă un dublu sens : pe de o parte, era vorba de o întărire a domniei pe plan intern, iar pe de altă parte, în raport cu Poarta, care încerca să-l asimileze pe domn cu un funcționar propriu, în actele cancelariei otomane fiind chiar numit „bey“.

Interpretarea acestor idei politice ale lui Șerban Cantacuzino a avut multă vreme de suferit datorită preluării necritice, a opiniilor cronicarilor vremii. S-a considerat astfel că substratul tendințelor sale autoritare ar sta în caracterul excesiv de independent și violent al lui Șerban. Chiar N. Iorga a trebuit să-și modifice opiniile în acest sens odată cu înțelegerea determinării istorice a acțiunilor domnului Țării Românești. Dacă în 1928 el considera că Șerban, fiind foarte ambițios, își stăpînea tiranic boierii și țara, 11 ani mai târziu arată că acțiunile domnului muntean s-au realizat „prin înceata dezvoltare a împrejurărilor“.

Istoriografia contemporană a adus o contribuție substanțială la elucidarea problemei, mai ales prin sublinierea substratului de clasă al fenomenului. Este extrem de important de înțeles faptul că Șerban Cantacuzino nu putea fi un dușman al feudalismului, căci modalitatea de guvernare, al cărei promotor s-a afirmat, conservă întreaga esență de clasă a statului.

De fapt, scopul principal al programului politic al lui Șerban Cantacuzino a fost scuturarea jugului otoman și nu anihilarea definitivă și totală a puterii boierimii. Între dușmanii principali ai lui Șerban s-au aflat acele fracțiuni care se opuneau cauzei luptei antiotomane, fie prin obstrucție directă, fie prin apărarea unor practici politice care nu permiteau o luptă deschisă împotriva otomanilor.

Șerban, care dorea, în acest scop, o alianță cât mai strânsă cu diferite state europene, și-a dat seama că suspiciunile ce se născuseră printre ele cu privire la situația Țării Românești, legate de instabilitatea politică, nu puteau decât să deservească lupta antiotomană.

De altfel, Șerban Cantacuzino nu a lovit niciodată în masa boierimii, ci doar în membrii fracțiunii adverse a Bălenilor sau în alți dușmani politici. Din contra, el s-a străduit, în special pe plan economic, să-i promoveze interesele, înțelegând că în ultimă instanță, aceasta rămânea baza sa socială. Incapabilă însă de a percepe sensul evoluției istorice, cea mai mare parte a boierimii i-a refuzat concursul, ba chiar s-a străduit să-i saboteze inițiativele politice, astfel că, în cele mai grele momente ale

domniei sale, Șerban s-a aflat lipsit de un solid sprijin social.

În realitate, domnul român n-a reușit să creeze o solidă bază socială regimului său politic. Aceasta ar fi putut fi țărănimea liberă, orășenimea și anumite pături boierești, îndeplinind în special funcții militare. Teama sa de o colaborare politică cu masele l-a îndepărtat însă de ele. Față de orășenime a încercat unele acțiuni de sprijinire (e probabil să fi instituit o reglementare a titlului de proprietate a orașelor), dar destul de timide. În ceea ce privește boierimea mijlocie și mică cu atribuții militare, deși s-a afirmat ca un sprijinitor al armatei, Șerban s-a preocupat mai puțin de baza sa socială, preferînd, într-o anumită măsură, soluția mercenariatului.

În aceste condiții, lui Șerban i-a mai rămas să se sprijine doar pe o redusă facțiune boierească, în cadrul căreia, cum vom vedea, concursul propriei familii a fost destul de redus, trebuind, în consecință, să apeleze la măsuri extreme, menite dacă nu să anihileze în totalitate opoziția boierească, măcar să o neutralizeze. De aici probabil și acțiunile sale de intimidare și o serie de represiuni care au vizat în principal pe conducătorii facțiunii opozante, neavînd în nici-un caz proporții de mase. Chiar cronica lui Radu Popescu arată că au fost supuși la cazne în primul rînd „boiarii, slujitorii” care nu plăteau dările majorate.

În cele ce urmează vom aminti cîteva din măsurile concrete pe care le-a luat Șerban în vederea aplicării în practică a programului

său politic. Acestea nu afectează doar raporturile dintre boierime și domn, ci și unele raporturi politice ale statului feudal, fără însă a-i modifica instituțiile.

De la început, Șerban Cantacuzino a considerat necesară reșezarea raporturilor dintre domnie și boierime, instaurarea unei atmosfere de respect pentru cea dintâi, uzînd din plin de propria-i autoritate. Un izvor contemporan ne spune că domnul se purta atît de autoritar cu boierii săi, încît își permitea să țipe la ei „și unii se îmbolnăveau de frică“. Cu vădită compătimire pentru cei din clasa căroră făcea parte, Neculce notează că domnul Țării Românești „era groaznic : nu veghea nimănui voia“.

Un alt indiciu al sporirii puterii și importanței domniei este faptul că, după ce o vreme ajunsese de pomină prin sărăcia ei, Curtea domnească capătă un fast deosebit. Deși fusese ispravnic la construirea noilor palate domnești, urcîndu-se pe tron, Șerban nu a locuit în ele, ci în casa pe care și-o construisese pe locul părintesc (să fi fost și acesta un semn al individualizării sale față de situația domnilor anteriori?). Nu venea la Curte decît pentru Divan și pentru judecăți. Fastul, aproape bizantin, pe care Șerban, considerat urmașul împăraților Cantacuzini, îl introdusese la Curte, se materializează și în existența unei Spătării mici, care, din cauza decorării tavanului, se mai numea și „spătăria cu stele“.

Toate aceste măsuri extreme trebuiau însă însoțite de acte care să materializeze noul stil de guvernare, cum au fost cele privitoare la

modul de funcționare a dregătoriilor. Nu era vorba de a desființa unele sau de a înființa altele, ci de a le transforma pe cele mai vechi, încît să li se dea un conținut nou, care să corespundă tendințelor autoritare.

Pe de o parte, domnul trece asupra sa o serie din funcțiunile unor dregătorii, adăugîndu-și astfel atribuții noi, ceea ce duce la acumularea în mîinile sale a unei deosebite puteri politice. Atrage în acest sens atenția consemnarea unui călător străin în care se arată că Șerban era „domn, el ban, el vornic și toate celelalte“. Desigur, afirmația nu trebuie luată ad litteram, adică înțeleasă ca o asumare de către domn a acestor dregătorii. Considerăm că este vorba, de fapt, de un control mai direct și mai hotărît exercitat de către domnie asupra treburilor cît mai multor dregătorii.

Agentul austriac Del Monte, aflat chiar atunci în țară, ne relatează că „principele este peste tot“. Tot el arată că o serie de dregătorii decad, fiind vorba mai ales de acelea legate de activitatea de Curte a boierimii (de pildă, serdarul de mazili sau postelnicul mare). În plus, veniturile lor sînt preluate de vodă.

În schimb, cunosc ascendență acele dregătorii legate de activități față de care domnul manifesta mai multă preocupare. Este vorba de dregătoria militară a armașului cel mare, care are „mare onoare și bun venit“. Cunoaște ascensiune și altă dregătorie, afectată ceremonialului de Curte : portarul cel mare.

În general, Del Monte subliniază creșterea importanței dregătoriilor militare, legate desigur și de planurile de luptă antiotomană nutrite de Șerban (este cazul spătarului cel mare).

Este semnificativă și activitatea Divanului în această perioadă : activitatea sa decurge regulat, dar, de fapt, instituția Divanului se afla sub controlul direct al domnului, el impunându-i hotărârile într-o măsură mai mare decât o făcuseră unii din predecesorii săi.

Analiza componenței Divanului în perioada în discuție poate oferi concluzii interesante în ceea ce privește metodele de guvernare ale lui Șerban, unele dintre ele deosebit de abile în sensul folosirii tuturor prerogativelor de care dispunea de drept domnia, pentru a-și impune punctul de vedere.

O primă concluzie care reiese din analiza listei de membri ai Divanului este prezența constantă a unor boieri pe care Șerban vruse să și-i facă oameni de încredere sau a unor rude ale sale (de exemplu, Vintilă Corbeanu — mare ban, cumnatul domnului, Ghincea Văleanu etc.). Atrage atenția și faptul că o serie de boieri apar cu intermitențe în componența Divanului (probabil în funcție de atitudinea lor față de politica domniei).

Pe aceeași linie sînt relevante schimbările boierilor în dregătorii ; desigur, întotdeauna domnii dispuneau trecerea unor persoane dintr-o funcție în alta datorită unor necesități de stat, dar în timpul lui Șerban frecvența unor asemenea schimbări este mai mare, iar durata

menținerii în dregătorie mai mică (amintim doar cazul lui Barbu Miclescu, care în 1679 era mare paharnic, între 1680—1682 devine mare vistiernic, pentru ca un an mai târziu să fie făcut mare ban...).

Alteori însă, Șerban acționează mai direct, ținând în afara Divanului pe acei care nu erau de acord cu politica sa. Cazul cel mai semnificativ este chiar acela al fratelui său, Constantin, care în timpul acestei domnii nu are nici-o dregătorie în Divan.

Faptele expuse pînă în acest moment ne dau temeiul să afirmăm că Șerban Cantacuzino reușise să pună la punct un sistem de guvernare, în cadrul căruia voința și interesele domnului sînt preponderente, prin modificarea anumitor funcții, eludarea altora, sau manevrarea unor dregătorii în funcție de politica sa. Mai poate fi urmărită și încercarea de creare a unei boierimi de Curte, supusă și docilă. Intuind cu realism ce posibilități putea avea la dispoziție într-un răstimp relativ scurt și în condiții deosebit de dificile, Șerban a înțeles că nu putea apela la măsuri radicale, de reșezare a aparatului de stat și nici extreme, prin suprimarea în masă a opozanților politicii, cum au procedat alți domni care doriseră să-și impună autoritatea¹. Pe de altă parte, păstrarea sta-

¹ Deși datorită în cea mai mare parte tocmai fermității conducerii sale, Șerban a reușit, fapt destul de rar pentru această perioadă, să păstreze tronul aproape zece ani (pe durata secolului al XVII-lea pînă la 1688 în Țara Românească, el a avut cea mai lungă domnie după aceea a lui Matei Basarab) se poate

bilității politice era o necesitate în condițiile pregătirilor pentru lupta antiotomană.

De aceea, Șerban alege calea unor reforme treptate, mergînd pe linia reactualizării ideii domnului ca putere supremă, efectivă în stat. Așa cum au subliniat-o cercetări mai vechi și mai noi, care au încadrat activitatea sa în procesul de evoluție politică din țările românești, Șerban a năzuit să fie mai mult decît șeful încoronat al unei partide boierești, căutînd să asigure domniei o cît mai largă autoritate².

În cadrul măsurilor de guvernare promovate de Șerban Cantacuzino, politica sa fiscală ocupă un loc important, dat fiind că a constituit, între altele, un instrument de bază al domniei pentru obținerea de mijloace materiale în vederea transpunerii în practică a programului său. Din acest punct de vedere, fiscalitatea impusă de Șerban nu se deosebește esențial de aceea a predecesorilor săi, care făcuseră din ea o adevărată armă pusă în slujba satisfacerii intereselor feudale. Mai mult decît atît, fisca-

aprecia într-adevăr că, din pricina problemelor multiple și stringente ce le-a avut de rezolvat (atenuarea împotrivirii facțiunilor boierești adverse, lupta împotriva abuzurilor otomanilor, pregătirile diplomatice pentru lupta antiotomană etc.), el a putut găsi cu greu răstimpul și liniștea pentru a se ocupa de reazarea treburilor politice interne.

² *Istoria poporului român*, București, Editura științifică, 1970, p. 176.

litatea cunoaște în vremea domniei lui Șerban o deosebită intensificare, dat fiind că problemele pe care el încerca să le rezolve erau mai ample și mai stringente, deci, în mod corespunzător, mijloacele financiare pe care le necesitau trebuiau să crească.

Cauzele intensificării fiscalității sînt din cele mai deosebite. Una din cele mai importante o constituie creșterea abuzivă a diferitelor dări pretinse de turci, acoperite, în cea mai mare parte, din datoriile impuse maselor populare.

Unii cercetători au considerat că prin intermediul fiscalității Șerban ar fi încercat refacerea averilor familiei sale în urma pagubelor suferite în perioadele de dizgrație. Alții consideră că sumele de bani obținute din dări i-ar fi folosit domnului muntean pentru a „cumpăra” vigilența și bunăvoința funcționarilor turci într-o perioadă în care suspiciunile și pretențiile Porții față de țările române crescuseră simțitor.

Bineînțeles că aceste motive și-au avut importanța lor, dar pe lângă ele subliniem și faptul că Șerban Cantacuzino avea nevoie de sume mari de bani în vederea aplicării în practică a programului său antiotoman. Ne referim atît la cheltuielile legate de constituirea și întreținerea unei armate, ca și la acelea legate de tot felul de tratative diplomatice, îndelungate și costisitoare.

La acestea se adaugă, fără îndoială, și cheltuielile legate de inițiativele sale ctitoricești și culturale, de care vom avea ocazia să ne ocupăm. Nu trebuie pierdut din vedere că fastul

Curții îl costa pe Șerban destul de mult, astfel încît putem conchide că în acea perioadă bugetul țării era deosebit de încărcat.

Ca urmare, cuantumul numeroaselor biruri, din a căror enumerare documentele vremii își fac, am spune, un scrupul, este în continuă creștere. Documentele domnești devin un adevărat „inventar“ al numărului nesfîrșit de obligații fiscale. Astfel, un document al vremii le enumeră în felul următor : „birul slujitoresc, birul mărunt de țară, zaherele, sursaturi, miere de ceară, găleata de fin, seama a doua și a treia, care de oaste, birul lefegiilor, birul untului și meiului, birul vacilor și al oilor, poclonul hanului, birul sulgiului, caii domnești, împărătești și de olac, podvoade, mertice, conace, orînduielile“. Alte documente mai adaugă la acestea „odaia seacă, vaca grasă, rînduielile ce se pun pe seliști...“

În paralel, asistăm și la o organizare deosebit de amănunțită în ceea ce privește modalitatea de fixare și percepere a birurilor. Organizarea strictă a unui aparat de supraveghere și percepere, la nevoie și de represiune, joacă un rol deosebit. Multe porunci domnești sînt adresate căpitanilor, călărașilor și vameșilor, „paznici de vaduri și la margine“, cerîndu-le să-și sporească vigilența față de aceia care încercau să fugă din cauza poverii birurilor.

Uneori, în fața nevoii de bani, chiar domnul abdică de la principiile sale, încurajînd cu bună știință abuzul : el îi obligă pe boieri să îi acorde un împrumut, însărcinîndu-i, în schimb, să ia birul dintr-o anumită regiune.

Desigur că boierii respectivi vor fi făcut toate eforturile ca să-și recupereze cel puțin suma împrumutată, ceea ce atrăgea după sine împotrivirea contribuabililor, mai ales țărani, care „din cauza greutăților celor mari și necurmă ale tributurilor“ fug.

*

Ne mai rămîne să stabilim atitudinea diferitelor clase și pătri sociale, precum și a unor facțiuni boierești, față de programul de domnie autoritară al lui Șerban Cantacuzino.

În ceea ce privește boierimea, din motivele pe care le-am văzut, ea se situează, aproape în totalitate, pe o poziție de respingere, adesea în forme concrete, a inițiativelor autoritare ale domnului. Avem aici de-a face cu o opoziție destul de masivă, care nu se reduce doar la membrii partidei adverse a Bălenilor, ci cuprinde și o mare parte din restul acestei clase, astfel explicîndu-ne faptul că, la un moment dat, domnul ajunge să fie reclamat la Poartă de o solie formată din 300 de boieri.

Am văzut că această atmosferă de opoziție se concretizează și în cronicile țării care ori condamnă, ori se păstrează în rezervă față de planurile autoritare ale lui Șerban. Este interesant de remarcat că ele conțin și contraargumente, unele cu caracter „umanitar“ sau „patriotic“, de fapt, de natură politică conjuncturală. Astfel, „Anonimul Brîncovenesc“ ne spune că „nu este obiceiul creștinilor să puie

tot dintr-un neam domni, ci din alegerea țării să se puie“.

Cum vom vedea, Șerban va trebui să facă față, în mod aparent paradoxal, și unei opoziții izvorâte din sînul propriei sale familii, care își dădea seama că pretențiile domnului se îndepărtează de politica tradițională a familiei, de a avea în domn un „funcționar“ al propriilor interese boierești. Interesantă ni se pare poziția fratelui lui Șerban, a stolnicului Constantin, care, în general, va colabora destul de puțin cu domnul în perspectiva intențiilor sale autoritare. În afară de atitudinea sa de expectativă și, într-o anumită perioadă, chiar de opoziție, dovadă stau în acest sens și unele pasaje din scrierile sale istorice, care, deși nu se ocupă direct de această perioadă, ne lasă să-i înțelegem punctul de vedere. Astfel, el socotește că cea mai înfloritoare perioadă din istoria Romei a fost aceea cînd „numai aleasa boierime și capetele cele mari otcîrmuiau împărăția“.

În ceea ce privește poziția maselor populare, ea nu apare cu claritate oglindită în izvoarele vremii. Unele inițiative, mai ales cele legate de instaurarea liniștii în țară, s-au bucurat de simpatia locuitorilor de rînd. Astfel, Del Chiaro remarcă faptul că Șerban „introdusesese în țară ordine și liniște, dorite de multă vreme de locuitori“. Dar oricum, prin lipsa lor de participare la viața politică a țării, masele aveau prea puține posibilități de a-și exprima doleanțele și de a se bucura de roadele unor asemenea inițiative, care, de fapt, se aflau în sensul evoluției istorice.

Nici pe plan extern, politica autoritară a lui Șerban nu putea să se bucure de simpatia sinceră a marilor puteri, care nu vroiau, în ultimă instanță, un domn prea independent în Țara Românească, ce se putea opune unor planuri anexioniste ale lor.

În perspectiva vremii, trebuie să remarcăm că programul politic al lui Șerban de întărire a statului, conceput pe terenul existenței unor necesități politice interne, cu toate limitele și insuficiențele sale, are meritul de a se fi plasat în sensul dezvoltării istorice, căutînd, în ultimă instanță, o cale mai lesnicioasă pentru rezolvarea problemei principale a perioadei, scuturarea jugului otoman. Acest nucleu al programului de politică internă a lui Șerban Cantacuzino va crea liniile directe ce vor domina și celelalte domenii ale activității sale.

Perspectiva istorică învederează faptul că, mai mult decît propriile sale ambiții politice, Șerban a trebuit să se supune trebuințelor țării.

„PRINCIPELE ȘERBAN ÎNFRICOȘEAZA PE TURCI“

...Acesta este titlul unuia dintre capitolele lucrării „Revoluțiile Valahiei“ a florentinului Del Chiaro, bun cunoscător al politicii lui Șerban Vodă, ca și al realizărilor sale, dintre care cea mai de seamă a fost aceea că domnul muntean „dăduse de gîndit Porții ca niciodată de cînd Valahia e tributară turcilor“. Aceeași opinie o împărtășește și compatriotul lui Del

Chiaro, Guglielmo, care arată că Șerban devenise „spaima turcilor“.

Trebuie spus de la bun început că planul luptei împotriva Semilunei pe care Șerban Cantacuzino l-a gândit și a încercat să-l aplice prin diverse mijloace, începînd cu măsuri împotriva abuzurilor turcești, ca și alte inițiative pe plan intern, și terminînd cu pregătiri diplomatice și militare de anvergură în vederea declanșării unei ofensive în vederea scuturării complete și definitive a jugului otoman, s-a născut pe baza unei puternice recrudescente a ideilor antiotomane. Într-adevăr, în interiorul diverselor clase sociale și grupări politice se dezvoltase un curent de opoziție față de creșterea accentuată a exploatarei Porții, cunoscînd diferite grade de radicalitate. În atari condiții, cristalizarea programului antiotoman al lui Șerban Cantacuzino apare ca un fenomen normal. De acest lucru este conștient și Șerban atunci cînd, într-o scrisoare din 1687, mulțumește împăratului Austriei, *în numele său și al poporului în fruntea căruia se află* pentru ajutorul în vederea luptei împotriva turcilor. De acest lucru este conștient și poporul care, după expresia unui izvor al vremii, este „bucuros de a vedea pe unul de ai lui pe tron“, afirmație care trebuie înțeleasă în sensul comunității sentimentelor antiotomane.

Tocmai în raport cu aceste atitudini față de problema dominației otomane se definește programul lui Șerban Cantacuzino. O bună parte a boierimii avea în vedere îndepărtarea abuzurilor Porții, care nesocotea înseși vechile înțe-

legeri privitoare la regimul suzeranității turcești. În principal, ele prevedeau că domnia se obligă să plătească un tribut în schimbul menținerii păcii și a neamestecului în treburile interne. Pentru Țara Românească nu s-a păstrat un act autentic care să stipuleze aceste raporturi, dar conținutul lor, ce făcuse desigur obiectul unor înțelegeri la un moment dat, este reactualizat, în mod semnificativ, de cronicarii secolului al XVII-lea. Astfel, Radu Popescu arată că Mircea cel Bătrîn a acceptat plata „ploconului (tributului — n.a.) pentru ca să se odihnească țara în pace“, nefiind pomenite alte concretizări ale suzeranității.

Prevalîndu-se de aceste prevederi într-o primă etapă de luptă împotriva abuzurilor otomane, Șerban s-a făcut însă din ce în ce mai mult exponentul altor opinii, mai radicale, care socoteau anacronice chiar aceste stipulații, avînd în vedere noi deziderate : încetarea plății tributului și înlăturarea oricăror raporturi de suzeranitate, oricăror forme de dominație otomană, deci dobîndirea *independenței*.

Din motive de prudență politică sînt destul de greu de depistat în documentele epocii elementele planurilor de ridicare împotriva Porții. Pe de altă parte, acestea trebuie să se fi cristalizat în mod treptat, pe măsură ce condițiile deveneau mai propice. Ținînd seamă de asemenea considerente, putem totuși urmări radicalizarea ideilor antiotomane ale lui Șerban și afirmarea lor tot mai deschisă în prefețele unora din tipăriturile vremii. Astfel, dacă în prefața unei tipărituri de la 1680, mitropolitul

Teodosie spunea despre domnul Țării Românești că trebuie să fie „păzitoriu, după cîtă putință iaste, supus, trist, sărac și ticălos pămîntului și rodului nostru“, în prefața „Bibliei“ de la 1688 se afirmă deschis că el a fost „curățitoriu de tiranii patriei“.

Programul antiotoman al lui Șerban Cantacuzino a avut o dublă funcție, în raport cu condițiile de moment și în perspectiva sa finală. În tot timpul domniei sale, Șerban a fost preocupat de a ușura soarta țării, prin măsuri pe plan intern de o amploare mai mică sau mai mare, îndreptate împotriva diverselor forme ale împilării și abuzului Porții, care însă nu aveau doar scopul de a rezolva o situație de la un moment dat, ci și de a pregăti terenul și spiritele pentru marea ofensivă antiotomană. Deci putem considera că inițiativele îndreptate împotriva exploatării Porții depășesc cadrul conjunctural, avînd, cu adevărat, un caracter programatic, de profunzime și perspectivă. Aportul personal al lui Șerban pe acest plan constă tocmai în consecvența și spiritul sistematic cu care, în ciuda tuturor pericolelor, a urmărit atingerea unui scop al întregului popor. Șerban a pus în slujba acestui țel toate capacitățile sale și întreaga experiență și abilitate politică de care era capabil, nepregetînd să folosească orice mijloace și metode pentru a submina și șubrezi dominația otomană. Una dintre metode consta în folosirea corupției care domnea în Imperiul Otoman pentru a se informa de unele stări de lucruri și a le folosi

în vederea scopurilor sale viitoare, ca și pentru a îndepărta tot felul de pericole ce izvorau din lăcomia sau bănuielile funcționarilor turci. La numeroasele mărturii pe care le aduc cronicile în legătură cu felul cum folosea Șerban puterea aurului, vom adăuga și pe aceea care pornește chiar de la unul dintre cei mai mari dușmani ai săi, Staico paharnicul : el scrie turcilor, sfătuindu-i să trimeată un spion în țară, care însă să nu fie coruptibil, căci „Voievodul Șerban acoperă cu bani toate lucrurile primejdioase“.

Del Chiaro ne dă numeroase amănunte despre metodele folosite de Șerban, ca, de pildă, despre întrebuintarea abilă a reprezentanților săi la Poartă, capuchehaiele, care erau înrudiți cu el : „Pentru a-l ține la curent“ pe domn, trimișii săi (printre care s-a numărat, la un moment dat, și Constantin Brîncoveanu) „expediau știrile prin curieri numiți călărași, îmbrăcați tătărește și prevăzuți cu cai buni și înarmați cu sabie, arc și săgeată“. Cunoscînd bine oamenii și obiceiurile de la Curtea sultanului, principele Șerban puneă preț pe orice informație în legătură cu ce se petrecea la Constantinopol și pe lîngă capuchehaiele, care dispuneau de însemnate sume de bani pentru mituirea celor din jurul vizirului, cultiva legăturile cu vechii protectori și căuta favoarea altora mai noi. „...Prințul Șerban avea de protector pe lîngă Marele Vizir, care era pe atunci Kara-Mustafa-Pașa, și pe sultana-valide, adică pe mama sultanului...“

Șerban se preocupă și de stabilirea unei noi atmosfere în relațiile dintre domnie și funcționarii turci. Se povestește astfel că un trimis al Porții s-a înspăimîntat într-atît de tonul cu care i s-a adresat Șerban, încît... s-a fript cu cafeaua, în vreme ce poporul umpluse împrejurimile palatului pentru a afla scopul venirii turcului.

În legătură cu asemenea situații, același autor conchide: „Pe cînd înainte agalele (funcționarii turci — n.a.) se îmbulzeau a veni în țară... știind că voievozii sînt darnici și nu se întorceau cu mîinile goale, sub Șerban lucrurile s-au schimbat.“ Era o lecție de demnitate pe care Șerban o punea nu numai în slujba propriului său prestigiu, ci al țării, mai ales.

Domnul Țării Românești nu se sfia să folosească și metode mai directe și adesea mai periculoase pentru a recupera o parte din pierderile pe care Poarta le pricinuia țării, dovadă un curaj care l-a făcut pe drept cuvînt vestit în epocă. Iată un episod relatat de același secretar florentin, putînd constitui foarte bine subiectul nuvelei unui autor romantic: convoiul turcesc care ducea dările către Poartă era atacat în drum spre Adrianopol de haiduci sîrbi plătiți de Șerban, care astfel recupera bunurile menite să ia drumul visteriei Imperiului. Repetîndu-se aceste atacuri, otomanii îl amenință pe Șerban, dar el răspunde rîspicat că orice s-ar întîmpla pe teritoriul turcesc privește numai Poarta. Și de această dată, trimișii turci veniți să lămurească lucrurile plecau „însăpăimîntați de Șerban, care răc-

nea la ei, că nu se prea zoreau a mai veni la București“.

Șerban Cantacuzino avea însă în vedere și obținerea unor cîștiguri mai trainice față de Poartă, mai ales în ceea ce privește abuzurile teritoriale ale acesteia. Am amintit deja că analiza unei balade populare, intitulată „Cîntecul lui Priscoveanu“, sprijinită pe o serie de documente istorice, ne-a îngăduit să demonstrăm faptul că încă în vremea lui Șerban s-au înregistrat unele cîștiguri în recuperarea teritoriilor din preajma hotarelor, asupra cărora turcii își întinseseră stăpînirea. Prin intermediul unor hotărnicii solicitate și obținute de Șerban sînt astfel recuperate teritoriile ocupate de „odăile turcești“ aflate, cum ne spune balada și ne-o dovedesc documente ulterioare, „de la baltă la Olt“, deci în preajma localității Islaz. Dionisie Fotino ne informează, în a sa „Istorie generală a Daciei“, că Șerban a mîntuit pe locuitori de asuprelile turcilor de lîngă Dunăre.

Pe linia măsurilor îndreptate împotriva abuzurilor otomanilor în perspectiva înlăturării lor definitive, trebuie amintite și eforturile depuse de Șerban pentru reglementarea cît mai precisă a raporturilor cu Poarta. O primă etapă o constituie introducerea sistemului ca funcționarii turci, care transportau tributul către Poartă, să fie însoțiți pînă la granița țării, la Giurgiu, de un delegat al domnului, care căpăta și o adeverință de primire.

O altă categorie de măsuri luate de Șerban Cantacuzino are un caracter mai radical, anun-

ținând abrogarea definitivă a obligațiilor țării către Poartă. Ele constituie cu adevărat un act de curaj, căci puteau declanșa măsuri din cele mai drastice din partea turcilor, așa cum se întâmplase într-un trecut nu prea îndepărtat.

Astfel, refuzul de a mai trimite ostatecii pe care turcii îi solicitau a fost însoțit de hotărârea de a nu mai plăti tributul. S-a considerat că sistarea plății tributului s-a produs după asediul Vienei (1683). După părerea noastră, această măsură extremă survine mai târziu, în toiul pregătirilor, care deveniseră aproape deschise, de luptă antiotomană, deci spre sfârșitul domniei lui Șerban. Într-un firman trimis voievodului care îl va urma, deci lui Constantin Brîncoveanu, sultanul îi cere acestuia să plătească ultimul tribut datorat de Șerban, banii urmînd să fie achitați de familia sa. Suma trebuie să fi fost destul de mare, căci ea a putut fi achitată abia pînă în 1697.

Programul luptei antiotomane al lui Șerban Cantacuzino, care debutează cu măsurile de atenuare a exploatării Porții pe plan intern și culminează cu pregătirile în vederea acțiunilor deschise împotriva acesteia, constituie cea mai dinamică componentă a activității politice a voievodului muntean. El trebuie apreciat în conjunctura sporirii spiritului antiotoman și a dezvoltării premiselor conștiinței naționale, procese caracteristice în acea perioadă întregului popor român.

Nu numai de Vodă aveau a se teme otomanii, ci de întreaga țară...

UN DOMN ÎNTRE CANTACUZINI

Se părea că odată cu urcarea pe tron a lui Șerban, acea inscripție de pe lespedea mormîntului postelnicului Constantin, care dorea prosperarea neamului Cantacuzinilor sau al „postelniceștilor“, cum mai erau numiți în unele izvoare ale vremii, prin „copii mulți și averi“, trebuia să prindă iarăși viață, iar bunăstarea și armonia aveau să domnească netulburate între fiii săi. În bună parte menirea se va îndeplini, căci aproape toți bărbații familiei vor dobîndi demnități și funcții politice, ceea ce a reprezentat un caz destul de rar în istoria evului mediu românesc, iar averile Cantacuzinilor vor căpăta o amploare deosebită, neamul lor urmîndu-i pe Craiovești și pe Buzești ca supremație în ceea ce privește bogăția.

Cît despre armonie și bunăînțelegere însă, ele au fost destul de adesea tulburate de ciocniri de interese, mai mult sau mai puțin fățișe, și chiar de conflicte, care, deși multă vreme s-a considerat că și-au avut sursa doar în modul autoritar de comportare al lui Șerban chiar în relațiile cu membrii propriei familii, cercetări mai noi au dovedit că au izvorît din stări de lucruri obiective, proprii societății românești din acea perioadă.

Între ele, motivele de natură economică, împletite cu cele politice, vor juca un rol destul de important. Cum am văzut, încă înainte de luarea domniei, Șerban era posesorul a numeroase moșii, în afară de cele ce îi reveneau ca membru al familiei, stăpînite în devălmășie cu

ceilalți frați. Regimul acestei stăpîniri în comun, menite, în concepția celei care devenise capul familiei după moartea postelnicului, adică a soției sale, Elina, să-i asigure unitatea, era reglementat prin documente redactate în termeni preciși (cum a fost cel din septembrie 1667, reîntărit ulterior), care asigurau drepturi relativ egale pentru toți frații. În virtutea acestor documente, Șerban stăpînea 36 de sate și părți de sate, care, împreună cu averea sa personală, l-au făcut să devină cel mai bogat membru al familiei, ceea ce stîrni invidia celorlalți frați, ba chiar intervenția Elinei, doritoare să păstreze cu orice preț unitatea familiei, dar, de fapt, înclinată să-l favorizeze pe Constantin, mai apropiat de ea, în detrimentul lui Șerban, nutrind intenții de autoritate. La rîndul său, Șerban, în căutare continuă de noi surse de venituri, desigur, în primul rînd pentru folosința sa personală, dar și în vederea unor inițiative politice și culturale, va face tot ce îi va sta în putință pentru a dobîndi o parte cît mai mare din averea familiei. Dacă în prima parte a domniei sale, conflictul a fost mai mult latent, ulterior el va izbucni cu destul de multă violență. Începutul său a fost marcat de un document semnat de Elina prin care se prevedea o nouă împărțire a averii familiei, de data aceasta Șerban fiind exclus de la deparțajare, pe motiv că, datorită poziției nesigure a domniei, s-ar putea în orice moment ca el să-și piardă tronul, ceea ce ar fi pus în pericol și partea de avere ce urma să-i revină. În

același timp, Constantin este numit ispravnic al averilor Cantacuzinești.

Deși lezat destul de serios în interesele sale, Șerban nu va replica imediat (treburile politice, în special lupta cu partida adversă a Bălenilor, măsurile de reorganizare a statului, ca și pregătirile de luptă împotriva otomanilor, îl preocupau mai mult), ci abia după moartea mamei sale, în martie 1686, când, de altfel, puterea îi era deja bine consolidată. Atunci, după cum ne relatează un sprijinitor al celorlalți frați ai săi, mitropolitul Teodosie, Șerban „fiind silnic și puternic“ a cerut membrilor familiei vechile documente de împărțeală a moșiilor pentru a-l impune doar pe acela din 1667, în care figura copărtaș cu drepturi egale și anulându-le pe celelalte.

Pentru a sugera amploarea conflictului și intensitatea cu care domnul înțelege să-și impună autoritatea, amintim că înșiși patriarhii de Constantinopol și de Ierusalim au fost determinați să-l sprijine în unele privințe pe Șerban. Unele izvoare condamnă inițiativele lui Șerban, cum este afirmația unui apropiat al familiei, popa Stefan, care ne spune că domnul a intrat în „pămînturile casei“, dar altele le găsesc îndreptățite : Dimitrie Cantemir îi dezaproabă pe frații lui Șerban că se îngrijeau prea mult de ale lor. Interesantă este și remarca lui Nicolae Iorga, caracterizînd poziția de mare feudal a lui Șerban : el luptă cu acei care uneltiseră a-l despuia sau, mai bine-zis, pentru a-l împiedica să despoaie el pe alții.

Cauzelor economice ale conflictului li se vor adăuga și cele de natură politică, de asemenea strins împletite cu condițiile generale în care se afla Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Desigur, odată cu înscăunarea sa, Șerban se va îngriji să-și înalțe neamurile în tot felul de dregătorii și funcții, căci ele constituiau, în mod tradițional, principalul sprijin al domniei. Brîncoveanu ajunge mare logofăt, iar Radu Crețulescu este făcut mare logofăt. Socrul lui Șerban, Ghețea, dobîndește funcția de mare clucer.

Nu poate fi contestată intenția lui Șerban de a colabora cu frații săi, dar curînd divergențele de natură politică vor duce iarăși la declanșarea unor conflicte. Este drept, de cele mai multe ori, înfruntările nu au luat un aspect public deschis, căci aceasta ar fi pus țara în pericol, mai ales în condițiile în care tulburări interne ar fi putut oferi turcilor un motiv pentru transformarea ei în pașalic. Acesta este motivul pentru care urmărirea împrejurărilor legate de „conflictul cantacuzinesc” este dificilă, adăugîndu-se iarăși tendința unor izvoare de a-i atribui cauzele exclusiv intențiilor domnului de a-și afirma autoritatea chiar în raport cu membrii propriei sale familii.

În ultimă instanță, divergențele dintre Șerban, ca promotor al unui regim de autoritate domnească și al unor planuri de luptă deschisă împotriva jugului otoman, și membrii familiei sale, ca partidă politică sprijinitoare a unui

program politic propriu în general clasei feudale, reproduc, desigur în forme specifice, conflictul dintre puterea centrală și poziția boierească, ale cărui caracteristici le-am amintit. Trebuie însă ținut seama de faptul că și Cantacuzinii au căutat să-și afirme o perspectivă politică proprie, în cadrul căreia familia boierească preponderentă tutela domnia, voievodul devenind un simplu „mandatar“, delegat al ei. Astfel, în diata Elinei din 1681 se arată că „ispravnicul“ treburilor familiei (concepută ca partidă politică de guvernământ) va fi nu Șerban, adică domnul, ci stolnicul Constantin, iar Șerban era îndemnat să-i dea ascultare în toate.

Desigur Șerban nu putea să rămână impasibil la o asemenea opoziție, care îi pereclita propria autoritate, și de aceea, de la un moment dat (de fapt, este vorba de anul 1686, când revizuiuse și împărțirea averii în cadrul familiei), frații săi vor fi ținuți o bună perioadă de timp departe de jocul politic al momentului. O inițiativă diplomatică de asemenea anvergură cum au fost tratativele cu Habsburgii nu a mai fost purtată prin intermediul fraților săi decît spre final.

Fără îndoială, Șerban nu și-a putut permite să-și îndepărteze total frații din viața publică, căci aceasta l-ar fi făcut să-și piardă o parte din creditul politic de care se bucura mai ales în cercurile de la Curțile europene, dar, în tot cazul, le va restrînge destul de mult sfera de influență. După unele opinii, aici s-ar găsi și motivul pentru care, nemaiputînd (sau nemai-

‘dorind !) să exercite o activitate politică susținută în asemenea condiții, stolnicul Constantin s-a dedicat mai ales preocupărilor culturale.

Relațiile contradictorii ce se născuseră între Șerban și stolnic sînt surprinse într-o scrisoare datînd din perioada imediat următoare morții domnului, în care se spune că „măria sa... se vede singur sfetnic ; alt sfat nu mai încăpea acolo ; cu toate că îi era frate mai mare domniei sale (acela) îi era în același timp domn, nu putea să azvîrle în el ; precum a poruncit, așa a trebuit să facă“.

Un alt punct de divergență a fost acela legat de mijloacele și tactica luptei antiotomane. Desigur că stolnicul Constantin, cel ce deplîngea situația Țării Românești, care „în supunere și robie se află supt păgînescul și tirănescul jug al turcilor“, nu putea să nu nutrească ideea scuturării sale, dar se pare că el nu a fost de acord cu anumite prevederi ale planurilor de luptă antiotomană ale lui Șerban. Este vorba de condițiile alianței cu Habsburgii și cu „Liga Sfîntă“, ca și de momentul declanșării ostilităților, considerat de stolnic încă nu suficient de propice (în cea mai mare măsură, aceste idei erau împărtășite și de ceilalți frați).

Totuși Șerban și frații săi vor trebui să colaboreze pe planul politicii externe în vara anului 1688, cînd are loc expediția generalului austriac Veterani în Țara Românească, menită să-l determine pe Șerban la o apropiere cît mai rapidă și mai necondiționată de inițiativele Habsburgilor. Dar, deși din delegația trimisă

la Viena făceau parte importante figuri ale familiei (conducătorul ei a fost Iordache Cantacuzino), Șerban și-a mai păstrat unele rezerve, alăturându-i și un om de încredere, Constantin Bălăceanu, și neconferind solilor plenipotență. Temerile domnului se vor adevăra, căci Cantacuzinii din delegație și cei credincioși lor vor face în așa fel încît prevederea referitoare la autoritatea domniei să fie respinsă de Curtea de la Viena. Iată, așadar, că nici în momente din cele mai dificile pentru țară, contradicțiile existente între Șerban și majoritatea membrilor familiei sale, ca purtători ai altor idei de guvernare, nu au putut fi aplanate, ele avîndu-și, de fapt, sursa în contradicțiile politice ale vremii. Pe de altă parte, așa cum arată Nicolae Iorga, frații lui Șerban nu-i vor putea ierta niciodată faptul că le amputase patrimoniul și se purtase atît de dur cu ei într-un trecut nu prea îndepărtat.

Analiza ultimelor momente ale conflictului dintre Șerban și majoritatea fraților săi, care au fost, de fapt, și ultimele momente ale domniei, cînd pregătirile pentru lupta antiotomană deveniseră deschise, este dificilă datorită caracterului contradictoriu al izvoarelor. Dimitrie Cantemir ne spune că în toamna anului 1688 stolnicul și Brîncoveanu au încercat prin vorbe să-l îndepărteze pe domn de la „o treabă atît de anevoioasă și plină de primejdii“, cum era declanșarea luptei împotriva turcilor. Replica lui Șerban ar fi fost că este gata la orice riscuri, „și a morții proprii“, „decît să trăiască chiar în domnie o mie de ani“ sub jugul tur-

cesc. Nu putem însă ști dacă a fost vorba de o reținere din partea lui Constantin Cantacuzino și Brîncoveanu în fața declanșării imediate a luptei antiotomane sau de divergențe legate de tactica și momentul abordării unui asemenea conflict deschis cu Poarta. De asemenea, nu trebuie să uităm că mărturiile lui Cantemir trebuie privite cu o anumită prudență, căci el a fost un acerb dușman, spre exemplu, al lui Constantin Brîncoveanu.

Cunoașterea împrejurărilor, ele însele tulburi, ale ultimei perioade a „conflictului cantacuzinesc” și ale domniei lui Șerban, în general, a mai fost încă tulburată de unele afirmații greu de controlat și de o serie de bănuieli, dintre care cea mai discutată este aceea a asasinării domnului de către propriii săi frați. Deși această „soluție” a conflictului dintre Șerban și majoritatea membrilor familiei sale a fost vehiculată de unele izvoare ale vremii și chiar acceptată de câțiva istorici, ea trebuie privită cu toată prudența și analizată cu atenție, ceea ce vom face și noi într-un capitol următor.

Șerban Cantacuzino poate deveni un personaj de legendă mai ales prin viața și nu numai prin moartea sa...

III. CTITORUL ȘI CĂRTURARUL

*Inițiativele culturale ale lui Șerban Cantacuzino
și semnificația lor politică*

„... cu porunca... luminatului domn
Șerban Cantacuzino...”

(din tipăriturile vremii)

LA VREMURI NOI, UN OM NOU

Și prin preocupările sale culturale, Șerban Cantacuzino se înscrie printre cele mai proeminente figuri ale perioadei, care au înțeles că ridicarea țării nu se putea face fără o temeinică afirmare a culturii sale. Caracterul activ al politicii domnului Țării Românești s-a materializat în diferite sectoare ale vieții culturale prin ctitorii, înțelese în sensul cel mai larg al cuvîntului. Șerban a sprijinit activ ridicarea de edificii, a încurajat preocupările cărturărești, ceea ce-l face pe Del Chiaro să consemneze că el „întreținea și încuraja talentele tinere și artele”.

Dar nota caracteristică a activității lui Șerban în acest domeniu considerăm că este felul

organic în care și-a apropiat inițiativele culturale de țelurile sale politice. Nu putem vedea în efervescența cărturărească din răstimpul lui Șerban și, mai ales, în activitatea sa ctitoricească și edilitară doar o formă de realizare a ambițiilor unui domnitor autocrat cu veleități de afirmare europeană, cum au considerat unii. Înțelese în contextul planurilor de guvernare ale lui Șerban, preocupările sale culturale, prin complexitatea și semnificația lor, vădesc același spirit constructiv și independent, temeinic sprijinit pe tradițiile țării și orientat în perspectiva renașterii sale. Că Șerban Cantacuzino își are locul său în galeria de voievozi-cărturari ai vremii ne-o dovedesc nu numai energia și mijloacele materiale pe care le-a cheltuit în realizarea unor monumente culturale ale acestui sfârșit de secol, dar și contribuția sa personală¹.

Este tot atât de adevărat că, folosindu-se de intuiția și experiența sa politică, Șerban a știut să creeze condiții înlesnitoare apropierei de cele mai înnoitoare idei și orizonturi culturale ale timpului, afirmându-și, și în chipul acesta, caracterul deschis și, am spune, modern al planurilor sale de guvernare.

Starea de stagnare în aproape toate domeniile, mai puțin în cel al scrierilor istorice, în care se afla cultura din Țara Românească în perioada ce a urmat domniei lui Matei Basa-

¹ Pornind de la caracterizarea generală a vieții culturale a vremii, nu vom încerca însă o descriere globală a sa, ci ne vom referi doar la acele momente în care contribuția lui Șerban este directă.

rab, nu se potrivea ţelurilor înnoitoare urmărite de Şerban. Tradiţiile culturale ale ţării, ce continuau să se îmbogăţească latent, trebuiau iarăşi integrate celor mai potrivite perspective europene şi astfel afirmate şi valorificate pe măsură, aşa cum pe plan politic Şerban se străduia. Era deci vorba de o nouă orientare culturală care, fapt dovedit de cercetările recente, a fost inaugurată prin domnia lui Şerban şi amplificată în perioada următoare, prin contribuţia lui Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu.

Apropierea de cercurile greceşti de la Constantinopol, care sintetizau în acea vreme atât influenţe orientale, cât şi occidentale, mai ales italiene, putea oferi spiritualităţii româneşti noi posibilităţi de schimburi culturale. Nu era vorba de importarea sau adoptarea forţată a unor „mode“, ci de apropierea de un spirit mai liber faţă de normele religioase, ca şi de însuşirea unor noi mijloace de exprimare artistică.

În acelaşi timp, Şerban Cantacuzino nu a scăpat din vedere revalorificarea unui spirit şi a unor modele pe care monumentele artistice româneşti, din toate cele trei ţări române, deci nu numai cele muntene, i le ofereau cu dărnicie.

CTITORII ÎN PIATRĂ

Toate aceste idei generoase îşi găsesc o ferită întruchipare în principalele caracteristici arhitectonice ale celei mai de seamă ctitorii a

lui Șerban Cantacuzino, mănăstirea Cotroceni. Semnificația lor ne lasă să înțelegem nu numai esența concepției artistice a domnitorului Țării Românești, ci chiar a celei politice.

Într-adevăr, se poate afirma că Șerban Cantacuzino a avut orientări și idei artistice concretizate, în special, în preocupările sale arhitectonice. Încă din perioada anterioară luării domniei, Șerban își însușise o reală experiență în acest domeniu, ca ispravnic al lucrărilor de construcție ale bisericii mitropoliei, în vremea lui Leon Vodă, și ale hanului Sf. Gheorghe, începute în 1670. Există chiar opinii după care Șerban, cel puțin la cea de-a doua construcție, a jucat și rolul de arhitect¹.

Se poate ca asemenea preocupări să fi fost materializate și în construcția unui palat propriu, pe locurile ce le avea în Tîrgul de Sus, alături aflîndu-se „curtea beizadelelor“ unde locuiau doamna Maria și copiii săi. Din păcate însă, Curțile lui Șerban Cantacuzino, situate în apropierea porțiunii de pe Calea Victoriei unde se află Biserica Doamnei, ctitorită de soția sa, au fost dărîmate cu vremea, nepăstrîndu-se nici o descriere detaliată a lor.

Șerban Cantacuzino a vrut să facă din mănăstirea Cotroceni, la construcția căreia ține să se consemneze că „noi singuri am înfipt sapa la pămînt cu mîna noastră, iar jos în temelie cărămizi am pus“, un simbol al spiritului domniei sale (de altfel, aici și-a hotărît și lăcașul

¹ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii din România*, vol. II, București, Editura științifică, 1965, p. 157.

de veci). În concepția de construcție a acestui monument, ce-și depășește importanța religioasă, s-au concretizat stilistic tendințe nu numai ale gustului artistic ale voievodului muntean, ci și ale gândirii sale politice.

Însăși ideea înălțării sale, după o perioadă în care construcții de o asemenea amploare nu se mai realizează, poate fi pusă în legătură cu reînnodarea unor inițiative de anvergură ale domniei, ce dorea să-și afirme puterea. Chiar alegerea locului construcției a fost semnificativă, Șerban dorind astfel să marcheze amintirea unui moment al luptelor cu potrivnicii săi politici (precum am văzut, el se ascunsese, în 1678, în pădurea Cotroceni de mînia lui Gheorghe Duca).

Răstimpul relativ scurt în care a fost înălțată construcția (din mai 1678 pînă la sfîrșitul verii anului următor) ne dovedește interesul domnului pentru durarea unui monument din atîtea puncte de vedere caracteristic pentru vremea și domnia sa, dar și mijloacele materiale de care dispunea încă de la început voievodul Cantacuzin. Desigur, acest efort susținut nu a putut fi posibil fără folosirea unor meșteri cu o vastă experiență (este posibil ca ei să-și fi început activitatea încă din vremea lui Matei Basarab). Astfel se dovedește că, în ciuda unei întreruperi cauzate de împrejurări potrivnice, tradiția constructivă românească își continuase evoluția.

Caracterele arhitectonice, în special ale bisericii mănăstirii, au fost destul de amplu comentate de specialiști, accentuîndu-se contri-

buția lor la închegarea unui nou stil constructiv, expresie a sintezei unor modele românești și străine. În ceea ce ne privește, vom încerca să analizăm aceste trăsături mai ales în perspectiva semnificației lor mai largi, atât artistice, cât și politice¹.

Însăși adaptarea planului treflat al bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, ctitorie a lui Neagoe Basarab, și-a avut rolul său, Șerban dorind foarte probabil să marcheze reînnoirea unei tradiții arhitectonice, dar și politice, mai ales că el s-a străduit în tot timpul domniei să-și afirme descendența din neamul voievodal al Basarabilor. Chiar stema combinată aflată pe pisanie lasă să se înțeleagă acest lucru : acvila Cantacuzină poartă pe piept corbul Țării Românești.

Pe drept cuvânt s-a subliniat că, de pildă, biserica mănăstirii Cotroceni reprezintă „o interpretare a bisericii episcopale din Curtea de Argeș”².

¹ În acest sens este demn de subliniat că Șerban s-a îngrijit de starea bisericii episcopale de la Curtea de Argeș : în 1682, ea a fost înzestrată cu un iconostas și i-au fost aduse unele reparații.

Tot o semnificație politică ar fi avut și construcția unui palat propriu chiar la Constantinopol, în cartierul Fanar, unde Șerban Cantacuzino cumpărase un loc în acest scop. Nereușind însă să-și realizeze inițiativa, ea a rămas să fie împlinită, ca și multe alte idei ale domnului Țării Românești, de ginerele său, Dimitrie Cantemir, care a reușit să ridice o impunătoare construcție pe același loc.

² V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 109.

Dacă tipul construcției este legat de valorificarea unei vechi tradiții, ornamentația sa constituie o îmbinare de elemente locale, mai vechi și mai noi, cu o serie de influențe străine de mare circulație în perioada respectivă, concurând astfel la impunerea unor aspecte decorative în combinații inedite.

Chiar făurirea stîlpilor pridvorului de piatră dintr-o singură bucată, în afară de importanța sa funcțională, poate fi considerată ca o materializare a dorinței lui Șerban de a da temeinicie ctitoriei sale, calitate pe care și-o dorise și pentru actele de guvernare ce le va iniția. Sigur este în tot cazul că edificiile înălțate în vremea acestei domnii vor marca creșterea deosebită a ponderii pietrei în construcții, de ea fiind legată apariția coloanelor din acest material, care vor cunoaște o răspîndire largă mai târziu¹.

Pilduitoare pentru sinteza realizată de ctitoria lui Șerban, rezultat desigur și al amplificării relațiilor sale externe, între care legăturile cu celelalte țări românești au avut un rol de seamă, este ornamentația bisericii. Astfel, dacă la capetele și bazele coloanelor pronao-

¹ Este interesant de amintit că Odobescu consideră că epoca de efervescentă edilitară din vremea lui Șerban Cantacuzino a putut constitui și o etapă importantă în geneza baladei „Meșterul Manole”, monument folcloric ce materializează componente definitorii ale idealului constructiv românesc. (Cf. A. I. Odobescu, *Biserica de la Curtea de Argeș și legenda meșterului Manole*, în vol. „Scrieri literare și istorice”, vol. II, Buc., 1887, p. 509.

sului pot fi recunoscute motive ornamentale orientale, asimilate deja la biserica de la Curtea de Argeș, restul suprafețelor este acoperit cu motive provenite din influența clasicizantă a Renașterii, pătrunse prin filieră italiană sau, după unele ipoteze mai noi, prin intermediul Transilvaniei. În aceeași perspectivă atrage atenția și concepția ancadramentelor de la ferestre în stilul moldovenesc al bisericii de la Stelea.

Un alt element al acestei fericite sinteze va fi fost și decorația murală a bisericii, aparținând lui Pîrvu Mutu, unul dintre zugravii care s-au afirmat în epocă prin depășirea manierei bizantine, în sensul îmbogățirii repertoriului biblic cu elemente stilistice aflate în tradiția populară, asimilate de el, desigur, și din vremea formării sale ca artist, petrecută în preajma mănăstirilor pictate din Bucovina. Din păcate însă, picturile bisericii, despre care un izvor al vremii ne spune că „sînt atît de abundent răspîndite încît acoperă în întregime biserica pe dinăuntru“, ca și multe din detaliile sale arhitectonice au suferit în timp unele transformări. Totuși aceasta nu ne poate împiedica să remarcăm încă, atît din mărturiile contemporanilor, cît și din echilibrul general al elementelor constructive, impresia de armonie arhitectonică pe care edificiul o degajă.

Există diverse mărturii despre puternica impresie (și influență) pe care această ctitorie a lui Șerban a exercitat-o la vremea sa. Dintre ele vom aminti doar pe aceea aparținînd lui

Edmund Chisthull, secretarul lordului Paget, poposit în Țara Românească în vremea lui Constantin Brîncoveanu, care consideră mănăstirea Cotroceni drept „cea mai frumoasă din toate clădite în acest ținut de domnii de acum ori dinainte“.

Un alt monument reprezentativ al arhitecturii vremii îl constituie Biserica Doamnei din București, ctitorie a soției domnitorului, Maria, în construcția căreia desigur concepțiile lui Șerban și-au găsit o altă formă de exprimare. Și în construcția acestui edificiu, încheiată în 1683, se afirmă sinteza dintre tradițiile arhitecturii muntene și moldovene. Astfel, biserica este boltită, cu două calote sferice : una deasupra altarului, ca la Patriarhia din București, și alta deasupra naosului, ca la monumentele din vremea lui Matei Basarab. Chiar și în partea construcției care a suferit cele mai multe inovații (sculptura decorativă) se regăsesc elemente ale bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, ca și altele aparținând „goticului moldovenesc“, îmbogățite cu motive vegetale noi.

Biserica Doamnei ilustrează tendințele mai generale ale arhitecturii din acea perioadă, concepute într-un stil care-și afirmă din ce în ce mai mult trăsături proprii. Este vorba de procesele paralele de simplificare a structurii constructive și de înnoire a decorației. Este un fapt recunoscut că frescele Bisericii Doamnei, aparținând lui Constantinos, care transpune în operele sale (printre ele numărându-se și decorația bisericii mari de la Horezu) o îmbinare

stilistică proprie zonei balcanice, rămîn unele dintre cele mai interesante picturi murale bisericesti ale Bucureștilor.

Dar tendințele de renaștere politică și culturală trebuiau să se sprijine pe o fortificare economică, în cadrul căreia intensificarea activității comerciale se bucura, în mod deosebit, de atenția domnului. Accentuarea rolului capitalei, ca centru de prim-ordin al comerțului dintre țările românești, ca și sporirea importanței sale în cadrul traficului european, mai ales balcanic, era concepută și ca un mijloc de afirmare politică în perspectiva realizării unor alianțe antiotomane. Tradiția deja existentă în acest sens se cerea amplificată pe măsura planurilor politice de anvergură, ceea ce necesita mijloace materiale corespunzătoare.

Iată de ce construcția importantului centru comercial care a fost hanul, numit „al lui Șerban“, trebuie înțeleasă și sub aspectul semnificației sale mai largi: mărimea sa era reclamată de necesitățile comerciale și politice ale momentului, iar valoarea sa arhitectonică afirma renașterea culturală inițiată și întreținută de domnitorul de atunci al Țării Românești.

Se poate întâmpla ca asemenea planuri să le fi nutrit Șerban încă înainte de urcarea sa pe tron, căci începuse să cumpere locuri în perimetrul viitorului han încă din 1666. Construcția propriu-zisă începe însă la 1683 (deci într-un moment în care programul său politic era destul de bine cristalizat), iar la 1686 un document vorbește deja despre „Hanul Măriei

sale, Domnul nostru Șerban-Vodă“, însă ea va fi încheiată cu totul în anul 1690, după moartea domnului.

Un alt document de la 1685 pomenește de locurile pe care face Măria sa „hanurile“, ceea ce poate fi considerată ca o aluzie la mărimea complexului comercial. Într-adevăr, el era alcătuit din diverse compartimente, începînd de la magazine, locuințe și terminînd cu o biserică, aflată în centru. Însăși delimitarea perimetrului acestui complex ne poate da o idee asupra mărimii sale ; el cuprindea un pătrat mărginit de actualele străzi Lipscani, Calea Victoriei, Doamnei și Smîrdan. În ciuda faptului că nu ni s-a păstrat o descriere contemporană completă a Hanului, avem posibilitatea de a-i reconstitui înfățișarea, mai ales din sugestiile conținute de tabloul atît de amplu, zugrăvit de Ion Ghica, referitor la construcțiile de acest gen ale epocii. Din el se degajă o impresie de soliditate, trăsătură ce și-o dorea Șerban pentru toate ctitoriile sale, fie arhitectonice, fie politice... După ce arată că asemenea construcții aveau la bază un model italian, Ghica ne vorbește despre : „... curți mari, pătrate, cu ziduri înalte și tari de jur împrejur, cu porți groase de stejar, căptușite cu fier“, trecînd apoi la descrierea „compartimentelor“ construcției, aflate „unele lîngă altele ; fiecare cu pivniță adîncă, magazie boltită ... cu arcade pe coloane pe piatră, cu capiteluri de piatră, cu odăi toate cu ferestrele și ușile pe un pridvor care ocolea hanul“.

Alături de ctitoriile bisericești¹ și comerciale, domnul muntean a avut și preocupări edilitare, care presupun iarăși un substrat politic, legat de transformarea capitalei sale într-o reședință pe măsura planurilor de guvernare ce le nutrea.

Este vorba, între altele, de amenajarea ieșăturii de pământ din apropierea morii mitropoliei în vederea regularizării cursului Dîmboviței.

Și în înflorirea altor domenii ale artei, inițiativele lui Șerban Cantacuzino au jucat un rol catalizator. Astfel, prin numeroasele comenzi făcute meșterilor brașoveni (ca și mai târziu, de către Constantin Brîncoveanu) a fost favorizată pătrunderea unor motive decorative baroce, o altă contribuție la sinteza artistică ce se realiza în acea perioadă.

Asemenea motive, alături de cele orientale, pot fi întâlnite și în broderie, meșteșug artistic în care tablourile votive cunosc o deosebită înflorire. Dintre piesele cele mai reprezentative amintim poala de icoană din 1681, executată de Gherasim din Galata pentru mănăstirea Cotroceni, la comanda lui Șerban Cantacuzino, al cărui tablou votiv cu familia se află în par-

¹ Șerban figurează și printre ceilalți ctitori ai bisericii Colțea întemeind, de asemenea, și alte două biserici: la Gorgani și în mahalaua bucureșteană a Scorțarului.

tea inferioară a piesei, constituind una din cele mai reușite dintre reprezentările, din păcate nu multe, ale voievodului muntean.

BUCUREȘTI — UN FOCAR DE ÎNVĂȚĂTURA

Din preocupările culturale ale lui Șerban Cantacuzino nu putea lipsi, fără îndoială, învățămîntul, care era chemat să rezolve nu numai necesități de moment ale programului său de guvernare (alcătuirea unui solid aparat administrativ), ci și de perspectivă, legate, în principal, de acea tendință de ridicare și afirmare politică și culturală a Țării Românești în contextul european, ca prim pas în vederea dobîndirii independenței depline.

Este drept că și în vremea lui Șerban în instituțiile de învățămînt unul din instrumentele principale de predare a continuat să fie limba greacă, dar nu trebuie să uităm că ea juca în acea perioadă un rol unificator în Balcani. Paralel, aceasta îi înlesnea domnitorului atragerea la Curte a unora dintre cei mai vestiți învățați ai vremii, ceea ce corespundea tendinței de transformare a Țării Românești într-un focar cultural, dar și într-un centru al renașterii ideilor de independență politică.

În sensul acestor necesități, interne și externe, Șerban se preocupă atît de învățămîntul de nivel elementar și mediu, în vederea mării grupului de persoane instruite, utile reorganizării administrative ce-l preocupa, cît și

de cel superior, care viza, între altele, o afirmare internațională a potențelor culturale ale țării.

Desigur, aceasta nu înseamnă că el ar fi avut în vedere o ridicare culturală a maselor, căci poziția sa de clasă îl ținea departe de dezideratele poporului, dar oricum preocupările din domeniul învățămîntului pe care le-a manifestat au contribuit la răspîndirea științei de carte în pături sociale ceva mai largi.

În ceea ce privește primele trepte ale învățămîntului, este caracteristic faptul că, încă de la începutul domniei, Șerban reorganizează școala de slovenie de la Sf. Gheorghe Vechi, înființată cu o sută de ani înainte, în care se folosea atît limba slavonă, cît și cea română. Cei mai mulți dintre absolvenții săi deveneau preoți, contribuind la răspîndirea științei de carte mai departe, dar desigur că unii dintre învățăcei vor fi îmbrățișat, în timpul domniei lui Șerban sau mai tîrziu, și alte ocupații cîr-turărești sau funcționărești. Cert este că școala de la Sf. Gheorghe Vechi, în care, alături de români, au avut loc și tineri veniți din sudul Dunării, a fost unul din cele mai importante centre de învățămînt din Balcani.

Deși cei mai mulți istorici subliniază puternica emulație intelectuală și circulația de valori culturale întreținută de Șerban la Curtea sa, există opinii care refuză să-i atribuie întemeierea Academiei domnești de la mănăstirea Sf. Sava, adevărată instituție de învățămînt superior, organizată după modelul Academiei de la Patriarhia ortodoxă de la Constantino-

pol și a unor colegii italiene (remarcăm iarăși aceeași sinteză culturală oriental-occidentală).

Există desigur argumente pro și contra, pe care le vom trece rezumativ în revistă, fără însă a avea intenția de a rezolva în cuprinsul acestei lucrări o problemă atît de controversată, ca atîtea altele ale domniei lui Șerban.

În favoarea atribuirii acestei inițiative domnitorului muntean pledează, de pildă, o însemnare a lui Del Chiaro, după care Șerban „favoriza dezvoltarea învățămîntului, dînd lefi minunate dascălului de limba greacă care învăța pe fiii nobililor gramatica, retorica și filozofia“. O mențiune asemănătoare întîlnim și la Dimitrie Cantemir. Cît despre „dascălul de limba greacă“, izvoarele ne încredințează că este vorba de o întreagă pleiadă, din care au făcut parte învățați din cei mai renumiți ai vremii. Ei au fost aduși și plătiți de Șerban pentru a transmite, într-un cadru instituționalizat sau nu, cunoștințe de înalt nivel nu numai unor învățăcei români (amintim, în acest sens, doar pe Teodor din Trapezunt).

După părerile altor istorici, această Academie a fost însă înființată abia în 1694 de către Constantin Brîncoveanu, care i-a dat o organizare și un regulament de funcționare precis.

De fapt, credem că ne aflăm într-o situație de trecere, întîlnită și în alte domenii culturale ale vremii : lui Șerban i-au aparținut ideea și inițiativa, iar urmașilor, care au beneficiat adesea de condiții mai favorabile, realizarea și recunoștința generațiilor ce au venit. Căci, fără a dori să facem din acest domnitor un

mare nedreptățit al istoriei, trebuie să recunoaștem că împrejurări interne și externe potrivnice l-au lipsit de mulțumirea rodului unor înnoiri împlinite abia de urmași mai apropiați sau mai depărtați.

CTITORII ALE SPIRITULUI ROMĂNESC

O soartă aproape la fel de ingrată l-a urmărit pe Șerban și atunci când a fost să-și vadă împlinită o altă ctitorie spirituală a sa : tipărirea Bibliei de la București, terminată abia la 10 noiembrie 1688, deci după moartea sa. Această tipăritură rămîne ca un monument al limbii și culturii medievale românești, avîndu-și temeiuri adînc înfipte și în alte inițiative ale domnului muntean care-i deschiseseră calea.

Într-adevăr, după o întrerupere de 26 de ani, se reia activitatea tipografică la București din inițiativa lui Șerban Cantacuzino, care înțelegea să reînnoade o veche tradiție culturală, dar și politică, dat fiind sprijinul pe care răspîndirea literei tipărite o putea aduce prestigiului unei domnii ce se dorea de renaștere. Și cel ce a consemnat acest rost îndoit al inițiativelor lui Șerban a fost chiar fratele său, stolnicul Constantin, care, trecînd, atunci când era vorba de interesele profunde ale neamului, peste unele dezacorduri politice, nota în „Istoria Țării Românești“ „că domnul s-a apucat vîrtos de muncă“ să-și ridice poporul din „scăderea mare și jalea neștiinței.“

Dar ctitoriile tipografice sprijinite de Șerban mai aveau un scop la fel de generos, legat și el de programul de emancipare a românilor de pretutindeni, perspectivă în care limba lor comună, în formele sale cele mai neaoșe și, în același timp, vii, căpăta consacrare prin litera tipărită. Ridicarea românilor la o conștiință politică, în contextul vremii și al spațiului în care trăiau, trebuia însoțită de pătrunderea limbii lor în circuitul cultural și prin intermediul tipăriturilor religioase, avînd, la acea perioadă, o deosebită autoritate.

Această ridicare se făcea încă anevoie și limpezirea Țelurilor sale poate fi urmărită chiar în succesiunea de tipărituri sprijinite de Șerban.

Se începe cu un „Liturghier“ (1680), tipărit cu „toată cheltuiala prealuminatului și preaînălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Românească... întru folosul și înțelegerea pravoslavniciei rumânești biserici“. Prin această din urmă formulă se înțelegea că tipăritura se adresa românilor de pretutindeni, aducîndu-i și pe această cale împreună în perspectiva Țelurilor lor comune celor mai importante: unirea și dobîndirea neatîrnării. Asemenea Țeluri sînt și mai bine limpezite în prefața tipăriturii, semnată de Dositei, patriarhul Ierusalimului, dar, după cum ne-o sugerează stilul și profunzimea ideilor, inspirată, se pare, de stolnicul Constantin. Credem că prin pomenirea unor realități semnificative ca „starea jalnică și plînguroasă“ în care căzuse neamul românesc sub „tiranica putere păgînească“ ca și a ideii ce

cîștiga tot mai mult teren — „valah au moldovean... tot dintr-o fîntînă cură“ — această scriere capătă importanța aproape a unui manifest politic.

Îndemnul de a risipi starea de umilință nemeritată în care se aflau limba și spiritul românesc, vizînd datoria pe care o are orice român de a aduce măcar „o scînteie dintr-un tăciunaș cît de mic“ către miile de scînteii ale atîtor „focuri mari ce se văd... aprinse de alte neamuri“, pătrunde tot mai adînc în conștiința celor din preajma lui Șerban, pe care domnul se străduia să-i îndemne a sprijini tot mai mult asemenea idealuri.

Roadele nu întîrzie să se vadă și, după ce la 1682 apare prima traducere a „Evangheliei“ în românește, în toamna lui 1688 (care, din păcate, a fost și toamna domniei lui Șerban) apare monumentală și limpedea traducere a „Bibliei“, ce „s-a tălmăcit duple limba elinească pre înțelegerea limbei românești, cu porunca prea bunului creștin și luminatului domn Ioan Serban Kantakuzeno Băsărab Voevod și cu îndurarea domnealui Constantin Brîncoveanu“.

Deși fortuită prin moartea neașteptată a lui Șerban, desăvîrșirea ctitoriei de către urmașul său la tron simbolizează preluarea unei ștafete culturale și politice pe care generațiile următoare o vor purta, în ciuda unor împrejurări adesea vitrege, pînă la țel.

Dacă prefața tipăriturii, semnată de însuși Șerban, aparține sau nu domnitorului, este o problemă ce se mai cere lămurită, avînd într-un fel semnificația celei legate de contribu-

ția directă a lui Neagoe Basarab la redactarea „Învățăturilor...” Sigur este însă că și în inițierea și desăvîrșirea acestei ctitorii ce „s-a dăruit neamului românesc” rolul lui Șerban a fost de prim plan. De altfel, el corespunde concepției domnului, pe care ne-am străduit să o ilustrăm în diferite domenii, despre misiunea nu numai luminătoare, ci și angajată politic pe care se cerea să o aibă cultura la acea răscruce a vremurilor și soartei poporului nostru.

Și această ctitorie de litere a lui Șerban a fost concepută ca o sinteză culturală în spiritul unității de neam. Afirmația se susține nu numai pentru că limba traducerii reprezintă o sinteză a întregului grai românesc din perioada respectivă, ci și pentru că în realizarea ei au fost preluate și contribuții mai vechi, începînd cu „Palia de Orăștie” (1582) și pînă la „Vechiul Testament”, tradus de Nicolae Milescu.

IV. CONTINUATORUL ȘI PREMERGĂTORUL

*Programul politic al lui Șerban Cantacuzino
în contextul premiselor conștiinței naționale*

„Intru neamul nostru românesc“
(din tipăriturile vremii)

Cauzele accelerării procesului de afirmare a conștiinței de neam și a conștiinței unității de neam în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea se găsesc, în primul rînd, în stadiul de evoluție istorică a societății românești, ca și în noile condiții externe în care se afla ea.

Înainte de a aprecia felul în care se încadrează programul politic al lui Șerban Cantacuzino în această etapă a dezvoltării premizelor medievale ale conștiinței naționale, vom încerca să stabilim pe scurt care au fost bazele și formele sale de manifestare.

Negînd unele opinii mai vechi după care ideile directe ale acestui proces (cum ar fi, de exemplu, aceea a romanității românilor) au fost inspirate mai ales din surse străine, istoriografia marxistă a demonstrat faptul că ele își au originea în conștiința populară. Efervescența pe care au cunoscut-o în anumite pe-

rioadă istorice pe calea transformării lor într-o adevărată conștiință națională și-a găsit izvorul și resursele în starea de spirit a maselor, dintotdeauna purtătoare consecvente a stindardului eliberării naționale și sociale.

O asemenea perioadă de efervescență, de afirmare mai răspicată a ideilor unității conștiinței de neam ca bază și catalizator al adâncirii tendințelor antiotomane, este și aceea a domniei lui Șerban Cantacuzino.

Desigur, determinarea formelor concrete pe care le-au îmbrăcat aceste idei în mijlocul maselor populare este mai greu de realizat datorită faptului că izvoarele scrise ale vremii nu le acordă atenție. Am văzut însă că ele reies din unele mărturii folclorice, ca acel „Cîntec al lui Priscoveanu“, baladă concepută chiar în perioada respectivă, pomenită deja de noi, în care ideile demnității de neam se afirmă concret, jugul otoman fiind privit ca o stavilă în calea sa.

Dar chiar unele împrejurări concrete, cum este aceea invocată de un izvor al vremii, cînd populația Bucureștilor s-a adunat în mod spontan la palatul domnesc pentru a preîntîmpina o intervenție otomană, sînt, credem noi, revelatoare pe planul afirmării tot mai deschise a hotărîrii de a apăra direct ființa și demnitatea neamului.

Oricărui observator atent al atmosferei spirituale a vremii nu-i pot scăpa preocupările existente în diverse straturi sociale în această direcție. Deci, avem toate motivele să credem că ideile afirmate de Del Chiaro în a sa „Is-

torie a revoluțiilor moderne ale Valahiei“ (titlu, desigur, nu întâmplător !) în legătură cu originea romană a poporului și limbii române corespundeau nu numai observațiilor sale, ci și unor concepții ce aveau o circulație tot mai intensă și mai largă în epocă.

Cele mai multe din aceste idei s-au materializat în scrierile istorice ale vremii, care aproape în totalitatea lor le dezbat cu mai multă sau mai puțină adâncime, oglindind preocupări și o stare de spirit ce se generalizau.

Semnificativă este în acest sens revalorificarea de către cronici a figurilor unor luptători împotriva jugului otoman, devenite simbolice. Astfel, Mihai Viteazul, ale cărui fapte sînt scoase în evidență de „Letopisețul cantacuzinesc“ în pasaje ca : „...iar Mihai Vodă începu a să scrie și a să mărturisi cum că iaste domn a trei țări“. Pilduitoare este și mîndria stolnicului Constantin Cantacuzino cînd subliniază rolul istoric al țărilor române „...ca un zid bun și tare înaintea turcilor le-au fost“.

Între cauzele care au dus la dezvoltarea tot mai accentuată a acestor idei se numără desigur și intensificarea legăturilor dintre țările române în perspectiva îndepărtării totale și definitive a exploatării Porții. O altă cauză care face pe cronicarii perioadei (Miron Costin, Dimitrie Cantemir, cronicarii munteni) să aducă în discuție problema unității românilor este și intenția lor de a ridica prestigiul țărilor române pentru a le încadra într-un sistem convenabil de alianțe antiotomane.

Istoriografia mai nouă a arătat că este normal ca în concepția politică a lui Șerban Cantacuzino să se fi dezvoltat conștiința unității etnice cu Transilvania, căci cunoscuse bine aceste meleaguri în cursul peregrinărilor sale, iar în plus era posesor al unei bogate biblioteci prin care se putuse informa temeinic despre aceasta. Un rol important îl va fi jucat și apropierea de un cărturar ca fratele său, stolnicul Constantin, unul dintre cei dintii ce adusesese o argumentație teoretică problemei.

Dezvoltarea ideii unității etnice a românilor de pretutindeni se realizează și ca o contrapunere la propaganda anexionistă a Austriei care invoca, așa cum vom vedea, și argumente „istorice“.

Într-o asemenea conjunctură ideologică era de așteptat apariția unor formulări sintetice în diferite izvoare ale vremii, avînd o vădită încărcătură politică. Cităm spre exemplificare doar acest pasaj datorat iarăși stolnicului Cantacuzino, oglindind, desigur, o stare de spirit mai generală : „... și moldovenii și toți cîți în altă parte se află și au această limbă...“, sau aceea din „Letopisețul cantacuzinesc“ : „...însă dintii izvodindu-se de rumânii care s-au despărțit de la romani“.

Integrîndu-se acestei stări de spirit, Șerban Cantacuzino va ști să-și construiască propriul său program politic în sensul necesităților perioadei. Emanciparea istorică a poporului ro-

mân și îndepărtarea stăpînirii străine devin două obiective care se suprapun în vederea revenirii la acea stare de libertate pe care cronicile o exaltă, iar tipăriturile, cele mai multe inspirate și sprijinite de Șerban, o afirmă și mai deschis. Astfel, Predoslovia la „Liturghierul“ din 1680 arată că „jalnic și plînguros lucru iaste într-atîta micșorare și călcare rodului nostru românesc, carele odată, și el, numărat între puternicile neamuri...“.

În felul acesta, conștiința unității de neam devine o idee politică, o prevedere programatică la Șerban Cantacuzino, susceptibilă de a sta la baza unui scop realizabil.

Precum se știe, însuși Șerban viza nu numai eliberarea țărilor române, ci și îndepărtarea completă a turcilor din această parte a Europei, intenție concretizată în așa-numita „idee bizantină“ care, în ultimă instanță, așa cum vom vedea, materializa ideea necesității creării unei paveze pentru toate popoarele balcanice împotriva a tot felul de tendințe anexioniste sau de suprapunere, nutrite de unele dintre marile puteri ale vremii, mai ales de Austria.

Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că Șerban este primul Cantacuzin care se urcă pe tronul Țării Românești și, în vederea inițiativelor sale politice, tocmai pentru a le crea o bază teoretică, am spune, a trebuit să pună în evidență, în mod apăsător, descendența sa din neamul voievodal al Basarabilor. Acesta va constitui un scop principal în decursul întregii sale domnii, lui adăugîndu-i-se și preocuparea

legată de demonstrarea descendenței din familia împărătească a Cantacuzinilor, idee cu vădit scop de propagandă politică ce-i aducea un anumit prestigiu în conjunctura istorică a perioadei¹.

La voievodul Șerban, ideea sublinierii descendenței românești (dealtfel, mult mai reală decât ipotetica filieră imperială bizantină) nu apare deloc conjuncturală, ci ca izvorînd dintr-o stare de spirit generală, legată de însăși atmosfera de afirmare tot mai accentuată a premiselor conștiinței naționale.

Credem că avem toate motivele să considerăm, ținînd seama de întreaga ideologie politică a lui Șerban, că afirmarea descendenței pămîntene, voievodale, constituie o profesiune de credință, izvorîită din înseși convingerile sale politice și sufletești. În mod doar aparent paradoxal, Șerban nu renunță nici la descendența

¹ Familia Cantacuzino este reprezentată încă din secolele XI—XII la Bizanț prin cîțiva generali de seamă. Ajungînd să se înrudească cu împăratul Manuel Comnenul, din această familie se urcă pe tronul Bizanțului Ioanes Angelus Comnenus Paleologus Cantacuzenus (1347—1355), căsătorit cu Irina, fiica lui Andronic Asan, descendent din împărății româno-bulgari. Urmașii săi continuă să trăiască în preajma Curții imperiale. Unul dintre ei, Dimitrie, luptă împotriva turcilor la asediul Constantinopolului (1453), din el descinzînd familia Spandughin Cantacuzino.

Mai departe însă, filiația devine problematică, deoarece legătura dintre acest Dimitrie și un alt Dimitrie Cantacuzino, militar în slujba Florenței (mort în 1536), tatăl lui Mihai Cantacuzino Seitan-oglu, bunicul lui Constantin postelnicul, nu a fost dovedită documentar.

bizantină, această idee fiind reclamată însă, după părerea noastră, de necesități de strategie politică externă².

Semnificația politică a ideilor în discuție l-a făcut pe Șerban să folosească mijloace din cele mai importante în vederea afirmării și popularizării lor, între care tipăriturile religioase, datorită creditului și răspîndirii lor în epocă, au constituit calea principală.

Ca o oglindire a stării de spirit generale, în tipărituri și documente apar o serie de exprimări caracteristice, ca „întru neamul nostru românesc“.

În „Liturghierul“ tipărit la 1680, stema Cantacuzinească (acvila bicefală) face parte deocamdată din ornamentația care înconjoară simbolul central, „corbul“, stema țării, pe aceasta din urmă căzînd deci accentul. Ideea este de altfel explicitată și în versurile însoțitoare : „Stema aceasta vrednic s-alcătuiește / Aces-tuia stăpîn ce pe dînsa domnește / Că despre tată trage d-împărăție / Și despre mamă așij-derea de domnie“. Substratul întregii argumentații apare și mai clar în prefața mitropoli-tului Teodosie, în care se spune despre Șerban : „...carele naștere și creștere al pămîntului

² Felul în care descendența românească este tot mai temeinic subliniată se oglindește, alături de tipărituri, și în inscripții sau alte formulări în documente ale titulaturii voievodale : dacă la începutul domniei sale, el se intitula „Șerban Cantacuzino al vlahilor“, spre sfîrșitul ei își spune „Io Șerban voievod cu mila lui Dumnezeu, voievod a toată Țara Românească, Cantacuzino“.

nostru ești și astăzi adevărat pămîntean“, în care postură va trebui să fie „păzitoriu ... pămîntului și rodului nostru“.

Ideea descendenței românești este aprofundată și cu alt prilej, în sensul afirmării legăturii implicite cu cele mai vechi dinastii pămîntene. Într-un hrisov de la 1681, pentru mănăstirea Bistrița, se spune despre Șerban că a fost înălțat de „strămoșul Măriei Sale și Banul Craiovescu din neamul cel bun și mare Băsărăbesc“.

Argumentația este reluată și în „Biblia“ în grecește din 1682. Acvila crește în dimensiuni, lăsînd totuși stemei țării locul central, iar versurile însoțitoare merg pe aceeași linie : „Gripsorii¹ și stemele însemne-s Împărăției / Precum și corbul vede-se a fi semnul domniei... / Că despre neamul românesc pe gripsor stăpînește, / Iar despre mumă pre deplin pre corb bine domnește“. La fel și în „Predoslovie“ : „Ne-am învrednicit cinstitului acestuia scaun al moșilor și strămoșilor noștrii a fi stăpîn și oblăduitoriu“. Aceasta explică și repetarea stereotipă din foile de titlu ale tipăriturilor lui Șerban a formulării „adevărat nepot preabunului bătrîn Șerban Basarab Voievod“, iar în Prefața „Apostolului“ din 1683, „a strămoșilor noștrii despre tată, marilor Cantacuzinești, despre mumă a celor mari și vechi să pomenesc Băsărăbeștii“.

¹ Denumirea acvilei bicefale, în epocă. Acest simbol mai apare în 1682 și pe o capsulă sigilară la un document emis de cancelaria domnească.

În același sens se orientează și tendința de a desemna drept caracteristice unele instituții, ca biserica, proprii celor trei țări românești. În ediția din 1682 a „Evangheliei” se vorbește „de folosul și înțelegerea preavoslavniciei rumânești bisearici”.

Programul politic al lui Șerban Cantacuzino este cristalizat în 1688, astfel încât apare semnificativă construcția stemei din „Biblia” în românește, tipărită în acest an : impunător în centru este înfățișat gripsorul, iar corbul figurează în medalion pe pieptul acvilei. De aceeași manieră sînt concepute și versurile însoțitoare : „Întinde-te ca gripsorul, spre toate stăpînește / Și cu spata și buzduganul spre vrăjmaș izbîndește.”¹

¹ Faptul că Șerban, neputînd, din cauza pericolului turcesc, să își afirme deschis intențiile politice, a recurs la calea, oarecum indirectă, a simbolisticii heraldice, a îngreuiat, într-o anumită măsură, interpretările, emițîndu-se chiar unele opinii contradictorii. Nu intenționăm să deschidem în cadrul acestei lucrări o discuție specială asupra heraldicii Cantacuzine, dar considerăm util să facem unele specificări necesare interpretării sale în contextul istoric al vremii. Astfel, după părerea noastră, faptul că în stema de pe pisania bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Cotroceni sau în alte figurări asemănătoare „acvila înghite corbul” (de fapt, corbul se află mai mic în interiorul acvilei) nu denotă „dominația ideii imperiale” (D. Ionescu, *Ideal and Representation. The ideal of the restoration of the Byzantine Empire during the reign of Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „Revue des études sud-est européennes”, Tome XII, (1974, Nr. 4).

Nu numai argumentele politice și ideologice aduse mai sus, dar chiar legitățile reprezentării heraldice,

Am analizat mai amănunțit aceste probleme deoarece ele ne dau indicații în ceea ce privește bazele și evoluția programului politic al lui Șerban Cantacuzino, a cărui esență stă, în primul rînd, în dezvoltarea unei stări de spirit interne. Cele două prevederi de bază ale sale, concretizate, pe de o parte, în realizarea unui front comun românesc, iar, pe de altă parte, în constituirea unei alianțe antiotomane mai largi, care să cuprindă în primul rînd, popoarele balcanice, purtătoare ale unor tradiții istorice comune, vor deveni baza politicii externe a domnului Țării Românești. Impletirea, în intențiile politice ale lui Șerban, a celor două linii directe ce se condiționează reciproc, a fost observată și de contemporani. Astfel, nunțiul papal, Pallavicini, arată că domnul Cantacuzin, „nedegenerînd de la originea sa, este cu mult zel pentru creștinătate“.

Programul politic al lui Șerban Cantacuzino s-a format în condițiile dezvoltării complexului ideologico-cultural al conștiinței de neam și al transformării acestei stări de spirit în prevedere politică.

Prin felul în care Șerban Cantacuzino a știut să păstreze și să amplifice tradiții spirituale fecunde, el poate fi considerat un demn *continuator* al unui șir strălucit de domnitori, gînditori politici și cărturari, iar prin orientarea

după care scutul (simbolul) familiei principale este aplicat pe figurile din scut în centrul său, neagă o asemenea ipoteză (vezi Marcel Sturdza — Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, Editura științifică, 1974.

programului său de guvernare în sensul renașterii politice și culturale a țării, încadrată cristalizării unei conștiințe a unității de neam, etapă necesară a dezvoltării conștiinței naționale, el a devenit un *premergător*, înscriindu-se în galeria de ctitori ai emancipării istorice românești.

V. OȘTEANUL

Pregătirile militare ale lui Șerban Cantacuzino în vederea luptei antiotomane

„Cînd totul era gata, cînd românii erau acum să tragă sabia ca în vremea lui Mihai Viteazul...”

(N. Bălcescu)

Înțelegînd că, în ultimă instanță, nici concesiile smulse Porții, nici tratativele diplomatice și nici „ajutorul” marilor puteri, care, de fapt, nu doreau decît să se substituie stăpînirii otomane, nu constituiau mijloace eficiente pentru dobîndirea neatîrnării depline, omul de acțiune care a fost Șerban Cantacuzino își dă seama că doar ridicarea cu arma în mînă era singura cale spre realizarea acestei cauze a existenței românești.

Din multiple motive însă lupta armată constituia și calea cea mai anevoioasă. În primul rînd, pentru că, deși după asediul Vienei (1683), puterea turcilor în Europa intră în declin, potențialul militar otoman continua să fie apreciabil. Apoi deoarece, nedorind ca țările române să devină prea puternice, marile state

europene nu erau dispuse să sprijine întărirea lor militară. Și, în sfârșit, pentru că, mai ales după Matei Basarab, datorită presiunilor Porții, incapacității sau dezinteresului unor domni, ca și unor condiții social-economice, oastea Țării Românești s-a împuținat tot mai mult, iar organizarea militară era și ea pe cale de diminuare.

Iată deci că, și pe acest plan, Șerban va trebui să reînnoade o tradiție, fiind obligat să apeleze la măsuri energice pentru a asigura programului său politic, al cărui scop final era dobândirea independenței depline a țării, baza militară, singura aptă de a-i înlesni transpunerea în practică.

Reorganizarea armatei Țării Românești nu presupunea doar un efort material și pricepere ostășească din partea lui Șerban Cantacuzino, ci ea constituia un adevărat act de curaj, căci Poarta se împotriva energic oricărei încercări de acest fel, luând măsuri din cele mai drastice (ce puteau merge pînă la detronare sau suprimare) împotriva domnilor manifestînd veleități militare independente.

Semnificativ pentru ideile ce îl însuflețeau pe Șerban ca oștean este și faptul că, încă în acea vreme, corpul militar muntean avea un steag propriu pe care se afla înscris versetul „Vitejia dreaptă să biruiască“.

Înainte de a ne ocupa de măsurile concrete luate de Șerban pentru reorganizarea și înzestrarea armatei, ca și de planurile sale strategice, să vedem care au fost condițiile social-economice ale acestui proces. Încă din seco-

lul al XVI-lea, categoria socială și militară a „curtenilor“, unii dintre ei înzestrați chiar cu titluri de noblețe, constituise o componentă de bază a armatei Țării Românești. Datorită însă, în principal, fiscalității care, cum am văzut, chiar în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino luase forme accentuate, „curtenii“ decăzuseră, mai ales din punct de vedere economic. Cronicarul Radu Popescu arată că Șerban i-a sărăcit pe „curteni“, iar o altă cronică a vremii constată, de asemenea, că, după ce fuseseră foarte puternici, ei decăzuseră în această perioadă. În atitudinea lui Șerban față de categoria militară în discuție, care, la prima vedere, apare de neînțeles, au jucat un anumit rol, în afară de considerentele economice, și cele politice : se poate ca el să fi considerat că acești „curteni“, care uneori manifestaseră unele tendințe de independență, constituiau un pericol pentru o domnie autoritară.

Este tot atât de adevărat că și potențialul militar al „curtenilor“ nu mai oferea suficiente garanții. Într-adevăr, așa cum arată cercetări mai noi, decadența categoriei „curtenilor“ se datorește și faptului că, nefăcînd o instrucție continuă (în timp de pace ei practicau agricultura) aveau posibilități mai reduse de familiarizare cu armamentul modern, la nivelul epocii respective.

În aceste condiții, pentru Șerban Cantacuzino se punea problema de a găsi o nouă bază și noi forme de organizare pentru armata Țării Românești, care să corespundă nu numai prin-

cipiilor sale militare și politice, ci și mentalității sale sociale.

Desigur, cea mai eficientă formă ar fi constituit-o organizarea unei mari oștiri de țară, formată din țărani liberi, orășeni și alte categorii sociale, oaste care, în anumite perioade istorice, înlesnise dobândirea unor victorii de prestigiu împotriva otomanilor și a altor dușmani externi.

Deși nu avem date concrete referitoare la organizarea unei asemenea mari oștiri de țară de către Șerban Cantacuzino, o serie de informații puse în circulație mai recent pot sta la baza unor ipoteze în acest sens. Astfel, într-un raport din 1688 al Departamentului de Stat în legătură cu misiunea diplomatică în Rusia a arhimandritului Isaia, trimis al domnului Țării Românești, se arată că Șerban Cantacuzino se angajează ca, în momentul declanșării operațiilor militare împotriva Imperiului otoman, să vină cu „Țara lui Românească... toată la Dunăre“, ridicând „o oaste de 70 000“ de oameni. Acest număr mare de oameni înarmați, ce depășește cu mult cele mai ridicate estimări existente în legătură cu armata regulată la dispoziția voievodului muntean (de care ne vom ocupa în continuare), ne permite să presupunem că el avea în vedere, la declanșarea ostilităților, și ridicarea marii oștiri de țară.

Se sconta probabil, de asemenea, pe declanșarea unui război popular antiotoman și în Peninsula Balcanică, căci același raport ne informează că Șerban considera iminentă ridi-

care la luptă a circa 300 000 de sîrbi și bulgari.

Pe de altă parte, se poate ca Șerban, care era pus în situația de a organiza cît mai repede armata regulată, dat fiind că elementul „surpriză” constituia unul din principalele sale atuuri, să fi considerat că înarmarea și instruirea unei categorii sociale care de multă vreme nu mai participase la viața militară, cum era aceea a „curtenilor”, ar fi necesitat prea mult timp și ar fi atras prea devreme atenția Porții care, dealtfel, îi supraveghea cu atenție mișcările.

În această situație, Șerban a recurs, în mare parte, la o soluție militară ce i s-a părut lui mai operativă și mai sigură: armata plătită sau recrutată din categorii deja cu experiență în ale războiului. Cei mai mulți din cei înregimentăți în oastea lui Șerban erau recrutați din rîndurile popoarelor vecine, care încă se găseau sub jugul turcesc, ceea ce oricum oferea o garanție pentru fidelitatea și curajul lor. Pe de altă parte, deși izvoarele vremii sînt destul de contradictorii atunci cînd este vorba să desemneze cu claritate componența armatei lui Șerban, avem toate motivele să credem că elementul autohton era destul de bine reprezentat.

Întîi, cîteva cuvinte despre mărimea acestei oștiri în legătură cu care aprecierile izvoarelor contemporane sau mai tîrzii variază destul de mult. Se pare că la 1688 Șerban Cantacuzino dispunea de o armată ajungînd la aproximativ 40 000 de soldați (dacă cifra este exactă atunci

ea era doar cu 10 000 de ostași mai mică decât oastea lui Mihai Viteazul și egală cu armata din vremea lui Matei Basarab).

Dintre aceștia, după Dimitrie Cantemir, la un moment dat, 24 000 erau sîrbi, sloveni, croați, cărora Șerban le dădea „bune lefuri“ (Del Chiaro enumără printre ei și bulgari), iar banul Mihai Cantacuzino arată că pentru „ca să rămînă Valahia principat slobod“, domnul ei a adunat 20 000 de oameni cu leafă, afară de voluntari. Pe de altă parte, Șerban raportează la Poartă, desigur prezentînd cifre false, că are o armată de 18 000 de ostași.

Desigur, nu se poate considera că în tot cursul domniei sale Șerban a avut la dispoziție o armată regulată de o asemenea amplitudine. Cifrele globale indică numărul total de oșteni recrutați și întreținuți de domnul Țării Românești, dintre care, după părerea noastră, trupele regulate de origine autohtonă ajungeau cam la jumătate.

Acest efectiv militar apreciabil, ajuns la numărul său maxim în ultimii ani ai domniei, trebuie să fi ridicat probleme financiare foarte serioase. Este evident că sumele necesare plătirii și întreținerii sale erau scoase în taină din visteria țării care, în ciuda creșterii obligațiilor față de Poartă, mai putea acoperi și aceste cheltuieli prin sporirea deosebită a fiscalității.

De altfel, nu întregul efectiv de trupe se afla în interiorul țării, căci aceasta ar fi atras atenția otomanilor și ar fi determinat desigur o intervenție din partea lor. Ostașii plătiți de

Șerban, originari din sudul Dunării, sau cei care la o chemare a voievodului român erau gata să se alăture trupelor sale, rămîneau, în cea mai mare parte a lor, în locurile de baștină în așteptarea semnalului de declanșare a luptei antiotomane.

Dar măsuri de precauțiune a trebuit să ia Șerban și în ceea ce privește trupele regulate ale Țării Românești. În acest mod trebuie să înțelegem afirmația lui Dimitrie Cantemir, după care „Șerban face în taină mari pregătiri de război în fundul pădurilor Țării Românești și în munții Transilvaniei“. Pentru ei dăduse dispoziții domnul să fie pregătite mari provizii, după cum arată cronicarul Ion Neculce, care mai adaugă că pe râul Argeș stăteau pregătite cîteva vase (șeici), ceea ce denotă preocuparea lui Șerban de a asigura deplasarea cît mai rapidă a trupelor și a merindelor lor. Credem că pregătirea acestor vase ne sugerează și intenția sa de a ataca raielele turcești de pe Dunăre.

Tot pentru asedii, Șerban Cantacuzino se preocupă și de crearea unei artilerii, care se pare că a ajuns pînă la 40 de tunuri, ceea ce ne face să înțelegem că el nu avea în vedere doar simple incursiuni în teritorii ocupate de turci, ci desfășurarea unui război de durată, care să ducă la eliberarea definitivă a acestora.

În ceea ce privește înarmarea și organizarea trupelor propriu-zise, este semnificativ că ele au atras atenția chiar a ilustrului cunoscător al istoriei militare românești care a fost Nicolae Bălcescu. Folosind diferite izvoare

ale vremii, el se ocupă destul de amănunțit de reforma militară înfăptuită de Șerban Cantacuzino.

Trupele regulate erau alcătuite, în primul rînd, dintr-un corp de 4 000 de tălpași și cazaci, sub comanda agăi, care de atunci a fost privit ca un general de pedestrime. Oastea a fost împărțită în trei „arme”: pedestrimea toată sub agă, călărima sub spătar și artileria sub armaș. În afară de ele, mai exista garda personală a domnului.

Principalele arme erau pușca, pistolul și sabia. Ostașii erau înveșmîntați în roșu și purtau pe cap chivere.

Din această descriere reiese că structura oștirii organizate de Șerban avea un caracter echilibrat și dinamic, ea fiind gata să facă față unui război de durată.

În același timp, domnul a fortificat și anumite puncte strategice, mai ales ale capitalei. Credem că astfel trebuie interpretată afirmația trimisului austriac la tratativele cu Șerban, Del Monte, după care în acea perioadă mănăstirile din București puteau fi transformate în cetăți de luptă.

Ca bun cunoscător al politicii Porții și ca strateg realist, Șerban nu putea pierde din vedere necesitatea întăririi granițelor țării, nu numai în perspectiva unui atac otoman, dar și în aceea a lansării unei ofensive la sud de Dunăre. Căpităniile de margine își aveau rolul lor într-un asemenea complex strategic (desigur ele erau folosite și pentru a preîntîmpina fuga țăranilor la sud de Dunăre, doritori să

scape astfel de exploatarea boierească). Preocuparea lui Șerban de întărire a acestui hotar ne este sugerată și de faptul că sînt menționate iarăși căpităni de margine mai vechi, ca aceea de la Caracal, care nu mai fusese pomenită de la 1635, precum și una nouă, aflată la Licherești (1684).

În aceeași perspectivă și în spiritul politicii sale independente, domnul muntean are în vedere și organizarea granițelor țării prin îndepărtarea unor capete de pod pe care otomanii și le creaseră în mod abuziv pe teritoriul românesc, prin acele „odăi” amintite deja de noi. Aceste puncte, aflate, de cele mai multe ori, în imediata apropiere a granițelor, constituiau nu numai „cuiburi” de unde negustorii turci încercau să-și extindă un comerț, desfășurat, de fapt, în condiții oneroase pentru populația locală, ci și puncte de observație sau capete de pod în vederea unei intervenții militare.

Folosindu-ne de informațiile baladei populare intitulată „Cîntecul lui Priscoveanu”, creată în această perioadă, adesea citată de noi ca unul dintre cele mai de seamă izvoare foclorice cu valoare istorică ale vremii, am arătat că acțiunea de îndepărtare a turcilor din teritoriile amintite, abuziv ocupate (mai ales în preajma raiei Turnu), fusese declanșată cu hotărîre chiar de Șerban Cantacuzino. Ipoteza noastră este întărită și de alte izvoare contemporane care ne vorbesc despre această preocupare a domnului muntean, avînd o importanță militară deosebită. Astfel, printre problemele pe care solii lui Șerban le-au adus în discuție

la Viena (în mai 1688) este și cererea să se stipuleze în cazul încheierii unei păci cu Poarta ca „... și părțile care, de la o vreme încoace, ale acestei țări, ce s-au călcat în silă cu turcii... să se întoarcă iară țărilor“. Era deci vorba de statuarea rezultatelor unei acțiuni declanșate deja de Șerban.

Dar, avînd în vedere scopurile politice de independență deplină pe care le urmărea, strategia și tactica militară ale lui Șerban aveau, în primul rînd, un caracter ofensiv, vizînd nu numai dobîndirea neatîrnării țărilor române și a altor teritorii ocupate de turci, ci chiar îndepărtarea definitivă și totală a pericolului otoman prin anihilarea a însuși „centrului său nervos“, deci prin ocuparea capitalei Imperiului turcesc. Spirit realist, Șerban își dădea seama că acest scop nu putea fi realizat decît în alianță cu forțele armate aparținînd altor state interesate în îndepărtarea pericolului otoman din Europa. Trebuie însă remarcat că, în acest context, voievodul muntean, devenit, de fapt, conducător al unei armate ce trebuia să cuprindă pe românii de pretutindeni și chiar forțe aparținînd popoarelor de la sud de Dunăre, cîmpionate de turci, nu își atribuia un rol auxiliar, secundar, ci unul activ, pe măsura aspirațiilor politice și contribuției militare pe care dorea să o angajeze.

Sîntem în măsură să cunoaștem, în liniile sale generale, îndrăznețul plan strategic al lui Șerban Cantacuzino, așa cum a fost expus de solii săi cu ocazia diferitelor tratative diplomatice, ca, de exemplu, în cursul tratativelor

purtate de trimisul său, arhimandritul Isaia, în Rusia. Șerban considera că este necesară o coordonare cât mai precisă și eficientă a tuturor forțelor militare aliate angajate în acest conflict. El propunea ca Rusia să-și trimită oștirile sale împotriva hoardei tătarăști din Bugeac pentru a nu mai permite acestora să intervină în favoarea aliatului ei, Imperiul otoman, operații în cursul cărora urma să intervină și armata munteană. Odată spatele asigurat, trebuia să înceapă campania peste Dunăre, unde urmau să participe, în afară de oștile rusești, și cele ale Țării Românești și ale Moldovei. În drumul spre Țarigrad nu mai erau de așteptat dificultăți deosebite, dat fiind că pe acest parcurs nu mai există multe cetăți, dar mai ales pentru că „toți creștinii de acolo se vor ridica“ în lupta împotriva otomanilor.

Se pare că acest plan venea să înlocuiască unul mai vechi prevăzând și intervenția Poloniei și Austriei, dar la care se renunțase datorită pasivității lor și, în special, tendințelor lor anexioniste pe seama țărilor românești, tendințe sesizate de Șerban în cursul tratativelor purtate cu respectivele state de-a lungul multor ani.

Judecat în perspectiva istorică, acest plan strategic al lui Șerban Cantacuzino, ținând seama de dispunerea și tăria forțelor angajate în conflict, ca și de conjunctura politică, ne apare astăzi ca deosebit de îndrăzneț, concretizînd o altă componentă esențială a personalității sale, aceea de organizator și conducător militar. În pregătirea militară și diplomatică a planului

strategic, emanație a unui program politic conturat, Șerban a depus eforturi din ce în ce mai intense, în ciuda unor greutăți interne și a neîncrederii și chiar duplicității unora din marile puteri, considerate aliante. Din păcate, și această inițiativă a voievodului Țării Românești a fost frântă prin moartea sa timpurie.

VI. DIPLOMATUL

Programul de politică externă a lui Șerban Cantacuzino

„Un stat respectat în Europa“
(N. Bălcescu)

O PERIOADĂ DE MARI TRANSFORMARI

Deceniile care au premers urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino au adus importante modificări în harta politică a Europei, dar, mai ales, în raporturile în care se găseau principalele protagoniste, marile puteri și statele aflate în sfera lor de influență.

Pacea de la Westfalia (1648) pusese capăt „războiului de treizeci de ani“ și făcuse să crească puterea Franței, avînd însă ca principali „concurenți“ în Europa, și chiar în teritoriile de peste mări, Anglia, Olanda, Spania și Austria. Statu-quo-ul, la care se ajunsese după conflagrația încheiată la mijlocul veacului, era însă șubred, cu un caracter contradictoriu, căci unele dintre marile puteri (mai ales Franța) erau interesate în această perioadă în menținerea unui echilibru, iar altele (în special Aus-

tria) doreau o reîmpărțire a sferelor de influență. Un rezultat al politicii de echilibru îl reprezenta, într-o anumită măsură, și menținerea Imperiului otoman, nici Anglia și nici Franța neavînd interesul să permită, în ciuda serioasei crize politice pe care acesta o traversa, dezmembrarea sa, căci s-ar fi ajuns la întărirea Austriei și Rusiei.

Într-adevăr, obligată să-și mute, datorită mai ales hegemoniei Franței, sensul expansiunii din vest în est, Austria devenea interesată în a scoate din sfera de influență a Porții unele zone, între care și țările române, și a le trece sub suzeranitatea sa. Interese asemănătoare nutrea și Rusia, care viza dobîndirea unei ieșiri la Marea Neagră și apoi la Mediterana. Astfel, chiar între principalii dușmani ai Turciei existau contradicții, datorită faptului că tendințele lor antiotomane erau în realitate dictate de interese expansioniste. Această situație a întîrziat destul de mult realizarea unei alianțe împotriva Porții, iar, odată încheiată, ea va funcționa cu destul de puțină operativitate și eficiență.

Mai mult decît atît, Rusia fusese angajată pînă în 1676 într-un război cu un alt dușman al Porții, Polonia, iar în 1681 încheie o pace cu turcii, dîndu-le astfel indirect răgazul să se pregătească de luptă împotriva Austriei. Căci, deși sistemul său feudal-militar se afla în plină criză, Turcia nu avea deloc de gînd să renunțe la posesiunile din sud-estul Europei, ba chiar plănuia să și le extindă.

Considerînd că Austria era cu totul slăbită după „războiul de treizeci de ani“, Imperiul otoman, sub conducerea energicilor viziri Köprülü, reia campania spre Europa centrală, invadînd Ungaria și ajungînd să asedieze, timp de două luni, Viena. Turcii au fost învinși totuși, mai ales prin intervenția trupelor poloneze conduse de Ioan Sobieski, în septembrie 1683.

Afară de importanța de moment, adică de oprirea ofensivei turcești, luptele de la Viena au avut ecouri politice mai largi. În primul rînd au dovedit contemporanilor că, așa cum va arăta Karl Marx, „epoca de forță și de măreție a otomanilor se apropia repede de sfîrșitul ei“, fără ca aceasta să însemne că Poarta renunțase la planurile sale de expansiune. Imperiul otoman își păstrase totuși un potențial militar apreciabil, ceea ce făcea necesară, pentru principalii săi adversari, încheierea unei alianțe cît mai largi. Aceasta se realizează în 1684 prin constituirea unei „Ligi Sfinte“, cu participarea Austriei, Poloniei, Veneției și Maltei. Rusia a aderat ceva mai tîrziu la alianță.

De remarcat că înțelegerea era îndeajuns de elastică pentru a permite fiecărui participant ca, în afara cîștigurilor dobîndite de la turci, să poată să-și extindă stăpînirea și asupra altor teritorii. Astfel, se prevedea că operațiunile militare vor fi duse independent, iar fiecare aderent la „Liga Sfîntă“ își va păstra teritoriile ce le va cucerii, afară de acelea asupra cărora vreun aliat va dovedi un drept istoric. Într-o asemenea sferă de dispute intrau

și țările române, care deveneau, în felul acesta, o zonă a concurenței dintre Austria și Polonia, ceea ce le dădea desigur posibilitatea de a-și alege aliatul cel mai potrivit, dar le și puneă în pericolul de a li se hotărî soarta, chiar independența, peste capul lor. Această conjunctură istorică reclama din partea lor o orientare diplomatică realistă, dar, în același timp, elastică.

Austria și Polonia au încercat fiecare să atragă țările române într-un sistem de alianță bilaterală, atît datorită resurselor pe care le puteau ele oferi, cît și poziției lor strategice; ca atare, tratativele, de cele mai multe ori secrete, au început curînd.

În ciuda politicii duplicitare a marilor puteri participante la „Liga Sfîntă“, constituirea unei asemenea alianțe largi era o șansă de pe urma căreia țările române trebuiau să profite pe calea dobîndirii neatîrnării lor depline. Aderarea la o alianță antiotomană, care își propunea, cel puțin într-o perspectivă apropiată, acțiuni militare, reprezenta deci o necesitate istorică. Era, cu alte cuvinte, un moment propice, cum nu se mai ivise de multă vreme, pentru reluarea luptei împotriva otomanilor în vederea dobîndirii independenței depline. Se impunea deci din partea conducătorilor celor trei state românești o modificare de profunzime a politicii lor externe, ceea ce presupunea nu numai multă îndrăzneală și dinamism, ci și prudență și abilitate, atît față de turci, ale căror suspiciuni se puteau oricînd transforma într-o cruntă răzbunare, mergînd pînă la

transformarea lor în pașalîcuri, cît și față de viitorii aliați, nutrind nu întotdeauna intenții binevoitoare și deschise față de principate. Era momentul ca acestea să se afirme, atît față de dușmani, cît și față de aliați, ca state care, fără a avea dimensiuni geografice prea mari, puteau juca un rol activ în viața internațională, cum de altfel, tradițiile lor politice o mai dovediseră.

Conjunctura politică din acest moment se aseamăna cu aceea analizată de Karl Marx la vremea sa : „Datorită situației încurcate europene, Principatele Dunărene au cîștigat o deosebită notorietate, care le obligă să adopte o poziție adecvată în cadrul unor «ambiții rivale», stîrnite de dușmani sau de așa-numiți prieteni”¹.

Erau sarcini istorice ce reclamau o personalitate politică pe măsură, așa cum Șerban Cantacuzino avea să se afirme și în acest domeniu.

Faptul că țările române străbăteau, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, etape similare de evoluție istorică ne este dovedit de o serie de trăsături sociale și politice comune.

Astfel, și în Transilvania se manifesta din plin o criză politică, datorată, în principal, lipsei de autoritate a puterii centrale în raport cu întărirea ponderii clasei nobiliare. Preo-

¹ C. Bodea, *Karl Marx despre români. Restituiri și date noi*, în „Studii”, XXIX (1976), nr. 1.

cupate mai ales de realizarea propriilor interese economice și politice, vîrfurile nobiliare supuneau unei exploatări crunte masele populare, nemanifestînd un interes real pentru instaurarea unui regim de stabilitate politică, ba chiar întreținînd o anumită anarhie ce le permitea o mai mare libertate de acțiune.

Situația era înrăutățită și de lipsa de personalitate a principelui Mihai Apafi, promovat, de altfel, chiar de turci și care, după cum îl caracterizează un cronicar al vremii, Mihai Cserei, ar fi fost „mai bun de popă decît de principe“. Răspunderea de fapt revenea, în cea mai mare măsură, grupării nobiliare conduse de Mihai Teleki, denumită de contemporani și „liga blestemată“. Măsurile inițiate de ea vizau, pe de o parte, întărirea propriei puteri economice și politice prin acapararea a cît mai multe pămînturi și prerogative, iar, pe de altă parte, aveau sensul unei politici de desnaționalizare față de populația românească majoritară, de pildă, prin impunerea religiei calvine.

Anarhia internă era completată de caracterul inconsecvent și conjuncturist al politicii externe. După împăcarea Habsburgilor cu Franța, dar, mai ales, după înfrîngerea turcilor de la Viena și constituirea „Ligii Sfinte“, conducătorii Transilvaniei încearcă să se orienteze spre cei mai puternici, deci, în special, către Austria. Prețul cerut de Habsburgi pentru acordarea protecției va crește însă tot mai mult, ajungînd să vizeze încorporarea Transilvaniei la Imperiu. Aceste pretenții vor fi exprimate mereu mai răspicat pe măsură ce

turcii pierd tot mai mult teren în urma victoriilor austriece de la Buda (2 septembrie 1686) și Mohács (12 august 1687), care deschideau calea înaintării la sud de Dunăre. În sfârșit, căderea, în 1688, a Belgradului, un foarte important punct de sprijin al dominației Porții în regiunea Dunării, reprezintă un moment decisiv pe calea alungării otomanilor din Europa de sud-est și un moment extrem de propice pentru trecerea deschisă a țărilor române în tabăra antiotomană, de care, de altfel, va profita și Șerban Cantacuzino. Încercînd să exploateze la maximum aceste victorii, pretențiile Austriei față de Transilvania și Țara Românească mai ales, mascate sub flamura eliberării popoarelor de sub jugul turcesc, se conturează tot mai precis în decursul tratativelor diplomatice, combinate adesea cu presiuni militare. Trebuie însă subliniat că victoriile austriece deschideau, în mod obiectiv, noi perspective luptei antiotomane a țărilor românești.

Tratativele, în care a fost implicat și Șerban Cantacuzino, doritor sincer de a se integra unei alianțe împotriva Porții, încep în 1685 prin misiunea diplomatului iezuit Dunod și se refereau la încheierea unei „alianțe veșnice” între principele Transilvaniei și domnul Țării Românești sub autoritatea împăratului de la Viena. Concret, se viza trecerea, în perspectiva luptei antiotomane, a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, aliate și integrate „Ligii Sfinte”, sub protecția Austriei ce urma să le acorde în schimb un ajutor militar.

În cursul tratativelor, i s-a promis lui Apafi reconfirmarea ca principe, cerîndu-i-se în schimb cedarea unei părți din Transilvania și subordonarea militară față de Curtea de la Viena. Totuși, în ciuda presiunilor Austriei, care invocă și pericolul reprezentat de pretențiile Poloniei asupra Transilvaniei, Apafi ezită să încheie acest tratat, oscilantul principe nevoind probabil să se încarce cu o asemenea răspundere.

În cursul tratativelor a fost discutată și ideea încheierii unei alianțe între țările române în care și Austria era interesată, căci concretizarea sa ar fi adus un câștig potențialului militar al taberei antiotomane. Această tendință avea însă, înainte de toate, o bază internă ce se sprijinea pe dezvoltarea conștiinței de neam a românilor de pretutindeni. Țara Românească, sub conducerea lui Șerban Cantacuzino, era pregătită pentru o asemenea alianță, dar Moldova urma încă politica unui domn aservit intereselor turcești, astfel încît la 1 iunie 1685 se încheie un tratat de „alianță veșnică” între Transilvania și Țara Românească, îndreptat împotriva oricărui dușman.

Urmează însă o adevărată lovitură de teatru : ezitarea lui Apafi se transformă în teamă și principele cere ajutor Porții și sprijin de la Sobieski.

Curtea de la Viena începe însă să-și piardă răbdarea și se hotărăște să forțeze evenimentele pe cale militară : sub pretextul unor operațiuni împotriva turcilor, trupele austriece pătrund atît în 1685 cît și în anul următor în

Transilvania, obținând încheierea așa-numitului „tratat hallerian“, ce prevedea trecerea țării sub protecția Habsburgilor, iar, după victoria de la Mohács împotriva turcilor, se ajunge la semnarea tratatului de la Blaj (27 octombrie 1687), care impunea contribuții militare foarte mari din partea Transilvaniei în schimbul acordării autonomiei și respectării privilegiilor țării. De remarcat că autonomia nu putea fi decât formală în condițiile existenței trupelor austriece în Transilvania.

Îngrozit că „suveranitatea“ promisă de Austria putea fi mai rea decât dependența față de Poartă, Apafi face din nou un gest extrem și încheie un tratat de apărare cu turcii. Actul său nerealist nu putea avea decât repercusiuni negative. Trupele austriece intră în țară și obțin semnarea unei declarații (9 mai 1688) care afirmă și mai categoric decât anterior dependența Transilvaniei față de Curtea de la Viena. Astfel se deschidea calea promulgării în 1691 a „Diplomei leopoldine“, concretizând pentru 150 de ani aservirea Transilvaniei față de Austria.

Evenimentele din Transilvania, care nu a putut deveni un aliat autonom puternic, datorită slăbiciunii autorității centrale, inconsecvenței și egoismului de clasă al nobilimii, au fost urmărite cu mare atenție de Șerban Cantacuzino. Domnul Țării Românești, după cum vom vedea, va încerca să țină seama în activitatea sa diplomatică de concluziile oferite de aceste evenimente.

Similitudini din cele constatate în politica internă și externă a Țării Românești și Transilvaniei pot fi întâlnite, în contextul istoric specific, și în Moldova.

Pe plan intern este vorba de întărirea anumitor grupări ale marii boierimi, aflate într-o continuă luptă pentru acapararea supremației politice. Dar, spre deosebire de Țara Românească, în Moldova nici una dintre partidele boierești (cele mai importante erau acelea ale Rușeștilor și Costineștilor) nu a reușit să dobândească un avantaj politic decisiv, astfel încât se ajunge doar la urcarea pe tron a unor domni fără o autoritate deosebită, ce nu puteau stăvili luptele interne.

Nici domnia lui Constantin Cantemir (1685—1693) nu a însemnat vreun progres pe acest plan, deși el a încercat crearea unei baze sociale proprii prin ridicarea în dregătorii a unor boiernași și răzeși.

Contradicțiile dintre cele două facțiuni boierești se reflectau și în domeniul politicii externe. În vreme ce Rușeștii erau împotriva ruperii legăturilor cu Poarta, Costineștii manifestau tendințe antiotomane deschise, militând, în această perspectivă, pentru o apropiere de Polonia.

Dar, ca și Leopold de Habsburg, Ioan Sobieski nutrea, de fapt, mai puțin intenția sinceră de a ajuta Moldova în lupta antiotomană, cât mai ales dorința de a intra în stăpânirea ei, astfel încât devine un „concurrent” al Austriei, aliata sa din „Liga Sfântă”, care avea în vedere același scop.

Situația externă a Moldovei se complică și mai mult prin ocuparea de către armatele otomane a cetății Camenița (1672) și instaurarea stăpînirii Porții în nordul țării. La acestea se adaugă și implicarea Moldovei în conflictul turco-polonez pentru Ucraina apuseană.

În sfîrșit, are loc un episod asemănător cu cel petrecut în Transilvania, cu singura deosebire că acum rolul Austriei și-l asumă Polonia : în 1686, regele Ioan Sobieski intră cu armata sa în Moldova. Pentru a salva țara, Constantin Cantemir trebuie să se retragă din Iași și să-și unească oastea cu aceea a tătarilor, aliații dușmanilor săi de fapt, turcii, pentru a-i alunga pe cei ce ar fi trebuit să-i fie aliați, polonezii.

Așadar, în ciuda unor tendințe antiotomane ce se accentuau mereu, nici Moldova nu i-a oferit lui Șerban Cantacuzino garanțiile unui aliat de nădejde în lupta împotriva otomanilor. Și totuși domnul de la București nu putea renunța la potențialul reprezentat de Transilvania și Moldova în perspectiva unei asemenea confruntări decisive, el nepărăsind ideea atragerii românilor de pretutindeni într-o alianță în vederea înfruntării cu cel mai crîncen dușman al lor.

EPISOADE ALE UNEI CRONICI NETERMINATE

• 1679. Șerban debutează în politica externă prin respectarea formală a îndatoririlor

față de Poarta otomană, mergînd în primăvară cu oastea la Dohan Ghecet, pe Nipru, pentru a da ajutor la construirea unei cetăți împotriva atacurilor cazace.

Totuși, încă din primii ani de domnie, politica externă a domnului Țării Românești ne lasă să-i înțelegem viitorul ei caracter independent și activ, îndreptat în sensul apărării intereselor românilor de pretutindeni. Față de persecuțiile la care era supus mitropolitul din Transilvania, Sava Brancovici de către calvini, Șerban obține din partea principelui Mihai Apafi un decret care-l întărește în funcție pe înaltul prelat ortodox. Voievodul muntean nu se mulțumește cu atît, ci impune respectarea unei tradiții ce dăinuia de la Mihai Viteazul, ca alegerea mitropolitului de Alba Iulia să fie făcută de sinodul Țării Românești, act ce contribuia la consolidarea conștiinței unității românilor.

• 1680. Conflictul continuă, ajungîndu-se la întemnițarea lui Brancovici, ceea ce provoacă o reacție hotărîtă din partea lui Șerban, care-l amenință pe Apafi că va face tot ce-i stă în putință pentru a-i obține mazelirea. Mitropolitul român este eliberat, dar el moare curînd după aceea. Fratele său, Gheorghe Brancovici îi va fi folositor domnului Țării Românești în tratativele sale cu Austria.

• 1681. Ca rezultat al negocierilor începute de Constantin Brîncoveanu, din dispozițiile lui Șerban, cu solii transilvăneni în vederea constituirii unei alianțe antiotomane, ei vor veni la sfîrșitul anului la București pentru conti-

nuarea discuțiilor. Tratatative cu același conținut sînt continuate cu diplomați imperiali chiar la Constantinopol.

În acest an, Șerban are două inițiative care, deși nu au un caracter diplomatic, demonstrează interesul său pentru politica balcanică. Este vorba, pe de o parte, de sprijinul acordat lui Dionisie în vederea recuperării scaunului patriarhal de la Constantinopol (acesta va sprijini, la rîndul său, demersurile domnului muntean). Pe de altă parte, este vorba de sprijinul dat unui anume Glykis, care tipărește la Viena o ediție grecească a „Bibliei“, avînd, ca și alte tipărituri înlesnite de Șerban, un vădit scop de propagandă politică. De remarcat că în *Prefața* semnată de patriarhul Ierusalimului, Dositei, după ce ni se dau unele informații despre scopurile politice generale ale lui Șerban („de noroadă a purta grijă“) sau mai concrete (redobîndirea litoralului Mării Negre, stăpînit, încă cu secole înainte, de români), i se subliniază domnului Țării Românești dubla sa descendență, Basarabească și Cantacuzină.

• 1683. La mijlocul lunii iunie, Șerban, cu armata sa de 4 000 de oameni, sosește în tabăra otomană, urmînd să participe, alături de domnul Moldovei, Gheorghe Ghica, și o oaste transilvăneană, la asediul Vienei, menit, în planurile sultanului Mahomed V și al vizirului său, Kara Mustafa, să deschidă flamurei verzi cu semilună noi căi de cuceriri spre Europa centrală.

Atît de-a lungul drumului, cît și în timpul asediului, trupele române nu au avut de înde-

plinit decît sarcini auxiliare (ridicarea de poduri), căci probabil turcii nu aveau prea multă încredere în fidelitatea lor. Ba chiar se pare că muntenii și moldovenii au cauzat, prin pasivitatea lor, pagube însemnate operațiunilor desfășurate de oastea otomană, întîrziind repararea unor poduri sau părăsind fără rezistență cîmpul de bătaie. O asemenea poziție nu era rezultatul unor inițiative separate, căci, scurt timp după încheierea asediului, ambasadorul Franței la Constantinopol se referea la dorința comună a moldovenilor, valahilor și transilvănenilor legată de „scuturarea jugului tiranic al turcilor“. De fapt, asupra acestei atitudini existase o înțelegere prealabilă între Șerban și Kunitz, rezidentul austriac din tabăra turcească, care, într-un raport secret, arăta că domnul Țării Românești dorea în realitate „victoria armatelor împăratului asupra dușmanului ereditar și înfruntarea trufiei sale“. Mai mult decît atîta, Kunitz a reușit să trimită numeroase rapoarte conducătorilor armatei austriece prin sectorul de front unde se aflau trupele lui Șerban. Curierii, care adesea erau îmbrăcați în uniforma oastei muntene, primeau și informații suplimentare din partea voievodului. Așa s-a întîmplat în ziua de 6 august 1683, cînd asediaților, gata să cedeze în fața tirului artileriei otomane, Șerban Cantacuzino le-a comunicat că aceasta nu mai avea muniții decît pentru 2—3 ore.

De cîte ori avea posibilitatea să intervină direct în luptă, Șerban nu se sfia să saboteze

inițiativele turcești, dînd, de pildă, dispoziții ca tunurile muntene să fie umplute cu paie în loc de ghiulele.

Toate acestea îi fac pe turci bănuitori și vizirul dă dispoziție pașei de Magnezia și celui de Bosnia să supravegheze mișcările românilor.

Totuși, nici victoria trupelor creștine (13 septembrie 1683), în cadrul cărora aportul regelui Poloniei, Ioan Sobieski, fusese decisiv, nu l-a determinat pe Șerban să treacă deschis în tabăra dușmanilor Porții, mai ales că nici unul dintre viitorii membri ai „Ligii Sfinte” nu se hotărîse să urmărească oștile otomane ce se retrăgeau în degringoladă.

Voind însă să marcheze într-un fel participarea sa la evenimente, Șerban pune să se ridice în apropiere de Viena o cruce menită, potrivit inscripției ce o poartă, să fie „spre pomenirea continuă a noastră și a neamului nostru”.

Austria încearcă să profite cît mai prompt de impresia lăsată de înfrîngerea turcilor, astfel încît, chiar în cursul lunii septembrie, contele Csáki pleacă spre Varșovia și apoi spre țările române pentru a determina o colaborare a acestora în acțiunile antiotomane ce se pregăteau.

• 1684. Anul debutează sub auspicii nu tocmai fericite pentru Șerban, căci încă în ianuarie Poarta îi solicită trimiterea unor ostateci la Constantinopol. Doar prin daruri foarte bogate se obține firmanul de iertare al ostatecilor și prelungirea domniei.

Totuși, domnul Țării Românești nu încetează să tatoneze terenul în vederea unei alianțe antiotomane și, în luna martie, îl trimite pe Matei Cantacuzino la Curtea principelui transilvan pentru a afla care este atitudinea lui Apafi în perspectiva declanșării luptei împotriva turcilor. Pentru o vreme se naște o colaborare între principele Transilvaniei și voievodul Țării Românești : Șerban îi trimite lui Apafi vești de la Poartă, iar acesta îi înlesnește trecerea corespondenței spre Polonia ; nu peste mult timp însă temătorul principe tulbură colaborarea, deschizând scrisorile lui Șerban și chiar reclamându-l turcilor.

După vizita sa în Țara Românească, solul transilvan Csáki trece în Polonia, arătându-i lui Ioan Sobieski că Șerban Cantacuzino este favorabil unei colaborări antiotomane, dar solicită, în acest scop, bani și trupe de cavalerie. Regele polon comunică în aprilie Curții de la Viena aceste intenții, sugerînd ca austriecii să-i dea domnului muntean ajutoarele solicitate.

În fața acestor tergiversări, Șerban se hotărăște să urgenteze lucrurile și, în iunie, un sol al său se întâlnește cu trimișii domnului pribeag al Moldovei, Ștefan Petriceicu, care era în legătură cu polonezii. Solul român solicită intrarea cît mai de grabă a armatelor lui Sobieski în Țara Românească, în vederea declanșării luptei antiotomane, mai ales că Șerban, fiind suspectat de turci, se află în pericol de a-și pierde domnia.

Poziția domnului muntean îl pune însă curînd într-o situație paradoxală : turcii propun Poloniei încheierea unei păci (căci Austria pornise ofensiva în Ungaria), iar ca mijlocitor a fost însărcinat chiar Șerban, care participă astfel, în cursul lunilor iunie, iulie și august, la o intensă corespondență diplomatică.

Pacea nu se încheie, dar nici campania organizată de Ioan Sobieski contra turcilor la Nistru, în toamnă, nu se bucură de succes, astfel încît Șerban trebuie să se mențină în rezervă.

El nu avea însă de gînd să se îndepărteze de tabăra antiotomană, ci încearcă doar o reorientare a politicii sale externe, în condițiile în care campaniile poloneze se dovediseră ineficace către cealaltă putere a vremii, Austria, ce părea să dispună de un potențial militar mai substanțial. De aceea, la sfîrșitul lui noiembrie, un sol al său ajunge la Viena unde arată că Șerban este îngrijorat, fiind acuzat de turci de înțelegere cu creștinii, în vreme ce armatele acestora sînt departe de el și nu-l pot ajuta.

• 1685. Șerban nu renunțase cu totul la o eventuală colaborare cu polonezii, mai ales că aceștia își manifestaseră intenția de a relua campania antiotomană încă în anul în curs (de fapt, ea se va concretiza doar în cîteva incursiuni de jaf în Moldova). De aceea, încă din februarie îl anunță pe Sobieski că persistă în dorința sa de a se elibera de jugul otoman și de a se alia cu ceilalți dușmani ai Porții. În mai și în iunie, trimite polonezilor știri despre

intențiile tătarilor, informații apreciate de reprezentantul papei, Pallavicini, ca venind de la un principe ce „...este cu mult zel pentru creștinătate, înțelept și prudent, dând cele mai bune lămuriri din aceste părți“.

Pe de altă parte, încercînd să-și găsească și aliați care să-l ajute, Șerban caută o înțelegere cu principele Transilvaniei, Apafi, ce se temea, la rîndul său, de tendințele anexioniste ale Austriei. Se încheie astfel, cum am văzut, la 1 iunie 1685, la Făgăraș, un tratat „în numele tradiției de prietenie și apropiere a celor două țări“, tratat care prevedea că Transilvania și Țara Românească se angajau să mențină buna vecinătate între ele, promițîndu-și să se ajute și să se apere reciproc de orice lovitură pregătită fie de turci, fie de statele creștine împotriva lor.

Paralel, Șerban trece la acțiuni mai hotărîte și în ceea ce privește celălalt aliat firesc, Moldova, făcînd tot posibilul pentru îndepărtarea domnului prootoman de acolo, Dumitrașcu Cantacuzino, deși acesta îi era rudă.

Încurajînd pîrile unor boieri moldoveni la Poartă și prin daruri bine țintite, Șerban obține, în iulie 1685, ridicarea pe tronul Moldovei a lui Constantin Cantemir, căruia îi cere în schimb „să nu fie potrivnic creștinilor, că el (Șerban — n.n.) încă nu este“. Șerban îi aduce la cunoștință, după cum consemnează Ion Neculce, planurile de luptă antiotomane, cerîndu-i să intre și el în alianța împotriva Porții „că se scoboară și nemții despre Țara

Nemțească și muscalii încă merg la Crîm și se vor face tot una“.

În anul următor, Constantin Cantemir, „prietin de taină“ al lui Șerban, după expresia lui Dimitrie Cantemir, trimite o delegație de boieri la București pentru aderarea Moldovei la alianța perpetuă dintre Transilvania și Țara Românească.

Din păcate însă, mai ales datorită faptului că Sobieski era mai mult un pericol pentru Moldova decît un sprijin, fără a reuși, în același timp, să-i pericliteze serios pe turci, Constantin Cantemir nu are posibilitatea să participe efectiv la alianța antiotomană.

De altfel, se pare că, la acea dată, însuși Șerban se lămurise asupra intențiilor reale ale Poloniei, căci el refuză să-i primească pe solii lui Sobieski, pretextînd că se află sub supravegherea directă a turcilor. Totuși, îi încredințează că este gata să-și unească armata cu aceea a alianței antiotomane, atunci cînd aceasta va fi posibil.

Reținerea lui Șerban este de pus și pe seama presiunilor tot mai mari pe care turcii le făceau asupra sa. Spre toamnă, el se vede obligat să răspundă chemării Porții de a aduce merinde la cetatea Cameniței și de a participa la luptele cu polonii ce iarăși pătrunseseră în Moldova. Folosindu-se de coruperea unor funcționari turci, obține permisiunea de a se opri la Iași, unde nu se întîlnește cu Constantin Cantemir, ci doar cu fiul său, Dimitrie. Deși Șerban are o atitudine rezervată, a cărei cauză o putem atribui apropierii lui Constantin

Cantemir de Poartă, viitorul domn-cărturar va fi fost impresionat de personalitatea Cantacuzinului, pe care îl apreciază și îl laudă adesea pentru îndrăzneala sentimentelor anti-otomane în unele din lucrările sale. Scăpat și din această încercare, Șerban se întoarce la București, „tot vînînd și pescuind“, cum ne încredințează una din cronicile vremii.

• 1686. În ciuda atentei supravegheri turcești, domnul Țării Românești este gata să continue tratativele cu puterile antiotomane, îndreptîndu-și tot mai mult atenția spre Austria. Csáki trece prin București și, neputînd lua contact direct cu Șerban datorită faptului că în acea vreme se aflau aici trimiși ai turcilor și tătarilor, se întâlnește totuși cu un reprezentant al domnului, prin care acesta îl asigură de intenția românilor de a scutura jugul otoman, dacă sînt sprijiniți de forțele imperiale.

Legătura de alianță dintre țările române începe să dea roade. În tratatul încheiat, în iunie 1686, între Mihai Apafi și Leopold I fusese introdus și un articol conform căruia, în caz că împăratul încheia pace cu turcii, ea să cuprindă și Țara Românească și Moldova, ceea ce confirmă participarea trimișilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Cantemir la tratative.

Tot în toamnă are loc și marea ofensivă austriacă ce se încheie cu cucerirea Budei. Deși, pe de o parte, Șerban trebuise să trimească oșteni pentru armata turcească, pe de altă parte, el va sprijini ofensiva îndreptată

împotriva ei, ajutînd răscoala sîrbilor și bulgarilor. Și cu această ocazie Șerban a jucat un rol catalizator. Aflat la București, falsul descendent al țarilor bulgari, Rostislav Stratimovici, ia contact, cu sprijinul domnului muntean, cu solii ruși și austrieci. Din păcate însă, răscoala condusă de Rostislav este, acum, înfrîntă, ceea ce l-a hotărît pe Șerban să ia inițiativa organizării unei armate recrutate din rîndul bulgarilor și sîrbilor. Această măsură a lui Șerban, ca și intensă propagandă antiotomană desfășurată prin intermediul unor preoți ortodocși sau catolici și a unor negustori, va contribui, în 1688, la izbucnirea primei răscoale naționale antiotomane din zona Chișinău.

• 1687. Începutul anului găsește iarăși pe solii imperiali Csáki și Del Monte la București, aducînd o scrisoare din partea împăratului Leopold, prin care acesta arăta că îl ia pe domnul Țării Românești sub protecția sa. Din răspunsurile lui Șerban date solilor imperiali aflăm mai pe larg despre condițiile și strategia sa privitoare la o alianță cu Austria, în vederea luptei antiotomane. El îi transmite împăratului că dorește de mult intrarea într-o asemenea alianță, dar apropiatul pericol turcesc și tătăresc l-a împiedicat deocamdată să o facă în mod deschis. Consideră ca o condiție pentru a se putea răscula împotriva otomanilor declanșarea unor operații militare în apropierea granițelor Țării Românești, deci în Transilvania, în vederea dispersării trupelor turcești și tătărești. Consideră, de asemenea, ca absolut

necesar îndreptarea sensului atacului austriac și asupra Constantinopolului. Crede că, odată aceste condiții îndeplinite, și alte popoare se vor alătura cauzei antiotomane. Atunci când, în cursul schimbului de mesaje, Leopold îi cere garanții în privința atitudinii sale viitoare, Șerban Cantacuzino se rezumă cu demnitate să-i reamintească de ajutorul pe care l-a dat la asediul Vienei, adăugînd că va acționa și el ca orice om ce încearcă „naturaliter et rationabiliter“ (prin natură și rațiune — n.n.) să ajungă la libertate.

După cum se vede, Șerban nu se grăbește să semneze un tratat de alianță cu Austria, atîta vreme cît nu obține garanțiile ce le consideră necesare. Această atitudine hotărîtă stîrnește mînia solului împărătesc, Del Monte, care propune Curții de la Viena, pur și simplu, ocuparea Țării Românești. Din fericire, mai existau și puncte de vedere realiste, cum este acela al nunțului papal Buonvisi, care crede că este mai bine ca Austria să-l păstreze pe voievodul muntean ca aliat, nu ca supus, dat fiind că acesta poate ridica popoarele de la sud de Dunăre la o răscoală antiotomană¹. Sensibil la asemenea argumente sau forțat de împrejurări, Leopold se vede nevoit să continue tratativele. El îl numește pe Șerban într-o scrisoare

¹ Nu numai statele participante la „Liga Sfîntă“, ci, am spune, opinia publică europeană urmărea desfășurarea acestor tratative ...deși ele erau secrete! Astfel, presa franceză a timpului își ține la curent cititorii cu privire atît la cererile lui Șerban, cît și la răspunsurile împăratului.

„general și voievodul nostru iubit“, cu înputer-
nicirea de a comanda oștile ridicate în Balcani.
În plus, într-o scrisoare pe care i-o trimite
odată cu diploma de conte al Imperiului, Leo-
pold îi recunoaște lui Șerban descendența din
familia imperială a Cantacuzinilor și promite
că refacerea Imperiului bizantin, după izgoni-
rea turcilor, se va face cu el ca împărat. Împă-
ratul de la Viena încerca astfel să-l atragă pe
Șerban cu promisiuni pe care puțin probabil că
le-ar fi respectat apoi.

În septembrie, după victoria de la Mohács,
Leopold de Habsburg îi anunță lui Șerban
Cantacuzino declanșarea ofensivei pentru pri-
măvara anului următor, iar într-un manifest
cheamă popoarele creștine, cărora le garan-
tează toate drepturile și libertățile, să se ridice
împotriva turcilor sub comanda domnului Țării
Românești. Putem trage concluzia că, pentru
moment, înțelegînd valoarea colaborării lui
Șerban, Curtea de la Viena trebuie să accepte
condițiile de bază puse de el. Situația însă se
va complica pe măsură ce trupele austriece se
apropiau de granițele muntene, iar domnul do-
rea să i se stabilească drepturi și obligații cît
mai precise în alianță, manifestînd, de aseme-
nea, preocuparea pentru viitorul politic al
Țării Românești.

În septembrie, semețul călugăr Dunod este
trimis din nou la București. Presiunile lui Du-
nod și felul său de a se amesteca în treburile
țării nu au fost acceptate de independentul
domn, ceea ce a făcut ca tratativele să se pre-
lungască pînă în primăvara anului următor.

În plus, Șerban formulează noi condiții care să aducă Țării Românești foloase reale și de durată prin participarea la coaliția antiotomană. Astfel, el solicită garantarea independenței țării, restituirea raielelor, libertatea religioasă, respectarea vechilor obiceiuri ale țării și recunoașterea sa ca domn ereditar. De asemenea, reactualizînd ideea necesității unității țărilor române ca mijloc de dobîndire și păstrare a independenței lor, el cere ca familia Cantacuzinilor să domnească și în Moldova.

Desigur, conform politicii lor anexioniste, austriecii nu puteau fi de acord cu toate pretențiile lui Șerban, mai ales cu acelea care vizau întărirea autorității și independenței domniei și, în general, afirmarea politicii românești. De aceea, Leopold respinge cererile domnului muntean referitoare la instituirea domniei ereditare, deci a unui regim politic ferm, care s-ar fi putut opune pretențiilor sale.

• 1688. Acest an trebuia să devină, din toate punctele de vedere, cel hotărîtor. Austria se grăbea să declanșeze ofensiva antiotomană, voind să profite de unele tulburări ce se iscaseră la Constantinopol, unde o mișcare a ienicerilor dusesese la înlocuirea sultanului. De aceea, Curtea de la Viena își sporește presiunile asupra lui Șerban, trimițîndu-l la București, în februarie, pe Csáki, pentru a-l sprijini pe Dunod în dificila sa misiune.

Șerban dorește însă, în primul rînd, „să-și asigure spatele” și, pentru a cîștiga răgaz, trimite noului sultan daruri bogate, obținînd în schimb steag de recunoaștere a domniei,

Pe de altă parte, înțelegînd tot mai bine că alianța cu Austria, din cauza tendințelor sale anexioniste, risca să periclitizeze însuși țelul luptei antiotomane, caută și un alt sprijin, îndreptîndu-și speranțele spre Rusia. Chiar la începutul lunii ianuarie, trimisul său, Isaia, arhimandritul mănăstirii Sf. Petru și Pavel de la muntele Athos, sosește la Moscova și poartă discuții cu patriarhul Ioachim. Acestea au deocamdată caracterul unor tatonări, Șerban dorind să afle intențiile țarilor Petru (viitorul Petru cel Mare) și Ioan. I se răspunde că Rusia este preocupată de soarta creștinilor ortodocși, aflați sub dominația otomană, dar deocamdată armatele sale trebuie să lupte împotriva tătarilor din Crimeea.

Neobținînd un sprijin concret de la Moscova, Șerban se vede nevoit să reia tratativele cu Austria, neabdicînd însă de la principiile sale de bază. În luna mai, pleacă la Viena o solie, ducînd contrapropunerile domnului de la București. În schimbul jurămîntului de vasalitate, pe care, în acel moment, Șerban înțelege că nu-l poate evita, el cere ca tributul anual să fie scăzut de la 75 000 de florini la 50 000. Se angajează ca să aibă pregătită o armată de 4 000 de călăreți și 2 000 de pedestrași, ca și provizii (cum știm, oastea Țării Românești era mult mai mare, dar probabil că domnul ținea să dispună de o rezervă în vederea unor evenimente ce nu puteau fi lesne prevăzute). Din nou însă apare condiția esențială : Șerban se obligă să treacă la aplicarea acestor prevederi în momentul în care „obștescul vrășmaș (oto-

manii — n.n.) deajuns va fi înfrînt... încît să nu mai poată mai departe prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țări“.

Dar, nefăcîndu-și probabil prea multe iluzii în legătură cu adevăratele intenții ale Austriei, Șerban reia legăturile cu Rusia spre sfîrșitul verii, cînd îl trimite la Moscova pe același arhimandrit Isaia. Acesta ducea cu el o scrisoare a fostului patriarh de Constantinopol, Dionisie. Dar mai tulburătoare decît scrisoarea lui Dionisie, care solicita grabnicul ajutor al Rusiei pentru eliberarea creștinilor ortodocși munteni, moldoveni, sîrbi, bulgari, era aceea a lui Șerban ce vorbea despre greutățile celor supuși jugului otoman, „necazuri, devastări, obide, și nespuse suferințe“. Ajutorul solicitat este mai necesar acum cu atît mai mult cu cît a sosit momentul cînd „trufia și veninul șarpelui turbat“ pot fi nimicite.

Arhimandritul Isaia venise la Moscova nu numai cu aceste plîngerii, ci și cu propuneri concrete privitoare la o ofensivă antiotomană comună, mergînd pînă la formularea unei strategii militare adecvate. De remarcat că Isaia expune planurile și la Departamentul solilor, în fața lui Nicolae Miclescu. Iată deci încă o personalitate politică și culturală a vremii cu care destinul lui Șerban se întîlnește.

În afară de planurile militare, trimisul lui Șerban Cantacuzino fusese însărcinat să expună și alte puncte de vedere ale domnului Țării Românești, care se găsesc consemnate în raportul Departamentului de Stat de la Moscova către țarii Rusiei, conceput în urma dis-

cuțiilor purtate. Acest document merită o analiză mai amănunțită, dar fiind că el a intrat într-o măsură redusă în atenția cercetărilor mai vechi referitoare la politica externă a Țării Românești în timpul domniei lui Șerban, dar și pentru că sintetizează unele rezultate ale diplomației sale, dobândite în urma a aproape 10 ani de tratative.

În primul rînd, ni se dă posibilitatea să elucidăm un episod destul de confuz de la sfîrșitul anului 1686, acela al prinderii de către oamenii lui Apafi a unui trimis al domnului muntean, „polcovnicul“ Dino, ce ducea cu el spre Moscova „o jalbă a sa (a lui Șerban Cantacuzino — n.n.) și a întregii lumi creștine“, trimisă apoi la Țarigrad. Acest act de trădare din partea lui Apafi i-a produs mari dificultăți lui Șerban, care „cu greu și-a păstrat domnia“, trebuind să mituiască unele persoane cu influență de la Poartă.

Se fac apoi referiri la conținutul tratativelor purtate în aceeași perioadă cu un trimis al Curții de la Viena, care, în fața refuzului lui Șerban Cantacuzino de a încheia o alianță fermă, cauzat de tergiversările austriecilor în declanșarea luptei împotriva turcilor, trece, pur și simplu, la amenințări, arătînd că împăratul a aflat de tratativele cu Rusia, iar, dacă voievodul Țării Românești se va îndepărta de Imperiul habsburgic, el va fi urmărit „cu judecată și pe temeiul hrisoavelor“ ce ar dovedi că „dintotdeauna această țară a ținut de coroana ungară“ (nu este prima dată cînd, pe „temeiul“

unor false dovezi istorice se încearcă exercitarea de presiuni asupra domnilor români).

Răspunsul lui Șerban este ferm, el sintetizînd unele idei de bază ale politicii sale externe : țara sa se va alia cu acea putere care va lupta pînă la Țarigrad, ridicînd și pe sîrbi, bulgari, deci care va fi dispusă să distrugă definitiv Imperiul otoman pe baza unei largi alianțe a tuturor forțelor antiotomane.

Foarte importante sînt considerentele pe marginea stării de spirit din celelalte țări românești. Astfel, se arată că moldovenii sînt „toți alături de voievod“ (de Șerban Cantacuzino — n.n.), iar locuitorii Transilvaniei sînt „foarte triști și amărîți“ de trecerea sub puterea austriacă. De altfel, în numele tuturor românilor, se solicită ajutorul Rusiei pentru ca ei să nu fie „aruncați într-o robie mai rea și mai amarnică decît cea păgînă“.

Însă țarii Rusiei se rezumă să-l numească pe Șerban „voievod și suveran al tuturor ortodocșilor creștini“, sfătuindu-l să nu se supună altei puteri. În ceea ce privește natura relațiilor viitoare ale Rusiei cu Țara Românească, este interesant că, după ce se promite, în mod generos, că nu va fi permisă anexarea Valahiei și nu se va face nici un act de supunere, se trece la unele prevederi ce trădau adevăratele intenții ale Curții de la Moscova : „Vom fi bucuroși și să vă acceptăm sub mîna autocratică a Maiestății noastre imperiale“.

Toate aceste vești sînt încredințate spre a fi duse la București grecului Domitie Tomin, care

însă va sosi în capitala munteană după moartea lui Șerban.

Între timp, voievodul trebuie să facă față unor încercări grele. Prinzînd probabil de veste de tratativele cu Rusia, dar, mai ales, grăbindu-se să declanșeze ofensiva peste Dunăre, Leopold de Habsburg încearcă „să forțeze mîna” lui Șerban printr-o metodă pe care o verificase și în Transilvania. Generalul Veterani primește ordin ca, sub pretextul că se îndreaptă spre Brașov, să intre în Țara Românească. Era vorba de o demonstrație de forță pe care trupele austriece o aduc la îndeplinire, făcîndu-și chiar tabără la Cîmpulung.

Înțelegînd faptul că, datorită duplicității Curții de la Viena, Țara Românească se afla în fața unui îndoit pericol, căci turcii, bănuindu-l că ar fi acceptat prezența trupelor austriece, ar fi putut trece la represalii, Șerban Cantacuzino trimite pe Constantin Brîncoveanu, Constantin aga Bălăceanu și pe Mihai spătarul în tabăra lui Veterani, unde sosesc la 16 septembrie 1688. Ei încearcă să-l determine pe generalul austriac să iasă din țară în schimbul promisiunii de a da în fiecare lună provizii pentru 12 regimente și 4 000 de taleri.

Și iată-l pe Șerban Cantacuzino în momentul opțiunii definitive ! Să mai spere în ipoteticul ajutor din partea Rusiei ? Să păstreze legăturile cu Poarta otomană, pierzînd posibilitatea participării la lupta ce urma să se declanșeze curînd împotriva ei și expunîndu-se unei noi intervenții din partea Austriei ? Să intre deschis în această luptă, al cărei țel, scuturarea

jugului otoman, devenise sfînt romînilor, rămînînd ca apoi să contracareze într-un fel tendințele anexioniste ale Austriei ?

A fost desigur un moment nu numai al confruntării cu cei din preajmă, dintre care chiar frații săi îl vor fi sfătuit să aștepte o împrejurare mai potrivită, ci chiar cu sine însuși, cu îndoielile și speranțele sale. După ce se străduise, în răstimpul unei domnii întregi, se poate spune chiar într-o viață întreagă, să se apropie sistematic de țelul dorit, să-i construiască cu grijă, prudență și realism o bază solidă, trebuia acum să hotărască totul într-un singur moment !

În sfîrșit, hotărîrea trebuia luată neîntîrziat și Șerban înțelege că nu poate merge decît pe drumul pe care a pornit de la început, chiar dacă el se arăta mai anevoios. Se hotărăște ca, pentru moment, să depună jurămint lui Leopold pentru a putea intra deschis în alianța antiotomană și trimite o solie la Viena în vederea stabilirii condițiilor acestui act. Ea este compusă din oameni de încredere care, speră voievodul muntean, îi vor apăra nu numai interesele lui, ci, mai ales, acelea ale țării. Membrii soliei fac parte din familia Cantacuzinilor pe care dorea să o facă dinastie ereditară : fratele său mai mic, Iordache, apoi fiul lui Drăghici, Șerban și alt Șerban, fiul lui Pîrvu Cantacuzino. Li se adaugă și ginerele său, Constantin Bălăceanu, fire curajoasă și dușman neîmpăcat al otomanilor.

Acest moment, cînd, cum spune Bălcescu, „totul era gata, cînd romîanii erau acum să

tragă sabia...“, trebuia să fie episodul decisiv al unei cronici a neatîrnării depline, care însă, pentru principalul ei autor, rămîne neterminată, căci, la 29 octombrie 1688, Șerban Cantacuzino moare.

„BUNELE CUGETE“ ALE LUI ȘERBAN

Deși această cronică a pregătirilor temeinice în vederea dobîndirii independenței depline a țării, scrisă, mai ales, cu pana diplomatului, a rămas fără fireasca sa încheiere ce ar fi trebuit să fie făurită cu arma, deși multe dintre paginile sale nu ne-au rămas, datorită tăcerii izvoarelor sau a tainei în care trebuia să-și învăluie Șerban inițiativele în fața unui dușman neînduplecat sau a unor „prietenii“ nu întotdeauna de nădejde, cele mai de seamă idei și intenții ale sale le putem astăzi desluși din înseși faptele pe care am putut să le cunoaștem.

Cu atît mai mult cu cît aceste idei au apărut clare și contemporanilor care au vrut să-l înțeleagă, precum vestitul general austriac Wallenstein ; pornind de la contribuția lui Șerban la luptele de la Viena, îl laudă nu numai pentru „acele frumoase fapte“, ci și pentru „bunele cugete ce hrănești în inima ta“.

Totuși, aceste „bune cugete“, de fapt principiile programului de politică externă al lui Șerban, a căror complexitate o putem înțelege doar dacă le raportăm la țelul suprem, îndepărtarea dominației otomane și dobîndirea unui statut de independență deplină nu numai pen-

tru țara ce o conducea, ci pentru toți românii, se mai cer însă cu atenție analizate, interpretate și apreciate.

Într-adevăr, la o primă privire, sensul politicii externe a lui Șerban Cantacuzino, concretizată în tratative diplomatice, ca și în alte inițiative pe acest plan, ne apare destul de întortocheat, cu meandre, ba chiar reveniri, ceea ce i-a făcut pe unii dintre contemporanii săi sau chiar dintre istorici, să-i reproșeze o anumită lipsă de consecvență și, uneori, nechibzuință. Credem însă că simpla trecere în revistă a principalelor acțiuni diplomatice inițiate de Șerban sau la care a participat, apreciate în contextul lor istoric și de-a lungul unor etape distincte, poate evidenția o concepție clară și unitară, parte componentă a unui program politic bine conturat. Sinuozitățile adesea surprinzătoare ale activității diplomatice a lui Șerban au fost dictate de cele mai multe ori de modificările numeroase și adesea greu de prevăzut ale echilibrului politic european, de schimbarea raporturilor internaționale, complicată de duplicitatea marilor puteri ale vremii. În fața acestei situații, Șerban s-a văzut de multe ori nevoit să-și modifice scopurile imediate, niciodată însă pe cele generale, să se adapteze unor situații neprevăzute sau să le găsească o contracarare, făcînd, în ultimă instanță, dovada îmbinării consecvenței politice cu suplețea diplomatică, rezultat al unei experiențe și creativități politice afirmate, de altfel, de voievodul muntean și în alte domenii.

În ultimă instanță, scopul principal al diplomației sale a constatat în construirea unui sistem de alianțe, pe de o parte cu marile puteri ale vremii, iar, pe de altă parte, cu celelalte țări românești și popoare aflate sub jugul otoman care să-i asigure un succes cât mai rapid și mai complet în lupta împotriva Porții.

Referindu-ne la prima problemă, aceea a integrării într-un sistem de alianțe cu marile puteri grupate în „Liga Sfântă“, în condiții cât mai apropiate de scopul final al dobândirii și păstrării independenței depline, vom încerca, pornind de la cunoașterea unor împrejurări concrete, să deslușim rațiunile mai mult sau mai puțin fățiș exprimate ale diplomației lui Șerban Cantacuzino pe acest plan.

Iată, de pildă, opinia lui Del Chiaro referitoare la conjunctura politică a Țării Românești : „Valahia este situată între două împărății cu care formează o balanță. Principele trebuie să ducă o politică de echilibru. Plecînd balanța peste îndatoririle stricte către turci, riscă pericolul de a pierde țara și libertatea dinspre partea nemțească... În schimb, aplecînd-o spre nemți sau alte puteri creștine, va pierde domnia și viața dinspre partea turcească“.

La rîndul său, „Letopisețul cantacuzinesc“ ne oferă o imagine succintă a problemelor diplomației Țării Românești : „...temîndu-se Șerban-vodă ca nu care-cumva în zilele lui să

cază țara la vreo nevoie sau la vreo robie, au de cătră turci, au de cătră nemți, ci să lupte cu dînșii cu multe meșteșuguri de tot felul“.

Însă faptul că, în ciuda elasticității politice de care trebuia să dea dovadă, Șerban a rămas un consecvent inamic al Porții otomane, este iarăși evidențiat chiar de către unii dintre contemporani, care nu i-au fost binevoitori pînă la capăt. Astfel, Ioan Sobieski recunoaște că Șerban este „cel mai doritor să scuture jugul tiraniei turcești“, iar Mihai Apafi îi aduce indirect o laudă, spunînd despre el „că ar umbla pe urmele lui Mihai Viteazul“.

Dar cea mai de preț mărturie aparține lui Șerban însuși care, în numele unei tulburătoare profesiuni de credință, își afirmă răspicat neabătutul țel al politicii sale, arătînd, în cursul tratativelor cu Austria din 1688, că acesta consta în „dorința sa fierbinte de a se elibera de turci“.

Revenind la eforturile lui Șerban în vederea păstrării unui echilibru în raport cu principalele forțe politice ale vremii, trebuie să arătăm că ele au fost înțelese chiar de unii dintre partenerii lui de tratative. Astfel, trimisul papal, Pallavicini, consimnează că el „vrea să vadă întîi ce întorsătură iau lucrurile și după aceea se va acomoda“.

În perspectiva vremii, unii din cei mai proeminenți istorici apreciază realismul politicii lui Șerban. A. D. Xenopol consideră că diplomația sa de a căuta cel mai puternic aliat era cea mai potrivită situației principatului muntean, apreciind că, în felul acesta, țara ajunsese,

chiar înainte de declanșarea luptei antiotomane, neatârnată. Unii istorici fixează acest moment de vîrf în jurul anului 1686. După părerea lui C. C. Giurescu, programul politic maximal al lui Șerban Cantacuzino era obținerea independenței țării sub dinastia sa, iar cel minimal, intrarea într-un ușor protectorat creștin care, în schimbul unei sume anuale nu prea ridicate, să-i asigure sprijin militar.

Pasionantă prin însuși imprevizibilul ei, diplomația lui Șerban a atras numeroși alți comentatori, dintre care unii, pierzîndu-se în meandrele sale, s-au lăsat copleșiți de mulțimea faptelor, adesea contradictorii, ori au apreciat în mod subiectiv intențiile lui Șerban, văzînd în politica sa doar rezultatul unor ambiții nemăsurate sau al unei ciudate înclinații spre risc.

Credem însă că, apreciată cu obiectivitate și ținînd seama de contextul internațional, diplomația lui Șerban Cantacuzino afirmă, în ultimă instanță, cu consecvență, cîteva principii clare. Sintetic privite, ele converg spre țelul realizării unui sistem de alianțe cu marile puteri antiotomane, avînd drept scop imediat dobîndirea independenței depline a țării, iar de perspectivă, evitarea căderii în dependență față de viitorii învingători ai turcilor, deci a pericolului de a schimba o suzeranitate cu o ocupație. Faptul a fost demonstrat și de cercetările mai noi, care subliniază că politica externă a țărilor române în această perioadă, așa cum se concretizează ea în activitatea diplomatică a lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir, a inspi-

rat acțiuni destinate să evite schimbarea unei dominații (cea otomană) cu alta (cea austriacă) și a căutat să mențină și să lărgască statutul de autonomie al țărilor române.

Tot astfel, s-a arătat că la baza complexității inițiativelor lui Șerban Cantacuzino stă o „politică realistă și flexibilă“, care „ia în calculul diplomatic toate posibilitățile“¹.

Nu mai puțin complexe au fost și probleme legate de celălalt sistem de alianțe pe care trebuia să-l încheie Țara Românească în vederea luptei antiotomane, incluzînd statele sau popoarele care se aflau într-un anumit grad de dependență față de Poartă, deci, în primul rînd, aliații firești, Transilvania și Moldova, apoi popoarele balcanice, bulgarii, sîrbii, grecii.

Alianța dintre țările române, care putea merge pînă la unirea lor, devenise, mai ales prin pilda lui Mihai Viteazul, o cerință tradițională în momentele de concentrare politică, prilejuite de declanșarea luptei antiotomane. Ea a constituit și o prevedere a programului de politică externă a lui Șerban Cantacuzino, îmbrăcînd, într-o primă instanță, forma încheierii unor tratate de alianță (cum a fost cel cu Transilvania din 1685) sau înțelegeri (cum a fost aceea cu Constantin Cantemir, domnul Moldovei). Se mergea însă pînă la afirmarea necesității, dacă nu a unei uniri politice, cel puțin a uneia dinastice, sub Cantacuzini, re-

¹ M. D. Matei, „*Gîndul și gătirea lui Șerban Vodă*“, în „*Magazinul istoric*“, X (1976), nr. 11, p. 34, 36.

clamată, cum am văzut, de voievodul muntean în tratativele sale cu austriecii.

Dar, dacă din punct de vedere ideologic, principiul unei alianțe sau chiar al unei uniri găsea un teren mai propice decât în perioadele anterioare prin consolidarea conștiinței unității de neam, din punct de vedere politic, condițiile au fost mai puțin potrivite. În cazul Transilvaniei, cauzele au constatat în inconsecvența lui Mihai Apafi și a cercurilor nobiliare, precum și în opoziția unui posibil aliat, Austria, ce dorea să treacă principatul în propria sa sferă de influență. În ceea ce privește Moldova, încheierea și activizarea unei înțelegeri efective au fost împiedicate de existența la conducere a unui domn supus turcilor, Dumitrașcu Cantacuzino, ca și de opoziția unui alt posibil aliat, Polonia, care, prin tendințele sale anexioniste și dese incursiuni în țară, nu i-a dat apoi lui Constantin Cantemir răgazul de a stabili legături mai trainice cu Șerban Cantacuzino. Oricum, în ciuda unei conjuncturi nefavorabile, datorate, în principal, politicii duplicitare a marilor puteri ce nu voiau să renunțe la pretențiile lor anexioniste nici în momentele de mare importanță istorică, Șerban nu a abdicat de la principiul necesității realizării unui front comun românesc, căutând continuu forme de cooperare și alianță cu Transilvania și Moldova.

Nici ideea catalizării forțelor antiotomane din sinul popoarelor aflate sub dominația otomană nu era nouă. Contribuția lui Șerban a constatat în găsirea celor mai potrivite căi și forme de

organizare (am amintit de întreținerea unor trupe recrutate din rîndul populațiilor balcanice), cît și în consecvența și amploarea dată acestei preocupări. Șerban se afla în contact cu reprezentanți ai clerului și cu conducători politici din Balcani, dintre care mulți și-au găsit refugiu în Țara Românească. De asemenea, el propaga necesitatea unei alianțe balcanice atît prin mijloace diplomatice, cît și culturale, astfel încît a ajuns să fie considerat drept un purtător de cuvînt și chiar conducător al forțelor antiotomane din această parte a Europei. Sau, cum spunea Nicolae Iorga, se ajunsese ca politica popoarelor din Balcani să fie legată mai mult de București, decît de Constantinopol.

Mai complicată este aprecierea, în contextul politicii balcanice a lui Șerban, a „ideii bizantine” sau „imperiale” pe care ar fi îmbrățișat-o presupusul descendent al unei familii împărătești. Știrile, chiar în perioada respectivă, sînt destul de contradictorii, ca și părerile istoricilor, de altfel.

Mărturii concrete ar fi, alături de cele sugerate de heraldică sau de tipăriturile inițiate de Șerban, pomenite și de noi, cîteva scrisori ale lui Leopold de Habsburg, și ele amintite, ca și o serie de opinii ale contemporanilor. Dimitrie Cantemir ne spune că Șerban ajunsese la o înțelegere cu Rusia ca aceasta să îl declare „împărat al grecilor”, ca pe unul care descindea din familia imperială a Cantacuzinilor. Neculce afirmă că „gîndul și gătirea lui Șerban-vodă era să fie el împărat la Țarigrad”.

N. Iorga, care credea că a descifrat pe una din stemele lui Șerban două litere „Ț“, adăugate numelui său, însemnând „Țar Țarigradski“, deci „împărat la Constantinopol“, consideră ideea restaurării Bizanțului ca izvorînd „din tradițiile de cavalerism aventuros“ ale voievozului muntean. Dar tot el observă că în nici un caz Rusia nu l-ar fi sprijinit pe Șerban în reconstituirea Imperiului bizantin, căci un scop asemănător îl nutrea și ea. De fapt, nici proiectul de tratat cu Rusia, așa cum ne este cunoscut, nu includea în mod expres o asemenea prevedere. Nici în tratatul cu Austria, care avea și ea pretenții în această parte a Europei, nu figurează vreo clauză care să concretizeze „ideea bizantină“. Cît despre scrisorile lui Leopold, unde se făceau aluzii la tronul Bizanțului, este probabil că au fost inspirate mai mult de eforturile Curții de la Viena de a-l atrage în alianță pe Șerban prin promisiuni cu sau fără acoperire. Dealtfel, această problemă nici nu va mai fi adusă în discuție în cursul tratativelor finale dintre Țara Românească și Austria.

Să încercăm totuși ca, folosind mărturiile mai mult sau mai puțin explicite sau complete ale izvoarelor vremii, înțelese în contextul politic al respectivei perioade, dar și în acela al tradițiilor istorice și culturale sud-est europene, și raportîndu-ne la prevederile generale ale programului politic al lui Șerban, să definim semnificația reală a „ideii bizantine“ în perspectiva relațiilor balcanice promovate de domnul român.

Pentru a ajunge la o concluzie în acest sens, trebuie să eliminăm, de la bun început, interpretările nerealiste sau subiective și să ierarhizăm apoi, conform ponderii lor, celelalte elemente ce ar fi putut contribui la geneza ideii în discuție. Astfel, dacă respingem aserțiunea că „ideea bizantină” s-ar fi născut din unele tendințe anexioniste ale Țării Românești (aceasta ar contrazice total tradițiile și perspectivele sale politice), dacă admitem că ea nu s-ar fi putut ivi doar din propaganda marilor puteri sau ca rezultat al răstălmăcirilor datorate unor contemporani ori unor istorici (există totuși date concrete care îi atestă prezența), dacă admitem că ea nu s-ar fi putut naște doar din tradițiile familiei Cantacuzinești sau din „visurile cavaleriești” și imperiale ale lui Șerban (realismul său politic a fost de atâtea ori dovedit), vom ajunge, după părerea noastră, la concluzia că ideea în discuție nu se putea dezvolta decât pe temeiuri politice și ideologice reale.

Nu credem că „ideea bizantină”, sub forma restaurării Imperiului de Răsărit, chiar și a extinderii sale sud-est europene, a constituit o prevedere cu șanse imediate de realizare a programului politic al lui Șerban Cantacuzino, căci raportul de forțe european nu ar fi permis aceasta. Mai plauzibilă ni se pare interpretarea după care ea s-ar fi putut referi la constituirea unui sistem de alianțe, inițiat și coordonat de Șerban, ca o contrapunere față de tendințele anexioniste ale marilor puteri, mai ales ale Austriei.

După părerea noastră, „ideea bizantină” are, în primul rînd, semnificația unei idei de propagandă politică, menită să înlesnească realizarea unei unități de scopuri și acțiuni subordonate luptei antiotomane, cauza generală a popoarelor balcanice, pornindu-se de la afirmarea necesităților politice de moment, dar și de la reactualizarea unor tradiții istorice și culturale încă vii în conștiința sud-estului european în acea perioadă.

Dealtfel, „ideea bizantină” preocupase și pe alți voievozi de seamă ai țărilor române. La 1600, în cursul tratativelor de la Viena, banul Mihalcea afirma că, dacă i s-ar da ajutoare, Mihai Viteazul ar deschide porțile Constantinopolului. Acvila bicefală apare și pe un sigiliu din 1658 al lui Mihnea III, materializînd legăturile văzute de el între Imperiul bizantin și domnia Țării Românești. Așadar, se poate spune că și acvila bicefală a lui Șerban Cantacuzino materializa mai mult decît o filiație de familie și anume o tradiție istorico-politică.

Chiar în ceea ce privește fastul și ceremoniile de Curte s-a arătat că domnii români se înfățișau ca singurii păstrători ai unor concretizări ale tradiției bizantine, dobîndind o considerație deosebită din partea celorlalte popoare din Imperiul otoman și chiar o recunoaștere din partea Porții, care nu a putut impune modificarea structurii și semnificației proprii a principalelor organe politice autohtone.

Dar, lărgind cadrul discuției referitoare la valorificarea unei moșteniri politice, conside-

răm la fel de important de accentuat ideea că, în ceea ce privește direcțiile principale ale diplomației sale, Șerban Cantacuzino nu apare deloc izolat, ci iarăși ca un continuator al unei fecunde tradiții. Pentru a nu aminti decît unele exemple mai apropiate în timp, ne vom referi la inițiativele lui Matei Basarab de a se ralia ligii antiotomane formate din Austria, Polonia și Veneția, din partea căreia primește titlul de „general al întregului Răsărit” și datorită legăturilor sale cu popoarele sud-dunărene.

În fine, Șerban reactualizează o altă experiență a celorlalți voievozi-luptători pentru independență deplină : necesitatea coordonării raționale dintre politica internă și cea externă în sensul unui echilibru comun. Rezultatele nu au întîrziat să se arate și, pe drept cuvînt, s-a subliniat că datorită stabilității interne, Țara Românească va juca rolul de „portdrapel al luptei pentru neatîrnare și al unității românești”.

Așadar, activitatea externă a lui Șerban Cantacuzino, ca și cea internă, păstrînd caracterul propriu pe care i l-a conferit personalitatea sa dinamică și temerară, se înscrie în sensul unor tradiții politice, respectîndu-le și amplificîndu-le caracterele.

Politica sa a avut, în primul rînd, un *caracter românesc*, conjugînd interesele românilor de pretutindeni, un *caracter balcanic*, urmărind crearea unei alianțe strînse cu popoarele vecine pe baza înlăturării dominației otomane și a valorificării unor străvechi tradiții de convie-

țuire, și, în sfârșit, un *caracter european*, vizînd constituirea unui larg front antiotoman care, prin înlăturarea gravului pericol reprezentat de anexionismul turcesc, să lărgască perspectivele dezvoltării civilizației continentului nostru.

Prin spiritul de echilibru pe care l-a promovat, concretizat în statuarea de drept a unor relații echitabile între state, prin dinamismul ei, manifestat în militarea consecventă pentru înlăturarea imediată a oricăror relații de subordonare între popoare, ca și a focarelor de conflicte, poîtica externă a lui Șerban Cantă-cuzino a dezvoltat tradiții românești străvechi, deschizîndu-le, în același timp, noi perspective.

VII. DOMNITORUL ȘI OMUL

*Semnificația actuală a activității și personalității
lui Șerban Cantacuzino*

„Păzitoriu... pământului și rodului
nostru“

(Din tipăriturile vremii)

MOARTEA LUI ȘERBAN

Toamna anului 1688 se arăta cu totul neobișnuită. Mai întâi, amenințarea intrării în țară a trupelor austriece. Apoi plecarea grăbită a soliei către Viena, care avea să hotărască asupra viitorului țării, lăsînd în urmă o așteptare încordată.

Tulburare era și la Curte. Discuțiile dintre domn și unii dintre boieri, între care frații lui, ce cereau multă băgare de seamă în tratativele cu Habsburgii, se pare că fuseseră destul de aprinse. Nici domnul, care-și avea, în fața atitudinii ultimative a lui Leopold, propriile sale îndoieli, nu-și mai putea stăpîni adversarii ca altădată. Mai rău, chiar sănătatea lui Șerban Cantacuzino îi era încercată. De altfel, de la o vreme, nici nu mai apărea în Divan, trebuind

să lase o parte din treburile țării pe seama fratelui său, stolnicul.

Atmosfera de tulburare era întreținută și de mișcarea în București a tot mai mulți boieri, veniți, fie sub pretextul petrecerii iernii în Capitală, fie pentru că, pur și simplu, simțiseră că se petrece ceva.

A fost deci oarecum firesc ca vestea morții lui Șerban, la 29 octombrie, să cadă ca un trăsnet și să aprindă o vîlvătaie mocnind de mai multă vreme. Atît de tare se întesiseră spiritele încît, după prima clipă de descumpănire, cei ce fuseseră în preajma sa, îl uitară, lăsîndu-se furați de evenimentele ce se succedară apoi cu repeziciune.

Și astfel, în vreme ce voievodul era lăsat, cum spunea cronicarul „ca un mort den cei proști“, vegheat doar de doamnă și de copiii săi, la spătăria „cu stele“ cei mai de seamă dregători, între care cuvîntul hotărîtor l-au avut desigur Cantacuzinii, l-au și ales voievod pe Constantin Brîncoveanu. Într-un fel, graba lor era de înțeles, căci evenimentele hotărîtoare care aveau să urmeze cereu ca pe scaunul domniei să se urce un ales ce trebuia să fie al țării.

O îngropăciune cum se cuvenea este probabil să fi avut Șerban, de ea îngrijindu-se mai ales noul domn, Constantin Brîncoveanu, ca un ultim omagiu adus unchiului și îndrumătorului său politic. Dar cea din urmă cinstire, de a se odihni într-un loc de laudă, și-o făcuse Șerban însuși, lăsînd poruncă să fie înmormîntat la

mănăstirea Cotroceni, adevărat monument al său și al vremii sale.

Totuși, despre moartea lui Șerban Cantacuzino se răspîndiră unele zvonuri, și anume din cele mai crunte : că ar fi fost ucis chiar de frații săi...

Orice am crede despre asemenea spuse, trebuie să le dăm atenția cuvenită, nu numai datorită faptului că pun într-o anumită lumină relațiile politice ale vremii, ci și pentru că ele au fost preluate de izvoare mai tîrzii și chiar de unii istorici.

Care sînt deci mărturiile ? Întîi cronica lui Radu Popescu care, deși vorbește de o boală a domnului „de care au și murit“, adaugă că „Ieșit-au cuvîntul atuncea și zice cei mai mulți din oameni că l-au otrăvit Constandin stolnicul, frate-său, și Constandin logofăt Brîncoveanu, nepotu-său“. Cronicarul ne mai spune că vina a fost dovedită mai tîrziu prin chiar mărturisirea stolnicului.

O altă mărturie este aceea a lui Dimitrie Cantemir care, în biografia închinată tatălui său, consemnează că stolnicul și Brîncoveanu „...hotărîră să-l răpună cu viclenie“ și puseră să fie otrăvit.

Acestea sînt argumentele, să o recunoaștem, destul de vagi, care îi pot acuza pe Constantin Cantacuzino și pe Constantin Brîncoveanu de suprimarea lui Șerban. Să vedem însă, cu obiectivitate, care sînt și contraargumentele.

În primul rînd faptul că, atît Radu Popescu, cît și, mai tîrziu, Dimitrie Cantemir aveau motive să-i pună pe cei doi, adică pe stolnic și

pe viitorul domn, într-o lumină nefavorabilă. Vom invoca doar dezacordurile politice dintre Constantin Cantemir, apoi Dimitrie, urcat pe tronul Moldovei, și Constantin Brîncoveanu¹. În ceea ce privește recunoașterea, peste 28 de ani, de către stolnic a vinei, trebuie arătat că ea s-a săvîrșit în împrejurări critice, în momentul mazilirii fiului său, Ștefan, și ea putea să aibă ca scop demonstrarea de formă, conjuncturală, a fidelității către Poarta otomană. Dealtfel, nici tureii nu-l vor fi crezut, căci l-au ucis mișelește, cum făcuseră și cu Brîncoveanu.

Într-adevăr, acestor argumente li se adaugă altele, chiar documentare. Astfel, un raport italian din Viena, din toamna lui 1688, vorbește despre lungă boală a lui Șerban, confirmată și de grija de a nu rămîne fără medic la plecarea celui vechi, Iacob Pilarino. Aceeași grijă din partea lui Șerban reiese și dintr-o scrisoare adresată lui Apafi, prin care-l roagă să-i trimită un doctor, căci în țară bîntuie fel de fel de boli.

Chiar graba lui Șerban de a vedea împlinite unele ctitorii ale sale, și mai ales tipărirea „Bibliei“, realizată într-adevăr într-un timp record, apoi trimiterea destul de precipitată a soliei la Viena ne demonstrează că, bănuindu-și sfîrșitul aproape, el încearcă să-și în-

¹ După unele ipoteze, Dimitrie Cantemir ar fi preluat acuzația de la soția și fiii lui Șerban, prizoniți într-adevăr de Constantin Brîncoveanu (V. Cîndea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino printre contemporani*, București, 1971, p. 35—36.

cheie socotelile cu o viață pe care a trebuit să o părăsească în cel mai nepotrivit moment.

Într-adevăr, mult mai dramatică și mai nedreaptă decît o presupusă suprimare a fost această stingere firească, cu conștiința că se găsea la un pas de un ideal de o viață.

*

Într-o bună măsură, destinul lui Șerban a trecut și asupra familiei sale.

Dimitrie Cantemir zugrăvește în culori întunecate soarta soției și urmașilor fostului domn, lipsiți de averea lor și nevoiți, datorită prigoanei la care au fost supuși de Constantin Brîncoveanu (care, de fapt, îi ajută pe frații Cantacuzini să-și reia unele posesiuni), să se refugieze la Brașov. Ciudat destin a avut și Brîncoveanu însuși, care, deși spre sfîrșitul domniei lui Șerban se pare că s-a îndepărtat de fostul său mentor, a devenit prin stilul politicii sale și prin unele inițiative diplomatice și culturale, un continuator al lui Șerban Cantacuzino.

O fiică a lui Șerban, Maria, se căsătorește cu un fidel colaborator al tatălui său, aga Constantin Bălăceanu, care va avea mult de suferit de pe urma hotărîtei sale atitudini anti-otomane.

Casandra, o altă fiică, se căsătorește cu Dimitrie Cantemir în 1699, marcîndu-se într-un fel simbolic înrudirea politică dintre viitorul domn al Moldovei și Șerban Cantacuzino. Ca-

sandra va trebui să-și urmeze soțul în exil, murind la Moscova în 1713.

Singurul fiu, Gheorghe, a încercat să ajungă domn cu ajutorul austrieilor, dar aceștia, după expresia unui izvor al vremii, „l-au făcut din cal măgar“ : Gheorghe dobândește doar bănia Craiovei.

În afară de fiica sa căsătorită cu un boier Bălăceanu în împrejurări pomenite mai sus, este de amintit și o alta, Elina, care s-a măritat cu Barbu Urdăreanu — mare paharnic.

Astfel se risipiră neamul și moștenirea lui Șerban Cantacuzino...

Adevărata sa moștenire, cea istorică, s-a păstrat însă întreagă în memoria și faptele urmașilor.

MOȘTENIREA LUI ȘERBAN

Însăși istoriografia domniei lui Șerban Cantacuzino își are o „istorie“ a sa, destul de zbu-ciumată. Opiniile contradictorii formulate în legătură cu această problemă sînt, într-o oarecare măsură, explicabile, dacă ne gîndim la în-seși contradicțiile personalității lui Șerban, dar, mai ales, la complexitatea programului său politic.

Dar dacă mărturiile contemporane, în special cronicile, ca și alte izvoare medievale mai tîrzii, nu au ajuns, așa cum am văzut, datorită limitelor de clasă în care au fost concepute, să se apropie cu înțelegere de semnificația reală a domniei lui Șerban, în istoriografie s-a produs

un proces firesc de decantare, ce a dus, în ultimă instanță, la închegarea unei imagini tot mai complete a sa.

Este un merit al istoriografiei pașoptiste de a fi reconsiderat cu căldură activitatea politică a lui Șerban Cantacuzino și personalitatea lui. Nu este lipsit de semnificație să arătăm interesul deosebit pe care N. Bălcescu l-a manifestat pentru pregătirile militare ale domnului Țării Românești și pentru concepția sa strategică. În acele vremuri de puternică afirmare a sentimentelor patriotice, M. Kogălniceanu le amintea contemporanilor „patriotismul, echitatea și dezinteresul” lui Șerban Cantacuzino.

Unii dintre istoricii de mai târziu manifestă o anumită circumspecție față de ideile politice ale lui Șerban, căutând a le judeca mai ales sub aspectul realismului și oportunității lor, ajungând însă, de cele mai multe ori, să le pătrundă semnificațiile. Dacă, într-o anumită perioadă, N. Iorga a fost destul de sceptic față de realismul concepției politice a lui Șerban, el se va convinge treptat de rolul său inovator și creator, ajungând la concluzia că activitatea domnului muntean a fost menită să dea o nouă viață politică Țării Românești și românilor îndeobște. A. D. Xenopol se străduiește să sublinieze vigoarea activității politice a lui Șerban, idee ce va căpăta noi argumente prin studiile lui I. Moga, V. Zaborovski, I. Radonič, P. P. Panaitescu, mai ales prin efortul lor documentar ce ajunge să lumineze noi domenii ale programului de guvernare și inițiativelor culturale ale domnului român. Aceste concluzii

sînt sintetizate de C.C. Giurescu, care îl consideră pe Șerban Cantacuzino drept cea mai reprezentativă personalitate politică a perioadei dintre Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu.

Istoriografia ultimei perioade își aduce o contribuție substanțială atît pe planul completării informației documentare, cît și pe acela al considerării specificului politic și social-economic al perioadei, în general.

Activitatea politică a lui Șerban Cantacuzino a trebuit să aibă un puternic ecou nu numai la vremea sa, ci și în epocile ce au urmat, nu numai în țară, dar și peste hotare, fapt dovedit de abundența comentariilor pe marginea sa, ca și de rezonanța lor, încă de mare actualitate.

După cum ne încredințează o cronică turcească, chiar și dușmanii au trebuit să îl respecte pe voievodul român : „În timpul domniei sale, trebui el să sufere multe pentru favoarea binelui obștesc... Pe toți dușmanii săi îi aduse sub picioarele sale... Chiar mahomedanii respectau pe domn pentru vaza sa personală. În timpul domniei sale nici-un dușman n-a pus piciorul în Valahia“. Aceleași idei îl vor inspira și pe N. Iorga cîteva veacuri mai tîrziu, cînd va sublinia că principalul rezultat al activității politice a lui Șerban Cantacuzino a fost păstrarea țării întregi prin toate greutățile unei epoci extraordinare.

Același spirit de respect, străbătînd, ca un fir roșu, o serie dintre mărturiile contemporane și judecățile istoricilor, poate fi recunoscut atît în ideea unui diplomat al vremii ce subliniază că Țara Românească „nu e o provincie, ci un stat“, cît și în considerația lui N. Bălcescu după care, în acea perioadă, ea devenise „un stat respectat în Europa“.

Iar pe Șerban, el îl așează alături de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare și Mihai cel Viteaz, în rîndul „voievozilor noștri cei mari, cari întrupară în sine individualitatea și cugetarea poporului spre a o manifesta lumii“.

Sînt cîteva motive care i-au dat dreptul lui Șerban Cantacuzino să poarte pe lespede la căsuța sa de veci cuvintele „*Ș-au chivernisit țeara bine și vredniceaște cu totu cinstit neamul lui, apărînd-o de toți vrăjmașii*“.

Sînt tot atîtea motive să-i dăm lui Șerban Cantacuzino, voievodului și omului, locul de veci ce i se cuvine în rîndul celor mai de seamă ctitori ai emancipării istorice românești.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. DOCUMENTE

- Alexandru Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chirca, *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965.
- I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzinilor*, București, 1919.
- Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino, scoase în cea mai mare parte din arhiva d-lui C. Gr. Cantacuzino și publicate de...*, București, Minerva, 1902.
- Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, V, XI, XX.
- Istoriceschie, sviazi narodov S.S.S.R. i Rumânii, Moskva, 1970.
- A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1939.

II. CRONICI, ALTE IZVOARE MEDIEVALE

- Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor, publicată și adnotată de N. Iorga*, București, Minerva, 1902.
- Dimitrie Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, în *Opere*, vol. V, București, 1878.
- Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir zis cel Bătrîn, domnul Moldovei*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1960.
- Anton Maria Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929.
- *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de M. Gregorian, studiu introductiv de E. Stănescu, vol. I—II, București, Editura pentru literatură, 1961.

- *Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII—XVIII), studiu și ediție îngrijită de D. Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1959.

III. VOLUME DE SINTEZA

- V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976.
- Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea I, București, Editura Fundațiilor, 1942.
- Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii din România*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965.
- G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899.
- *Istoria artelor plastice în România*, redactată de un colectiv al Institutului de istoria artei al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, București, Editura Meridiane, 1970.
- *Istoria învățămîntului românesc*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971.
- A. Oțetea, I. Popescu-Puțuri, I. Nestor, M. Berza, V. Maciu ș.a., *Istoria poporului român*, București, Editura științifică, 1970.
- *Istoria României*, vol. III, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964.
- M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Ș. Pascu, *Istoria României, Compendiu*, București, Editura didactică și pedagogică, 1969.
- Nicolae Iorga, *Istoria armatei române*, București, Editura militară, 1970.
- Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, București, 1936—39.

IV. STUDII

- Nicolae Bălcescu, *Scrieri militare alese*, București, Editura militară, 1957.

- Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 2/1957.
- M. Bunta, *Sigilii domnești din secolul al XVII-lea*. 1. *Contribuții la sistemul de sigilare cu „timbru fix”*, 2. *O capsulă sigilară de la Șerban Cantacuzino*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
- Virgil Cândea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXV (1963), nr. 3.
- Virgil Cândea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino printre contemporani*, București. Editura științifică, 1971.
- Radu Șt. Ciobanu, *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, IX (1972).
- Sergiu Columbeanu, *Momente ale evoluției poporului român și luptei sale sociale și naționale pentru unitate și independență*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXVIII (1975), nr. 9.
- G. Constantinescu-R/îmniceanu/, *Vrajba dintre Cantacuzinești, Cantemirești și Brîncovenеști*, Bîrlad, 1889.
- Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor”, III (1960), nr. 2.
- G. Georgescu-Buzău, *Moșiile lui Șerban Cantacuzino*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXII (1969), nr. 2.
- Ion Ionașcu, *Despre logofătul Stoica Ludescu*, în „Analele Universității”, V (1956).
- Ion Ionașcu, *Din viața și activitatea Stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1716)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIX (1966), nr. 4.
- Dan Ionescu, *Ideal and Representation. The ideal of the restoration of the Byzantine Empire during the reign of Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „Revue des etudes sud-est européennes”, Tome XII (1974), nr. 4.
- Nicolae Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, Minerva. 1902.

- Nicolae Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom XXXVIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1916.
- Ileana Leonte, *Palma lui Șerban Vodă și a lui Constantin Brîncoveanu*, în „Revista Arhivelor”, I (1958), nr. 1.
- Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Tip. W. Krafft, 1920.
- V. Mihordea, *Les Principautés Roumaines dans la presse française au XVII-e siècle (1680—1699)*, Paris, Gamber, 1932.
- I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933.
- V. Papacostea, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIV (1961), nr. 5.
- V. Papahagi, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Revista Istorică”, III (1933), nr. 4—6.
- Alexandru Popescu, *O ipoteză istorică în legătură cu Cîntecul lui Priscoveanu*, în „Revista de etnografie și folclor”, XI (1966), nr. 1.
- G. Potra, *Averea lui Șerban Cantacuzino și Mănăstirea Cotroceni*, în „Revista Istorică”, IV (1934).
- I. Radonič, *Situațiunea internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom XXXVI.
- Neculai Șandru, *Vulturul cantacuzin*, București, Editura Albatros, 1975.
- L. E. Semionova, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, în „Romanoslavica”, V (1962).
- Dan Simonescu, *Din activitatea tipografică a Bucureștilor (1678—1830)*, București, 1930.
- Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensu-*

rile ei, în „Studii. Revistă de istorie“, XXI (1968), nr. 6.

- N. Stoicescu, *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'histoire“, 5/1967.
- N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în secolele XV—XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VI (1960).
- N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Secolele XIV—XVII*, București, Editura enciclopedică română, 1971.
- O. Velescu, *Pisania mitropoliei din București*, în „Sesiunea științifică a Direcției Monumentelor Istorice“, București, 1963.
- M. D. Vlad, „Gîndul și gătirea lui Șerban vodă“ în „Magazin istoric“, X (1976), nr. 11.
- V. Zaborovski, *Politica externă a celor trei principate: Țara Românească, Transilvania, Moldova, de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1925.

CUVINT ÎNAINTE. Șerban Cantacuzino — contemporanul	5
I. UCENICUL	
Activitatea lui Șerban Cantacuzino înainte de luarea domniei. Personalitatea și programul său politic în epocă	7
II. VOIEVODUL ȘI GOSPODARUL	
Programul de politică internă al lui Șerban Cantacuzino	23
III. CTITORUL ȘI CARTURARUL	
Inițiativele culturale ale lui Șerban Cantacuzino și semnificația lor politică	77
IV. CONTINUATORUL ȘI PREMERGĂTORUL	
Programul politic al lui Șerban Cantacuzino în contextul premiselor conștiinței naționale	96
V. OȘTEANUL	
Pregătirile militare ale lui Șerban Cantacuzino în vederea luptei antiotomane	107
VI. DIPLOMATUL	
Programul de politică externă a lui Șerban Cantacuzino	119
VII. DOMNITORUL ȘI OMUL	
Semnificația actuală a activității și personalității lui Șerban Cantacuzino	162
<i>Bibliografie selectivă</i>	171

Coperta: STIHI BOGDAN

Redactor: MIRCEA COCJU
Tehnoredactor: M. NICOLAE

*Bun de tipar 18.07.1978. Apărut 1978. Tiraj 18.100 ex.
Hirtie scris tip I A de 70 g/m². Format 700×900/32
Coli tipar 5¹/₂ + 12 planşe (pag. colişă) tipar înalt B 144.*

Tiparul executat sub comanda
nr. 2227 la

Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

Nu numai pentru că în 1978 se împlinesc 300 de ani de la începutul domniei sale, viața și activitatea lui Șerban Cantacuzino se cer rechemate în actualitate: prin permanența idealurilor cărora li s-a consacrat, voievodul Țării Românești ne este mai apropiat decât oricând, iar personalitatea sa afirmă valențe contemporane.